

PostMetodika

№ 4 (95), 2010

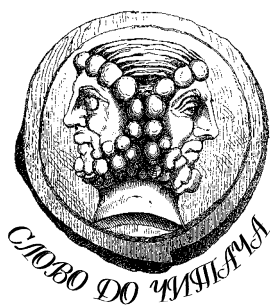
ISSN 1815-1394

Про автора і читача

Postmetodika

Про автора і читача

Ця "ПМ" – про зустріч автора і читача, про їхню розмову, що починається у той момент, коли читач відкриває журнал і починає його читати. Яким автор приходить на цю зустріч? Чи береже він час читача? З іншого боку, чи вдасться читачу використати роботу автора для свого розвитку? Врешті-решт, як ця розмова вплине на долю кінцевого читача "Постметодики" – українського школяра? Чи допоможе вона йому стати успішним автором свого життя?

Ключовою якістю успішної людини, доводить Р. Г. Валєєв, є пізнавальна самостійність. Про те, як її розвинути з використанням методів електронного навчання, читайте на стор.

Щоб виховати громадян-патріотів своєї країни, треба розуміти, що таке патріотизм. Про генетичні закономірності розвитку цього поняття в історії педагогічної думки – стаття О. С. Колодій (*стор. 2*).

У цьому номері читач знайде історії відомих авторів. На *стор. 29* – стаття про людину, яка починала як автор і досвідчений педагог-практик, а закінчила як високооплачуваний рецензент. Пропонуємо Вашій увазі продовження наукової розвідки Гьотца Хілліга про Антона Семеновича Макаренка, рецензія якого на твір письменниці-початківця з Ленінграда Наталі Гірей призвела, як намагається довести Г. Хілліг, до руйнівних наслідків у її долі. Гостра стаття В. Г. Бейлінсона "Макаренко: останні два роки" (*стор. 45*) доповнює портрет Макаренка-рецензента.

Про вченого-механіка, академіка НАН України, автора понад 800 наукових публікацій, засновника міжнародного науково-технічного журналу "Проблеми міцності" Георгія Степановича Писаренка читайте на *стор. 26*. Про відомого педагога та методиста-математика ХІХ століття Василя Адріановича Євтушевського, автора і рецензента, редактора журналу "Народная школа" – на *стор. 48*.

Одне обличчя Януса – спрямоване в майбутнє – може символізувати автора, інше – звернене в минуле – читача, оскільки він завжди іде за автором. Але чи завжди читач позаду? А чи може він уже знати або інтуїтивно відчувати висловлені автором думки? Що в цьому випадку візьме для себе читач? А можливо, не візьме нічого, навіть навпаки: сам щось додасть, – наприклад, поділившись своїм баченням проблеми в рецензії, і, таким чином, сприяючи розвитку автора?

Щоб написати гарну рецензію, недостатньо лише прочитати рецензований твір. Потрібно бути знавцем теми, досвідченим практиком. Результати роботи фахівців представлено в рубриці "Читальний зал" у вигляді рецензій Н. І. Самойленко (*стор. 54*) та О. В. Щербань (*стор. 56*).

То як же зробити "зустріч" автора і читача на сторінках науково-методичного журналу максимально ефективною для освіти? Міркуймо над цим і іншими питаннями разом із "Постметодикою"!

Редакція "ПМ"

Увага! Відповідно до Закону України "Про звернення громадян" Головне управління освіти і науки Полтавської облдержадміністрації повідомляє, що в ГУОН працює "гаряча" телефонна лінія (щосереди з 16.00 до 17.00) та "телефон довіри" (щодня).

Телефонуйте за номером (05322) 7-32-13.

ВИДАВЦІ:

Головне управління
освіти і науки
Полтавської обласної
державної адміністрації

Полтавський обласний
інститут післядипломної
педагогічної освіти
ім. М.В.Остроградського

РЕДАКЦІЙНА РАДА:

В.В.Зелок (голова),
А.І.Бардаченко, С.Ф.Кленко,
М.В.Гринова,
Н.М.Барболіна, І.О.Кіптілий

РЕДКОЛЕГІЯ:

О.А.Білоусько, А.М.Бойко,
Б.П.Будзан, М.С.Вапуленко,
М.В.Гринова, В.В.Громовий,
К.Ж.Гуз, М.Б.Євтух,
В.В.Зелок, В.М.Золотухіна,
І.А.Зязюн, В.Р.Льченко,
В.Г.Кремень, О.М.Кривуля,
М.Д.Кулгасва, В.С.Лутай,
О.О.Мамадуї,
В.І.Мирошніченко,
В.Ф.Моргун, Л.І.Нічуговська,
Н.М.Тарасевич, Г.Хіліг

Головний редактор:

С.Ф.Кленко

Відповідальний секретар:

І.О.Кіптілий

Літературний редактор:

О.Є.Козлов

Технічний редактор, макет та верстка:

Т.В.Шарлай

Оператор:

Н.Ю.Землякова

Відповідальність за підбір і виклад
фактів у підписаних статтях
несуть самі автори. Висловлені в
цих статтях думки можуть не
збігатися з точкою зору редколегії.
Рукописи не горять, але і не повер-
таються.

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ:

36029, Полтава,
вул. Жовтнева, 64
(05322) 7-26-08;
тел./факс: 50-80-85
e-mail: redpm@pei.poltava.ua
http://www.ipe.poltava.ua

Реєстраційне свідоцтво:
серія КВ №12233-1117 ПР
від 23 січня 2007 р.

© ПОІШПО

Підписано до друку 1.11.2010
Формат 61x80 1/8.
Ум. друк. арк. 9,6.
Тираж 300.

ТОВ "АСМІ"
вул. Міщенка, 2,
м. Полтава, 36011
тел. (0532) 56-55-29, 61-50-69

Постановою Президії ВАК
України від 09.06.1999, №1-05/7
"ПМ" включено у перелік
наукових видань, у яких можуть
публікуватися основні
результати дисертаційних робіт.

Журнал "ПМ" № 4 (95), 2010 р.
підписано до друку за рішенням
вченої ради ПОІШПО (протокол
№ 5 від 28.10.2010 р.).

ISSN 1815-3194

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ

Генетичні закономірності розвитку поняття патріотизму
в історії педагогічної думки

О. С. Колодій 2

ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Використання дидактичних прийомів e-Learning для розвитку
пізнавальної самостійності суб'єктів навчання

Р. Г. Валєєв 7

Особливості експертної діяльності психологічної служби

Я. В. Сухенко 15

УКРАЇНСЬКЕ КОЛО

Науково-освітня конференція для учителів історії та
суспільствознавства з Польщі та України в "ідеальному місті"

С. Ф. Кленко 22

XX століття у свідомості поляків і українців - діалог концепцій
історичної освіти

Л. Г. Дудка 25

Життєвий і творчий шлях Г. С. Писаренка 27

РЕЦЕПМЕНТОДИКА

Москва contra Ленінград. Повертаючись до теми: Антон
Макаренко і Наталя Гірей (друга частина)

Г. Хіліг 29

Макаренко: останні два роки

В. Г. Бейлінсон 45

Редакторська діяльність В. А. Євтушевського

Л. П. Процай 50

ЧИТАЛЬНИЙ ЗАЛ

Рецензія на монографію Г. П. Докашенко "Традиції освіти:
досвід слов'янської країни"

Н. І. Самойленко 54

Рецензія на посібник Л. А. Омеляненко "Опішнянська
іграшка"

О. В. Щербань 56

ДОВІДКИ

Розв'язання екологічних та гуманітарних проблем сучасності.
Спадщина В. І. Вернадського та Ф. Т. Моргуна 58

СЛОВО ПРО ВЧИТЕЛЯ

Куратор і виховна робота у коледжі

В. М. Ніколенко 61

НАШІ ЮВІЛЯРИ

Окрилена словом (до 55-річчя О. П. Коваленко) 63

Досліджено генезу патріотизму в історії педагогічної думки на основі понятійно-генетичної структури категорії "патріотизм", яка належить до найбільш абстрактних теоретичних об'єктів, що виробило людство протягом свого історичного розвитку.

Исследован генезис патриотизма в истории педагогической мысли на основе понятийно-генетической структуры категории "патриотизм", которая принадлежит к наиболее абстрактным теоретическим объектам, выработанным человечеством на протяжении своего исторического развития.

The category-concept means of the problem of patriotism is studied, that presupposes the analysis of the category of patriotism in the context of the most generalized conceptual approaches to determination of patriotism in the wide scientific understanding, that allows to define the most substantial signs of this important personality and public phenomenon.

ГЕНЕТИЧНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ РОЗВИТКУ ПОНЯТТЯ ПАТРІОТИЗМУ В ІСТОРІЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ

О. С. Колодій

Державні документи України, зокрема "Концепція виховання особистості в умовах розвитку української державності", "Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності" одним із головних завдань виховання учнівської та студентської молоді визначають виховання в особистості любові до Батьківщини, усвідомлення свого громадянського обов'язку на основі національних і загальнолюдських духовних цінностей, утвердження якостей громадянина-патріота України як світоглядного чинника розвитку культурного і творчого потенціалу нашої нації.

Таким чином, патріотизм постає одним із головних пріоритетів у процесі розбудови сучасної системи виховання. Зазначена тенденція певним чином укорінена у весь цілісний лад світового розвитку. Патріотизм є наріжною духовною цінністю, яка знаходить своє висвітлення у працях філософів, науковців, педагогів: Аристотеля, Платона, Протагора, Сократа, Цицерона, Т. Мора, Т. Кампанелли, Ф. Рабле, Я. Коменського, П. Гольбаха, Ж.-Ж. Руссо, Г. Песталоцці, Й. Гердера, А. Дістервега, І. Канта, Г. Гегеля, К. Д. Ушинського, С. Гессена, А. Грамші, К. Поппера.

Сучасні аспекти формування патріотизму дітей та молоді досліджують І. Д. Бех, В. О. Білоусова, О. І. Вишневецький, М. Д. Зубалій, П. Р. Ігнатенко, В. Г. Кузь, М. В. Левківський, Г. П. Пустовіт, Ю. Д. Руденко, А. Й. Сиротенко, М. Г. Стельмахович, О. В. Сухомлинська, К. І. Чорна, М. Д. Ярмаченко тощо.

Поглиблення аналізу патріотизму в контексті його генези та загальних закономірностей розгортання цієї категорії в історії педагогічної думки дозволить зрозуміти логіку формування цього інтегрального особистісного новоутворення в учнівської та студентської молоді. Завданням статті є

аналіз генези патріотизму в історії педагогічної думки на основі понятійно-генетичної структури категорії "патріотизм", що належить до найбільш абстрактних теоретичних об'єктів, які виробило людство протягом свого історичного розвитку.

Розгляд головних підходів до розуміння суті патріотизму дозволяє сформулювати таке визначення патріотизму, яке включає найважливіші ознаки цього суспільного явища та особистісного новоутворення [1; 5].

Суттєво, що патріотизм, особливо якщо виходити з причини його походження, виникає і розвивається як відчуття, що оформлюється за допомогою механізмів соціалізації і духовно-етичним чином збагачується. Важливим є також те, що розуміння розвитку відчуття патріотизму нерозривно пов'язане з його дієвістю, що в конкретнішому плані виявляється в активній соціальній діяльності, діях і вчинках, здійснюваних суб'єктом на благо Вітчизни.

Крім того, патріотизм як глибоко соціальний за своєю природою феномен є не тільки певним аспектом життя суспільства, але і джерелом його існування і розвитку, виступає як атрибут життєздатності, а іноді і виживання соціуму. При цьому одним із характерних проявів патріотизму є принцип державності, який виражається у тому, що важливим чинником історичного розвитку соціумів є держава як відносно самостійна, самодостатня, автономна суспільна сила.

А головним суб'єктом патріотизму виступає особистість, пріоритетним соціально-етичним завданням якої є усвідомлення своєї історичної, культурної, національної, духовної приналежності до Батьківщини як вищого принципу, що визначає сенс і стратегію її життя.

Дійсний же патріотизм полягає у його духовності, коли патріотизм як піднесене відчуття, незамінна цінність і джерело,

найважливіший мотив соціально значущої діяльності якнайповніше виявляється в особистості, соціальній групі, що досягла вищого рівня духовно-етичного і культурного розвитку. Автентичний, духовний у своїй основі патріотизм передбачає безкорисливе служіння Вітчизні, безмежну відданість аж до самопожертвування.

Природно, що патріотизм має пройти певний шлях формування. Як засвідчує аналіз наукових джерел [1-8; 10], патріотизм зароджується і формується як відчуття, пов'язане зі світобаченням рідного краю, ближнього оточення, своєї мови в ранньому дитячому віці, що щільно пов'язане із чуттєвою сферою дитини, яка дозволяє інтегрувати патріотичний феномен на чуттєвому рівні. У зрілому віці це відчуття соціалізується, підноситься і все більш усвідомлюється, рефлексується, особливо в процесі здійснення конкретних видів суспільно-корисної діяльності.

Патріотичне виховання має здійснюватися як двоєдиний процес на психологічному (морально-психологічний процес формування почуттів, уявлень, звичок, настроїв, прагнень, норм патріотизму, вольових якостей) та ідеологічному і світоглядному (формування патріотичної свідомості, ідей, поглядів, переконань) рівнях.

Таким чином, формування патріотизму можна вважати вищим рівнем розвитку особистості, на якому особистість ідентифікує себе з Батьківщиною, Вітчизною, Всесвітом, а її "Я" стає частинкою, нерозривно пов'язаною з безліччю інших "Я" соціуму, що в реальній дійсності і конкретній діяльності виявляється в єднанні їх відчуттів, цінностей, поглядів, норм, ідеалів, цілей, дій і вчинків, інтегральним моментом чого виступають вищі інтереси суспільства, активна реалізація ідеї служіння Вітчизні.

Загалом, патріотизм – це любов до Батьківщини, почуття відповідальності за її долю, готовність і здатність служити її інтересам та сприяння її успіхам у сферах внутрішнього життя й на міжнародній арені. Патріотизм – явище соціально-історичне. У різні епохи воно має різний соціальний і класовий зміст. У реальних соціально-історичних умовах кожний клас виражає своє ставлення до вітчизни через свої специфічні інтереси. В умовах розвитку капіталізму патріотизм є невід'ємною частиною суспільної свідомості, національної свідомості і самосвідомості людей. У період переходу від тоталітарних режимів до демократизму, формування правової суверенної держави і громадянського суспільства формується і утверджується загальнонародний патріотизм. У ньому поєднуються вірність Батьківщині, готовність служити їй і захищати її від ворогів з почуттям поваги до інших націй і народів, з відданістю інтересам творення вільного, демократичного суспільства, з демократичним рухом у всьому світі [8].

Аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження дозволяє говорити про дві сфери – особистісно-психологічну і соціально-природну – де можна простежити актуалізацію поняття "патріотизм" у структурному та генетичному відношеннях.

При цьому як особистісно-психологічна, так і соціально-природна сфери у аспекті їх онто- та філогенетичного розгортання постають у розвитку, виявляють етапне діалектичне сходження: особистісно-психологічна сфера – від сфери чуттів до сфери самоусвідомлення (представленою Я-концепцією, рефлексією, саморегуляцією індивіда), а соціально-природна – від природно-екологічної до загально-цивілізаційної сфери. На всіх цих етапах відбувається розвиток категорії "патріотизму", її наповнення певним змістом відповідно до шести етапів розвитку людини та суспільства, які ми концептуалізуємо (рис.1).

Аналізуючи зміст патріотизму та його функції, виділимо патріотичні чуття (пов'язані із роботою аналізаторів чуттів учнів, студентів, таких як візуального, аудіального та кінестетичного аналізаторів, до яких у контексті навчальної діяльності дедалі частіше починають звертатися педагоги [9]), активність яких пов'язана із сприйманням сигналів із природного середовища (природних релізерів), що в сукупності виражають природно-екологічну сферу, яка оточує людину та є аспектом Батьківщини, що постає із загальнолюдських цінностей, на яку спрямовується патріотичне виховання дітей та молоді. З патріотичними чуттями пов'язана чуттєво-ідентифікаційна функція патріотизму, за допомогою якої людина чуттєвим чином ідентифікує себе зі своїм природним середовищем, відчуваючи певну чуттєву ностальгію поза його межами.

Патріотичні почуття (такі, як любов до свого рідного краю, батьківського дому тощо) виражають патріотизм на почуттєво-емоційному рівні та реалізують почуттєво-ідентифікаційну функцію патріотизму, за допомогою якої людина почуттєвим чином ідентифікує себе зі своєю рідною сферою, до якої, говорячи мовою філософії, входить і природно-екологічна сфера у знятому вигляді.

Патріотичні переконання, ідеологічні погляди кристалізуються на рівні взаємодії внутрішньої інтелектуально-когнітивної сфери індивіда і національно-ідеологічної сфери його існування та виявляють ідеологічну функцію патріотизму.

Патріотичні цінності, ідеали, моральні установки, які формуються на рівні ціннісно-мотиваційної сфери індивіда, що реалізується у сфері державних інституцій, таких, як школа, родина, державні органи влади тощо, виявляють морально-регуляторну функцію патріотизму.

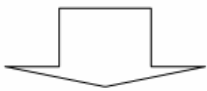

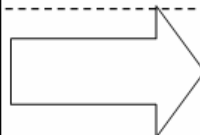
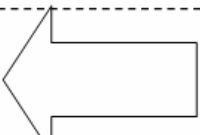

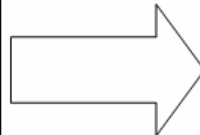

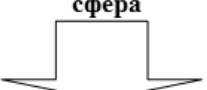
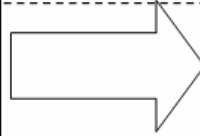
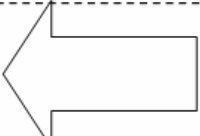

РОЗВИТОК ОСОБИСТІСНО- ПСИХО- ЛОГІЧНОЇ СФЕРИ		РОЗВИТОК ЗМІСТУ ПАТРІОТИЗМУ В ОНТО- ТА ФІЛОГЕНЕЗІ		РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНО- ПРИРОДНОЇ СФЕРИ
1. Сфера чуттів 		1. Патріотичні чуття		1. Природно- екологічна сфера
2. Емоційно- почуттєва сфера 		2. Патріотичні почуття, любов до рідного краю		2. Родинна сфера
3. Інтелекту- ально-когнітивна сфера 		3. Патріотичні переконання		3. Національно- ідеологічна сфера
4. Ціннісно- мотиваційна сфера 		4. Патріотичні цінності, ідеали, мораль		4. Сфера державних інституцій
5. Діяльнісно- праксеологічна сфера 		5. Патріотична діяльність, відповідальність		5. Суспільне виробництво
6. Сфера самоусвідомлення (Я-концепція, рефлексія, саморегуляція)		6. Патріотична рефлексія, патріотична свідомість		6. Загально- цивілізаційна сфера (свідомість, космопланетарне оточення)

Рис. 1. Понятійно-генетична структура категорії "патріотизм"

Діяльнісно-праксеологічна сфера індивіда (що включає стилі його діяльності, вміння та навички з окремих її видів, зокрема із самовдосконалення), яка реалізується у сфері суспільного виробництва, виражає патріотичну діяльність – різні її види патріотичного спрямування, тобто такі, що *патріотичним чином мотивуються*. Так, наприклад, діяльність навчальна чи екологічного спрямування може бути реалізована саме через патріотичну мотивацію на основі певних патріотичних ідеалів та цінностей. Такий вид патріотичної діяльності виражає розвивально-перетворювальну функцію патріотизму.

Нарешті, на рівні Я-концепції людини, її цілісної особистості, сфери її самоусвідомлення, яка реалізується через загальноцивілізаційну сферу людини, соціетальну психіку (тобто психіку певного соціуму [4]), ви-

являється патріотична рефлексія, патріотична свідомість, що виражає інтегруючо-світоглядну функцію патріотизму – вищий рівень його розвитку, де у знятому вигляді є всі попередні сфери людини та суспільства, всі особистісно-психологічні та соціально-природні феномени.

Ми вважаємо, що зазначена понятійно-генетична структура категорії "патріотизм" має відображати розвиток категорії патріотизму в історичному контексті розвитку людської цивілізації. Якщо прийняти до відома принцип певної ізоморфності розвитку людини в онто- та філогенезі, можна стверджувати, що зазначена структура дає можливість прослідкувати етапи розвитку патріотизму у процесі становлення людини як особистості.

Отже, розвиток патріотизму починається зі зміни патріотичних чуттів, що базується на чуттєвому сприйнятті людиною її ближ-

нього природно-екологічного оточення, продовжується розвитком почуттєвої сфери (родина сфера, яка викликає почуття прихильності та любові). Потім відбувається розвиток патріотичних переконань, цінностей, ідеалів, що реалізуються на основі взаємодії із національно-ідеологічним, державним оточенням людини. Пізніше спостерігається перехід до конкретних форм патріотичної діяльності на основі відчуття відповідальності людини за свою державу. На вищому рівні розвитку патріотизму розвивається патріотична рефлексія та патріотична свідомість, яка формується на основі сприйняття загальноцивілізаційного, ноосферного, космопланетарного чинника функціонування людини.

Справді, аналіз наукових джерел засвідчує, що перші елементи патріотизму у вигляді таких почуттів людини, як прихильність до рідної землі, мови, традицій, формуються ще у виховних системах Стародавньої Індії, Давнього Китаю. Так, філософсько-етичне вчення Конфуція зводиться до суворого виконання приписаних обрядів, а головним у вихованні патріотизму у молоді, на думку видатного китайського мислителя, є знання історичної спадщини та дотримання звичаїв свого народу, шанування предків, повага до старших за віком і соціальним становищем.

Характерною ознакою культури Стародавньої Греції було гармонійне поєднання природи, суспільства і людини, коли громадянин визнавався абсолютною цінністю. Тому ідеалом виховання стала людина, розвинена фізично та розумово. Виховання у молоді почуття любові до Батьківщини, до свого народу тісно поєднувалося із моральним й естетичним вихованням.

Як засвідчує історія педагогіки, у державах Стародавньої Греції патріотизм трактувався не лише як елемент прив'язаності людини до рідної землі та її атрибутів (мови, традиції тощо), а й важлива цементуюча ланка формування громадянської свідомості, що поєднувала людей у єдине ціле як певний етнос, народ, для захисту інтересів окремої людини та держави.

Питання патріотичного виховання та становлення особистості людини-патріота (як суб'єкта, що виявляє любов до своєї родини, народу, держави) знаходять висвітлення у працях мислителів античного світу.

Таким чином, стародавній аспект розвитку людства у площині формування патріотизму виявляє рух від ближнього до дальнього оточення людини. Вищим рівнем розвитку патріотизму, якщо брати до уваги зазначену тенденцію, має бути патріотизм трансцендентний за вченням Мартіна Гайдеггера, який переносить людину у метасоціальну площину (Царство Небесне) та виявляється на тлі розвитку релігійної свідомості людства.

Відповідно до діалектичної схеми розвитку можна спостерігати повернення до пред-

ставленої схеми розвитку патріотизму, але на вищому виткові розвитку. На рис. 1 можна знайти приклади всіх рівнів розвитку патріотизму, які ми розробили.

Епоха Відродження, певним чином зумовлена завершенням формування певного ряду національних централізованих європейських держав, сприяла розвитку нової ідеології і культури, виникненню нового раціонального, життєрадісного світогляду, що отримав назву гуманізм. Представники цієї епохи Е. Роттердамський, Ф. Рабле піддали критиці середньовічну схоластичну систему виховання і протиставили їй виховання, яке розвиває людину розумово і фізично, привчає її до самостійного мислення, формує високі моральні якості згідно з гуманістичною мораллю.

Вищим проявом розвитку ідей епохи Відродження щодо рефлексії патріотичних почуттів у сфері педагогічної думки стали твори Т. Мора ("Утопія") та Т. Кампанелли ("Місто Сонця"), у яких змальовано картини держав, де всі жителі цілком інтегровані у сферу суспільного життя, а держава піклується про їх виховання і надає обов'язкову освіту рідною мовою.

Основоположник педагогіки Нового часу Ян Коменський заявляв, що знання мають бути доступні для всіх, оскільки тільки навчання і виховання людини робить її невід'ємним членом свого народу. Усвідомивши, що зникнення народів, держав завжди починається із втрати мовної культури народу, педагог здійснював навчання рідною мовою народу, яка, на його погляд, є основою патріотичної свідомості і виховання. Крім вивчення рідної мови Я. Коменський наполягав на пізнанні не тільки загальної історії, а переважно на скрупульозному вивченні історії свого народу, пізнанні природи своєї батьківщини. Зазначені національно-патріотичні ідеї чеського мислителя набули надзвичайного поширення у світі у період формування націй на тлі розвитку європейської та, загалом, світової цивілізації.

Великий внесок у цей процес зробив Ж.-Ж. Руссо, який у педагогічному романі "Еміль, або про виховання" стверджував, що людина є громадянином, ким би вона не була, і не може запропонувати суспільству ніякого майна, окрім самої себе, тому виховання нових людей – палких патріотів своєї батьківщини, борців за свободу народу, є головним завданням суспільства.

Швейцарський педагог Г. Песталоцці проповідував у своїх працях і вперше використовував на практиці метод природовідповідного виховання любові до своєї мови, краю, народу шляхом ознайомлення дітей із минулим і сучасним рідного селища [7].

Німецький педагог І. Ф. Герbart вважав, що моральність повинна бути не відомим обмеженням, "а життєвим принципом" [2, с. 171]. Виховання патріотизму як елементу моральності має ґрунтуватися на ідеї внутрішньої свободи, вдосконалення, при-

язні, добра і справедливості. На думку Гербарта, людина, вихована на основі цих ідей, ніколи не вступатиме в конфлікт із середовищем і завжди стоятиме на варті існуючого державно-політичного ладу в країні.

Таким чином, патріотизм у контексті виховання реалізується у національному вихованні людини. Термін "національне виховання" вперше було застосовано під час Французької буржуазної революції, що ознаменувала становлення нового суспільного ладу, розвитку ідей суспільно-патріотичного виховання. Тому в національній Конвент Франції було представлено проект народної освіти ("План національного виховання"), який передбачав уведення загальної обов'язкової народної освіти ("озброєння" учнів корисними знаннями і вміннями, виховання патріотизму).

А. Дістервег, розвиваючи зазначені ідеї про національне виховання, у посібнику "Керівництво освітою німецьких учителів" зазначає, що педагогіка має вимагати спочатку виховання людини, а потім на основі цього – і виховання громадянина та члена нації. На думку педагога, національне виховання молоді тісно пов'язане з гуманним ставленням до людини, тому А. Дістервег розглядав національне виховання і гуманізм як процеси, що доповнюють один одного. Крилатою стала фраза вченого: "Людина – моє ім'я, німець – моє прізвище" [3].

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ сторіччя разом із розвитком національних держав у педагогіці розвинених країн виникла низка реформаторських течій ("індивідуальна педагогіка", "соціальна педагогіка", "художнє виховання", "державно-громадське виховання", "моральна педагогіка", "нове виховання", "виховання за Песталоцці, Дістервегом" тощо), які базувалися на громадянському, тобто національно-патріотичному вихованні і культивували любов до свого народу, його мови, держави та її інституцій. Широко використовувався термін "виховання громадянина", в основі якого – виховання людини-патріота своєї Вітчизни.

Аналіз психолого-педагогічних, історичних джерел засвідчує: ідея патріотизму, яка посідає особливе місце у духовному житті суспільства, перебуває у центрі уваги науковців, державних, політичних діячів української держави та інших країн. Аналіз розвитку педагогічних поглядів дозволяє дійти висновку, що питанням виховання любові до землі своїх предків здавна приділялося багато уваги. Суттєво, що національними підвалинами, на яких базується національна філософія й педагогіка, є народний світогляд, який Д. Чижевський розглядав як національним чином зумовлене ставлення того чи іншого народу до світу та життя взагалі, яке виявляється в тому, що цей народ у світі любить і чого прагне, чого в житті він уникає, що в людині найвище оцінює, до чого ставиться негативно тощо [10, с. 210].

Протягом віків на основі виховного досвіду численних поколінь створювалася народна педагогіка, яка на сучасному етапі розвитку української держави досягла рівня концептуальної інтеграції (коли її на рівні певної методології можна використовувати у виховному процесі). У ній моральні цінності, норми поведінки набувають характеру традицій, де у певному концентрованому вигляді простежується рух від патріотичних чуттів, до почуттів, патріотичних цінностей, переконань, патріотичної свідомості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Борішевський М. Й. Національна самосвідомість особистості: сутність та шляхи становлення / М. Й. Борішевський // Система виховання національної самосвідомості учнів загальноосвітньої школи. – К. : Райдуга, 1999. – С.189–219.
2. Герbart И. Избранные педагогические сочинения / И. Герbart. – Ред., пер. и прим. проф. Г. П. Вейсберга. Ввод. статья Н. К. Баумана и проф. Г. П. Вейсберга ["Иоганн Фридрих Герbart", с. 5–46]. – Т. I. – М. : Учпедгиз. напеч. в Свердловске, 1940. – Т. I. – 292 с.
3. Дистервег А. Избранные педагогические сочинения / А. Дистервег – М., 1956. – 374 с.
4. Донченко Е. А. Социальная психика / Е. А. Донченко. – К. : Наукова думка, 1994. – 207 с.
5. Каюков В. I. Патріотичне виховання учнів загальноосвітньої школи на героїчних традиціях українського народу: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Прикарпатський ун-т ім. Василя Стефаника / В. I. Каюков. – Івано-Франківськ, 1998. – 17 с.
6. Онищук П. В. Педагогічні засади технології формування патріотичних рис у учнів шкіл, гімназій, ліцеїв: Дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Волинський держ. ун-т ім. Л. Українки / П. В. Онищук. – Луцьк, 1996. – 162 с.
7. Пестолоцци И. Г. Избранные педагогические произведения в 3-х т. – Т. 3. / И. Г. Пестолоцци. – М.: Изд. АПН РСФСР, 1965. – 398 с.
8. Петронговський Р. Р. Формування патріотизму старшокласників у позанавчальній виховній діяльності: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.07 / АПН України. Інститут проблем виховання / Р. Р. Петронговський. – К., 2002. – 21 с.
9. Тарнопольський О. Б. Питання впровадження нейролінгвістичного програмування у викладанні іноземних мов / О. Б. Тарнопольський // Педагогіка і психологія. – 2001. – № 1 (30). – С. 43–49.
10. Чижевський Д. Український народний характер і світогляд / Д. Чижевський // Українознавство. – К. : Зодіак-Еко, 1994. – С. 208–212.

Стаття надійшла в редакцію 20.05.2010 ■

Розглянуто не відповідний потребам особистості та інформаційного суспільства рівень розвитку інформаційної компетенції і пізнавальної самостійності суб'єктів навчання у вищій школі. Запропоновано використовувати прийоми e-Learning для активізації пізнавальної діяльності та оптимізації когнітивних емоційних процесів. Наведено результати експерименту з дослідження педагогічних умов формування пізнавальної самостійності, подано приклади завдань.

Рассмотрен не соответствующий нуждам личности и информационного общества уровень развития информационной компетенции и познавательной самостоятельности субъектов обучения в высшей школе. Предложено использовать приемы e-Learning для активизации познавательной деятельности и оптимизации когнитивных эмоциональных процессов. Приведены результаты эксперимента по исследованию педагогических условий формирования познавательной самостоятельности, представлены примеры заданий.

Author tells about inappropriate level of informational competence and learning independent activities of subjects of education in higher educational establishments for the needs of personality and informational society competence. Some approaches of e-Learning, those increase cognitive and emotional processes are offered for its development.

ВИКОРИСТАННЯ ДИДАКТИЧНИХ ПРИЙОМІВ E-LEARNING* ДЛЯ РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНОЇ САМОСТІЙНОСТІ СУБ'ЄКТІВ НАВЧАННЯ

Р. Г. Валєєв

"Обговорювати комп'ютеризацію освіти – все одно, що її "книгізацію".

В. В. Гузєєв

Використання дидактичних прийомів e-Learning нерідко виглядає (а подекуди – постає) модним поверховим запозиченням форм у західної освіти, не обґрунтованим методично. Покращують ситуацію сучасні публікації вітчизняних авторів (зокрема, Ю. О. Жука, З. С. Сейдаметової, М. П. Шишкіної, Л. М. Сольвар, І. В. Пожидаєвої), фахівців з ближнього (зокрема, О. С. Полат, А. В. Хуторського, В. М. Лутковського, М. Г. Богової, С. Є. Гридюшка) і далекого зарубіжжя (зокрема, Юргена Олькерса, Давида Жака, Берні Доджа, Джемисона Мак-Кензі). Проте українськомовні та російськомовні роботи часто обмежуються лише лаконічною характеристикою (або навіть згадуванням) таких дидактичних прийомів, як Treasure Hunt (Пошук скарбів), Wiki-resources (ресурси Вікі), "Мультимедійні колекції", WebQuest. Винятком є останній прийом, що регулярно аналізується на сторінках російського видання "Педагогічні технології", та численні ресурси, присвячені впровадженню прийомів e-Learning під час викладання іноземних мов. **Проблему** ми бачимо в тому, що значний інтерес освітян до обміну досвідом використання подібних прийомів та їх перспективний методичний потенціал суперечать їх недостатньому аналізу в педагогічних публікаціях. Вирішення проблеми дозволить включити до педагогічного арсеналу ресурси Інтернету.

Метою цієї статті є пошук аргументів, що обґрунтовують методичну доцільність відповідних прийомів, в узагальненні власного практичного досвіду у формі технологічних порад щодо впровадження прийомів при викладанні юридичних дисциплін. Для цього вважаємо за необхідне вирішити такі **завдання**: 1) надати стислу оцінку сучасному стану інформаційної культури (у т.ч. компетентності суб'єктів навчання у вищій школі); 2) здійснити порівняльний методичний аналіз прийомів e-Learning, навести їх приклади та висловити рекомендації щодо їх реалізації; 3) проаналізувати проміжні результати експерименту з використання прийомів e-Learning.

1. Стан інформаційної культури: суб'єктивні й об'єктивні чинники

Ми можемо констатувати серйозні труднощі щодо самостійного використання інтернет-ресурсів у значному числі молоді. Так, згідно з проведеним нами в листопаді 2009 р. опитуванням курсантів першого курсу Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, лише 12 % з них оцінили свої здібності пошуку необхідної інформації в Інтернет як самостійну компетентність. При цьому, всі кімнати гуртожитків курсантів університету обладнані

* E-learning (скор. від англ. Electronic Learning) - система електронного навчання, синонім таких термінів, як електронне навчання, дистанційне навчання, навчання з використанням комп'ютерів, мережеве навчання, віртуальне навчання, навчання за допомогою інформаційних, електронних технологій.

доступом до Інтернету, і, відповідаючи на запитання анкети "Проаналізуйте, з яких джерел Ви отримуєте *більшу частину інформації* (складіть їх ієрархію)", 22,6 % респондентів поставили ресурси Всесвітньої мережі на 1-2 місце. У цілому, найбільш впливовими джерелами інформації визнано: 1) "підручники та навчальну літературу" – 828 умовних балів, 2) "викладачі" – 825 балів, 3) "електронні ЗМІ та ресурси Інтернет" – 641 бал, 4) "батьки та рідні" – 622 бали. Слід зазначити, що при відповіді на запитання "Проаналізуйте, з яких джерел Ви отримуєте *інформацію, що найбільше знадобиться у навчальній та майбутній професійній діяльності*" на 1-2 місце електронні засоби інформації та ресурси Інтернет поставили лише 9,7 % респондентів. У відповідній ієрархії ці джерела посіли тільки 9 місце (400 умовних балів). При відповіді на запитання "Проаналізуйте, з яких джерел *Ви отримуєте найбільш надійну, перевірену інформацію*", ресурси Інтернет на 1-2 місце поставили лише 6,5 % курсантів і в цілому віддали їм лише 7 місце (442 бали).

Сучасні умови інформаційної цивілізації з експоненціальним зростанням обсягів знань, великою кількістю "білих шумів" (інформації зайвої, дубльованої, неадекватної потребам суб'єкта і нерелевантної його запитам) актуалізують завдання розвитку у людини комплексної якості – пізнавальної самостійності (далі – ПС). Відповідно до сучасних досліджень Т. Г. Темерівської, В. Г. Логвіненко, В. Є. Бенери та інших фахівців, ця властивість інтегрує мотиваційну, емоційну, волюву та когнітивну сферу психіки, комплекс сформованих в особистості знань, умінь, навичок, ціннісного досвіду та ключових компетентностей. Актуальність цілеспрямованого формування відповідної інтегративної якості людини знайшла відображення в програмних документах ЮНЕСКО у вигляді вимог неперервності освіти, забезпечення значущості її як для індивіда, так і для суспільних очікувань та норм, орієнтації на засвоєння людиною способів активної пізнавальної діяльності, адаптації освітнього процесу до запитів і потреб особистості.

Напрямами формування інформаційної компетентності, ПС та інших споріднених пізнавальних якостей особистості, на думку низки дослідників (М. С. Головань, Ю. Л. Жильцової, С. В. Каяліної, Я. В. Галети, М. Л. Золотайка та інших), виступають інформаційні технології. При цьому часто йдеться лише про ефективні, методично обґрунтовані комп'ютерні навчальні програми та дистанційну форму навчання. Не заперечуючи їх дидактичної ефективності, та погоджуючись, що

властивостями засобів інформаційних технологій навчання (далі – ІТН) виступає їх *гнучкість* у порівнянні з традиційними засобами (здатність до оперативної модернізації як інструментальних, сервісних функцій, так і навчального контенту, а також можливість інтеграції з іншими засобами), ми вважаємо за необхідне підкреслити важливість використання в освіті елементів відкритого, динамічного, глобального культурного (інформаційного) середовища. Схожу позицію висловлюють багато фахівців, зокрема, К. Г. Кречетніков, який підкреслює, що "використання ІТ не призводить до суттєвого покращення ефективності навчання... Доцільним є створення відповідного освітнього середовища" [1]. Справді, навіть найбільш ефективні засоби ІТН не є достатніми для формування ПС, інформаційної культури й інформаційної компетентності студентів та інших суб'єктів навчання. Вони в ході навчання обов'язково повинні отримати досвід взаємодії з глобальним інформаційним середовищем. Саме воно надасть їм надалі можливість ефективно здійснювати професійну діяльність, розвивати особистість, і, сподіваємося, зберігати свою індивідуальність. До того ж, цей напрямок має і суспільну користь. Нагадаємо, технологія Веб 1.0 (Інтернет першого покоління) була націлена на створення *експертами* спеціалізованих ресурсів для інших *користувачів*. Сучасна технологія Веб 2.0 (Інтернет другого покоління) орієнтована на створення, поповнення, вдосконалення ресурсів усіма користувачами мережі. Відкриті ресурси виступають в авангарді інформаційної культури та цивілізації й постають найповнішими, плюралістичними та динамічними базами даних (яскравим прикладом є проекти Wiki).

Отже, і суспільство, і особистість зацікавлені в розвитку ПС та інформаційної компетентності як її складової, що усвідомлюється як західною, так і вітчизняною педагогікою. Зокрема, В. В. Гузеєв, посилаючись на праці Дж. Мак-Кензі, звертає увагу, що "педагогічні дослідження останніх двох десятиліть на Заході багато в чому зосереджені довкола навчання школярів техніці "запитування". Учнівські питання та вміння їх задавати стали головним фокусом діяльності в класі, коли вчителі спочатку демонструють, а потім вимагають від учнів ефективної техніки пошуку, прогнозування, збору та тлумачення інформації, у той час, як учні використовують відповідні засоби й отриману з їх допомогою інформацію для вирішення сучасних проблем" [2, с. 68].

2.1. Дидактичні прийоми e-Learning

В межах освітнього процесу Луганського державного університету внутрішніх справ (ЛДУВС) імені Е. О. Дідоренка нами організовано експеримент з дослідження педагогічних умов формування ПС засобами ІТ. У першій експериментальній групі взводів курсантів у навчальний процес педагогічні умови впроваджувалися за допомогою локальних навчальних комп'ютерних програм, у другій експериментальній групі, крім цих засобів ІТН, у навчальному процесі також використовувалися ресурси Інтернет та дидактичні прийоми e-Learning. Пріоритетною формою їх використання стали: колективні завдання проектного характеру, розроблені з урахуванням вимог ТОГІС (технології освіти в глобальному інформаційному середовищі) і правил для організації WebQuest, сформульованих основоположником цієї форми Берні Доджем (Bernie Dodge); колективні та індивідуальні навчально-пізнавальні завдання, спрямовані

на створення й удосконалення статей Вікіпедії, поповнення інших ресурсів Wiki та локальних мультимедійних колекцій матеріалів, пов'язаних зі змістом навчальних дисциплін; дидактичний прийом "Пошук скарбів".

Окрім цих прийомів, орієнтованих все ж на високий рівень підготовки курсантів і колективну трудомістку роботу, використовувалися менш складні та більш традиційні навчально-пізнавальні завдання, спрямовані на вивчення конкретних сайтів: органів влади та громадських організацій, у т.ч. міждисциплінарні завдання з вивчення іноземних сайтів.

Зазначені в останньому абзаці прийоми використання ресурсів Інтернет зрозумілі внаслідок традиційності та не вимагають спеціального пояснення й методичного коментаря. У табл. 1 спробуємо узагальнити відмітні характеристики менш відомих прийомів, перш ніж приступити до детального методичного опису прийомів WebQuest і Treasure Hunt.

Таблиця 1

Характеристики прийомів e-Learning

Характеристики прийомів	Прийоми	Завдання ТОГІС (WebQuest)	Пошук скарбів (Treasure Hunt)	Використання локальних колекцій	Поповнення локальних колекцій, ресурсів Wiki
Дії педагога на підготовчому етапі:		Знаходить деякі матеріали, пов'язані зі змістом навчальної дисципліни	Готує завдання з навчальної дисципліни та публікує їх в Інтернет	Знаходить матеріали та зберігає їх у локальній комп'ютерній мережі	Знаходить прогалини у ресурсах локальних колекцій чи Wiki
Дії учнів спрямовані на:		Пошук цікавої адекватної інформації з окресленої проблеми та пропонує шляхи її розв'язання	Пошук конкретної інформації за ключовим словом та розв'язання отриманого завдання	Вивчають знайдені педагогом (та іншими учнями) матеріали, що пов'язані зі змістом навчальної дисципліни	Пошук цікавих текстових, мультимедійних матеріалів, пов'язаних з проблематикою навчальної дисципліни
Місцезнаходження інформації відоме		Ні	Ні	Так	Ні
Інформація, що відшукується, розташована в Інтернет		Так	Так	У локальній мережі (або локальному комп'ютері)	Не обов'язково
Ресурс є інформацією вербального характеру		Переважно так	Не обов'язково	Переважно ні	Переважно ні
Вплив на емоційно-мотиваційну сферу		Не є пріоритетним завданням	Є пріоритетним завданням	Не є пріоритетним завданням	Може бути пріоритетним завданням
Включає комунікативне завдання		У переважній більшості випадків	Може включати	Може включати	Зрідка

2.2. Методичний коментар прийому WebQuest

Прийом WebQuest у межах пострадянського простору якнайповніше розроблено фахівцями ТОГІС. Завдання ТОГІС, як правило, ставлять перед учнем проблемне поле, не завжди явно формулюючи питання, які він повинен вирішити. Учень сам повинен сформулювати *відомі умови* завдання; визначити необхідні, але *невідомі дані*; знайти їх; проаналізувати, обробити, *узагальнити й обговорити* виявлену інформацію; вирішити, наскільки з урахуванням знайдених відомостей поле завдання втратило (чи придбало) проблемний характер. Ці операції учні здійснюють *у декілька циклів*, кожного разу формулюючи нові умови з урахуванням відшуканої інформації. Залежно від рівня складності, етапи завдання можуть бути в тій чи іншій мірі конкретизовані у формі підзавдань. Також викладач надає декілька посилань на бажані інтернет-ресурси, які зададуть *інтонацію, акценти* пошуку; наводить декілька *культурних зразків*, що служать орієнтиром для порівняння та можуть показувати спектр думок з проблеми. Ми в нашій практиці також називаємо *прізвища декількох авторитетних експертів* з відповідної проблеми, думку яких бажано відшукати та використовувати як "культурні зразки", або наводимо *цитати з їх робіт без зазначення авторства*, передбачаючи їх пошук та ідентифікацію.

У завданнях ТОГІС можна виділити низку підзавдань. Наприклад, явне *пізнавальне* підзавдання: свідоме вивчення ресурсів, і приховане: мимовільне засвоєння інформації. Причому акцентується увага не на декларативній інформації (змісті завдання), а на процедурній (способах його вирішення). Підзавданнями розвитку інформаційної компетентності можна розцінювати усвідомлювані суб'єктами навчання: самостійне формулювання проблеми, ключових слів для пошуку, сам пошук з його оперативним коригуванням, систематизацію й аналіз результатів пошуку, а також мимовільне формування відповідних дослідницьких умінь і навичок (які входять до складу ПС). Підзавданням є також *розвиток комунікативної компетентності*, що забезпечується: явно сформульованою вимогою обговорення етапів вирішення завдання, його результатів, спільного формулювання загальних висновків та імпліцитним розвитком у ході виконання завдань відповідних комунікативних умінь і навичок.

Завдання ТОГІС диференціюються за рівнем складності, причому вищий рівень орієнтований на виявлення в змісті (зав-

дання та інтернет-ресурсів) латентних асоціативних зв'язків, неявних для більшості учнів; на цьому рівні не формулюється ані спосіб рішення, ані умови завдання, лише окреслюється проблемна галузь.

Серед 5 основних правил для організації WebQuest [2] одним із найважливіших є *використання середовища*. Уточнюючи це правило, Б. Додж рекомендує засновувати WebQuest на реальних подіях, насуттєвих проблемах, або застосовувати спеціальні форми, наприклад "журналістського середовища" (інтерв'ювання, журналістського розслідування). Ця порада нами адаптована, враховуючи правоохоронну специфіку ВНЗ. Нами використовуються WebQuest, присвячені таким резонансним подіям і проблемам, широко освітленим і проаналізованим в середовищі Інтернет: дострокове припинення повноважень українського парламенту [4], різні редакції законів про вибори напередодні самих виборів, скасування депутатського імунітету, імплементація рішень народного референдуму, статус державної мови, бікамеральна структура парламенту тощо.

Наведемо приклад завдання "Новелізація Конституції України".

"Конституція України вперше була змінена на восьмому році свого існування. В наш час широкі кола політиків та науковців обговорюють необхідність скасування конституційної реформи, чи її продовження, чи прийняття нової Конституції. Який вихід Ви бачите в цій ситуації?"

Підпитання

1. Який порядок внесення змін у Конституцію України нею передбачений?
2. Як можливе прийняття нової Конституції?
3. Чим обумовлена необхідність конституційної реформи?
4. Яких формальних та змістовних вимог необхідно дотриматись під час новелізації Конституції України?

Рекомендації

- a) визначте ключові слова для пошуку (Чи слід їх змінювати на різних етапах розв'язання?);
- b) знайдіть необхідну інформацію;
- c) проаналізуйте і обговоріть знайдену інформацію;
- d) при необхідності – відкоригуйте ключові слова та повторіть пошук;
- e) сформулюйте висновок і обговоріть його (Чи відповіли Ви на всі підпитання? Якщо ні – повторіть ще один цикл пошуку і обробки інформації).

Можливі інформаційні джерела

- сайт Конституційного Суду України;
- сайт Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського;
- сайт Верховної Ради України;

- сайт Міністерства юстиції України;
- інформаційний портал Харківської правозахисної групи;
- сайт Української Гельсінської групи з прав людини;
- сайт Європейської Комісії за демократію через право.

Культурні зразки для порівняння (вказуємо лише один)

... Конституція України в редакції від 08.12.2004 р. встановлює заплутану й вкрай нерегульовану у процедурному відношенні конструкцію влади... орган, який претендує на розробку Основного Закону держави, не претендує на те, щоб діяти від імені всього суспільства. Відсутність мандату довіри народу означає ненародний характер способу прийняття Конституції. Таку Конституцію коректно буде кваліфікувати (з відповідними застереженнями) як октройовану... Автор статті переконаний у обов'язковому характері референдарної процедури на завершальному етапі конституційного процесу. Хоча Конституція України була прийнята Верховною Радою України, за змістом самої Конституції України парламент позбавлений права приймати нову Конституцію...

Авторитети, експерти, фахівці

Тацій В. Я., Погорілко В. Ф., Князевич Р. П., Захаров Є. Ю., Теплюк М. О., Ющик О. І., Бабенко К. А., Колісник В. П., Сушинський О. І., Жук Н., Бедрій Р. Б., Кіреєв В. В., Гончар І., Бисага Ю. М., Белов Д. М.

2.3. Методичний коментар і приклад прийому "Пошук скарбів"

На відміну від прийому WebQuest, прийом "Пошук скарбів" (Treasure Hunt) доцільний для використання на першому етапі впровадження ресурсів Інтернет у навчання. Також він доцільний для використання зі студентами (курсантами) середнього рівня академічної успішності. Якщо WebQuest орієнтований на проблему та передбачає пошук і обробку будь-якої інформації щодо неї, складним завданням для суб'єктів навчання є відбір відповідної інформації з великого різноманіття, то прийом "Пошук скарбів" передбачає пошук у мережі конкретної інформації, розміщеної викладачем. Варто відмежувати прийом від іншого – "Мультимедійні колекції" (див. табл. 1), при якому викладач збирає ресурси Інтернету, пов'язані з навчальним матеріалом і надає студентам доступ до них (у формі гіперпосилань чи шляхом розміщення на локальних носіях інформації).

Когнітивних підзавдань у прийомі "Пошук скарбів" також два: на першому етапі (пошуку завдання) – формування умінь і навичок відшукування конкретної інформації в мережі Інтернет, на другому етапі (розв'язання знайденого завдання) – формування спеціальних знань з навчаль-

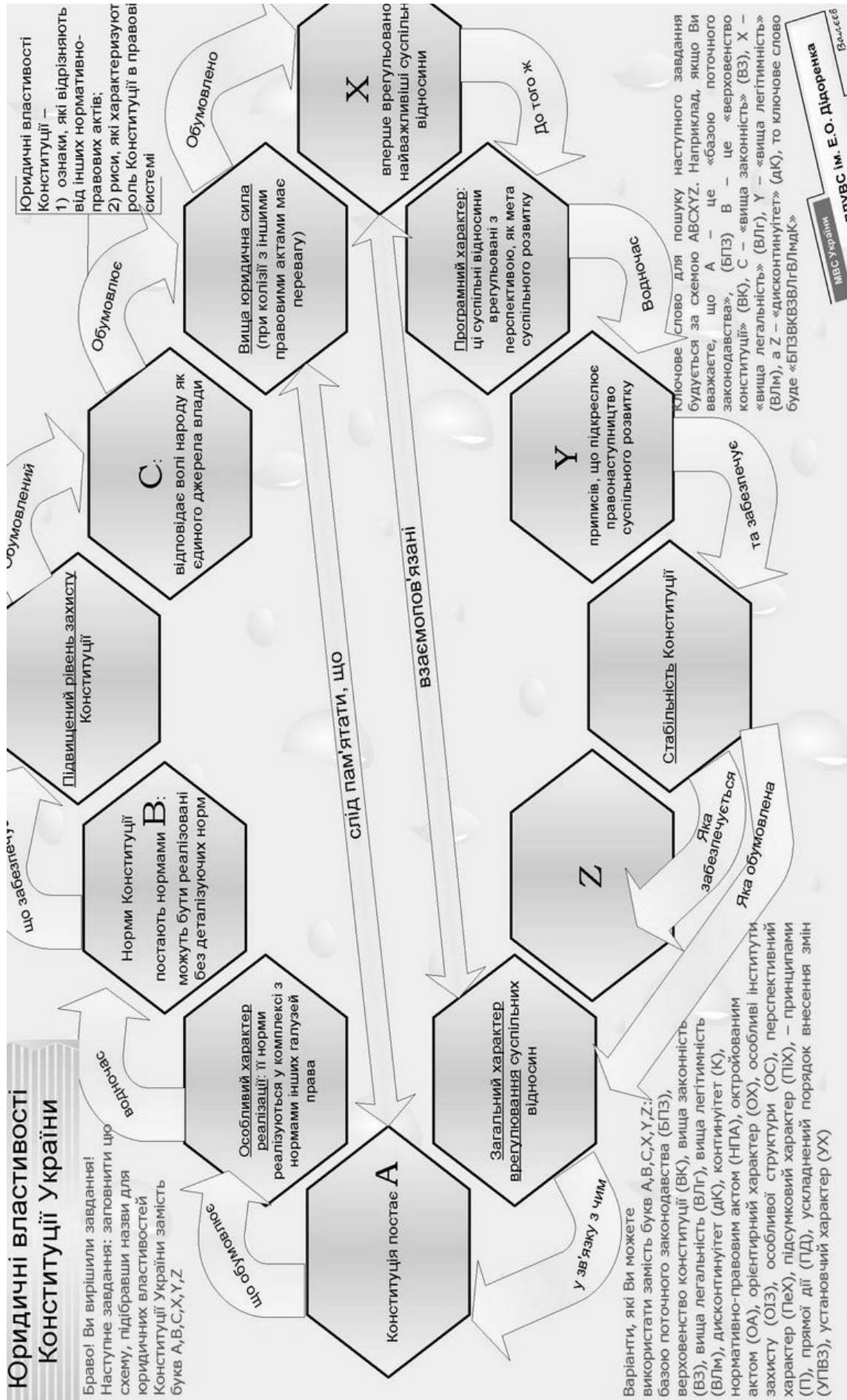
ної дисципліни. Друге завдання може бути вирішена просто наданням учням тих самих завдань у готовому (роздрукованому або електронному) вигляді. Тому пріоритетною дидактичною метою прийому "Пошук скарбів" ми вважаємо *стимулювання позитивних мотиваційних станів учнів*. Несподіваність прийому, притаманний йому змагальний і поетапний характер позитивно впливають на навчальну мотивацію. Розв'язавши завдання, учень отримує ключове слово для наступного завдання. Відшукавши і вирішивши одним із перших чергове завдання, він заробляє позитивні оцінки, зміцнює свій авторитет у колективі, вирішує завдання кооперації, співпраці з іншими учасниками змагання.

Перше завдання роздруковуємо і передаємо академічній групі студентів (взводу курсантів). Враховуючи мотиваційну орієнтацію прийому, було дано завдання пошуку в Інтернеті розміщеного нами документа з анкетними даними (прізвищами, іменами, по батькові) самих студентів (<http://karamir.livejournal.com/85867.html>). Для ускладнення завдання пошуку буква "а" кирилиці була замінена на букву "а" латиниці, що непомітно на роздрукованому завданні, але вимагає додаткових зусиль під час пошуку.

Подальші завдання, використані як "приховані скарби", бажано відрізнити за формою, щоб вони були орієнтовані на різні типи інтелекту (вербальний, візуальний, кінетичний тощо). Технологічною трудностю може виступити необхідність приховувати у завданні ключ для пошуку наступного завдання. При використанні кросворду це легко зробити, відмежувавши декілька клітинок, букви в яких і служитимуть ключовим словом.

Повторимо, ідея прийому полягає в тому, *аби відповідь на завдання служила одночасно ключовим словом для пошуку наступного завдання*. У використаному нами кросворді букви у виділених клітинках утворюють ключове слово "гірпариза". Пошук настільки рідкого поєднання букв кирилиці засобами пошукових машин призводить до відшукування наступного завдання. Наша практика підтверджує ефективність шифрування відповідей (мал. 1), аби ключове слово (поєднання букв) було унікальним та приводило курсанта до наступного завдання.

Окрім подібного шифрування відповіді простішими способами є прийом *паліндрома* – прочитання отриманої відповіді навпаки (та подальший пошук відповідного паліндрома): наприклад, відповідь "Петренко" перетворюється на ключове слово "окнертеп". Можлива заміна букв кирилиці на відповідні (на клавіатурі) букви латиниці або *додавання заздалегідь*

Малюнок 1. Приклад завдання для прийому "Пошук скарбів" (Treasure Hunt)

обумовлених символів до передбачуваної відповіді.

Стрижнем цих дидактичних прийомів ми б назвали принцип, почерпнутий у роботах російських дослідників: *"не відділяйте знання від процесу пошуку"* [5]. Заклик може видатись далеким від принципів традиційної педагогіки, але пошук є розумовою діяльністю (яка вимагає застосування різних розумових операцій). Пригадаймо поширений висновок: "твердо встановлено, що єдиним каналом для переходу зовнішньої інформації до мозку людини постає його власна навчальна діяльність" [6]. Тим самим орієнтація на пошукову діяльність учнів сповна кореспондується з діяльнісною освітньою парадигмою. Але головним недоліком псевдодіяльнісної педагогіки, яку А. В. Брушлінський характеризує як "повідомлююче навчання", можна услід за ним (та багатьма іншими фахівцями) визнати неперодне розмежування етапів пасивного засвоєння знань та подальшого етапу їх активного діяльнісного застосування [7, с. 98]. Ще Н. Ф. Талізін визначала, що "знання істотних ознак поняття може змінити хід і характер пізнавальної діяльності лише в тому випадку, коли ці ознаки увійдуть до неї як орієнтири, тобто реально братимуть участь у процесі вирішення завдань, поставлених перед учнем" [8, с. 104]. Зауважимо: вказане на мал. 2 завдання полягає у заповненні схеми з проблематики конституційного права та вимагає від курсантів оперування (порівняння, аналізу, синтезу, навіть підбору) ключовими поняттями змісту освіти (наприклад, поняттям "юридичні властивості конституції"). Пропоновані прийоми відповідають також вимозі, що формулюють сучасні представники когнітивної педагогіки: розумову діяльність "можна організувати в навчальному процесі, якщо передбачити розтягнуте в часі розв'язання навчально-пізнавальних проблем, яке потребує підключення пам'яті, спілкування з минулим досвідом і активного пошуку того нового, без чого розв'язання неможливе" [9].

За нашим глибоким переконанням, освітній ефект можливо створити впливом не лише на свідому діяльність суб'єктів навчання, але й на їх неусвідомлювані афективні та когнітивні процеси. Орієнтація запропонованих прийомів на емоційно-мотиваційну сферу очевидна: інакше чому б прямо не надати учням кросворди, завдання-казуси, незаповнені схеми тощо, якщо бачити основний сенс в їх розв'язанні. Форма їх подачі актуалізує позитивні емоційно-мотиваційні стани учнів, оскільки: має привабливу орієнтацію на модний Інтернет; носить змагальний характер; змагання органічно дозво-

ляє довести власну навчальну спроможність, оскільки включитися до нього можна на будь-якому етапі й успішніше за інших пройти всі "рівні"; оцінка викладача носить і об'єктивно-кумулятивний, і умовний, суб'єктивно-відносний характер – оцінюється як перехід на наступний "рівень", так і якість виконаної самостійної роботи; завдяки цьому, змагальність не створює психологічного дискомфорту, "переможців" дуже багато; завдання, особливо високих рівнів, мимоволі, природно і стихійно стимулюють комунікацію та кооперацію з іншими учнями, знімаючи можливі психологічні бар'єри навіть для учнів з інтровертними рисами характеру.

Що стосується впливу запропонованих прийомів на когнітивні процеси, звернемо увагу: досліджуючи феномен мимовільної уваги, мимовільного імпліцитного засвоєння знань і формування умінь, сучасні педагоги формулюють "закон парадоксальних інтенцій" Франкла-Курінського таким чином: "бажаючи опанувати який-небудь зміст освіти, необхідно зробити його побічною метою освітньої діяльності" [10, с. 32]. Поділяючи обґрунтованість цього висновку, ми пошлемось також на авторитет Яна Амоса Коменського, який осмислив таку дидактичну закономірність: той, хто навчає, навчається більшому порівняно з тим, кого він навчає. Вважаємо, це окремий випадок наведеної вище закономірності: *вчитель (тьютор) не вважає першочерговою метою своєї професійної діяльності власну освіту, але незмінно досягає її.*

Інший випадок застосування закону парадоксальних інтенцій ілюструє, на нашу думку, використання запропонованих прийомів. У них першочерговими цільовими установками учнів можна визнати формулювання ключових слів для пошуку, ідентифікація авторів цитат, порівняння різних точок зору, вирішення кросвордів, заповнення схем тощо. Це сприяє досягненню вторинних, побічних цілей, майже неусвідомлюваних суб'єктами діяльності: засвоєння спеціальних юридичних знань, формування спеціальних юридичних та загальних розумових умінь та навичок, розвиток інформаційної компетентності та ПС.

3. Результати експерименту з використання прийомів e-Learning

Отримані на цей час результати формулюючого експерименту з дослідження педагогічних умов формування пізнавальної самостійності засобами інформаційних технологій, проведеного в ЛДУВС імені Е. О. Дідоренка свідчать, що курсанти першої експериментальної групи звводів

(у навчальний процес яких впроваджено локальну комп'ютерну навчальну програму) у порівнянні з курсантами контрольної групи взводів мають істотні відмінності (достовірність яких за статистичним критерієм Пірсона χ^2 складає не менш, ніж 95 %) у розвитку таких компонентів та параметрів ПС, як: прагнення до пізнання, пізнавального інтересу, навчальної мотивації, емоційного фону навчання, тезаурусу спеціально-предметних (юридичних) знань, комплексу загальних розумових умінь та навичок, компетентності здійснення навчально-пізнавальної діяльності, компетентності розв'язання навчально-пізнавальних завдань. Курсанти другої експериментальної групи взводів, в якій активно впроваджені дидактичні прийоми e-Learning, у порівнянні з курсантами контрольної групи, крім вище зазначених, також мають істотні відмінності у розвитку комплексу дослідницьких умінь та навичок і самоактуалізації особистості. Водночас, у двох експериментальних групах не має статистичної значимості стану покращення формування тезаурусу загально-предметних знань та розвитку когнітивних здібностей як складових ПС.

Вищі результати в другій експериментальній групі взводів пояснюються нами:

1) інтенсивним стимулюванням емоційно-мотиваційної і вольової сфери курсантів шляхом використання інтернет-ресурсів в організації навчально-пізнавальної діяльності;

2) специфічним впливом елементів e-Learning на когнітивні процеси, схожого з раніше відзначеними українськими фахівцями при використанні "браузінга" ефектами "інсайту" й "аугментації інтелекту" [11];

3) активізацією навчально-пізнавальної діяльності завдяки залученню широкого кола ресурсів, підтримуваних в актуальному, оновленому стані. За загальним висновком фахівців, "можливості навчання в середовищі забезпечуються її інтерактивністю – мірою, з якою користувачі можуть брати участь у зміні та формуванні змісту" цього середовища [12];

4) стимулюванням процесу самоактуалізації курсантів завдяки зростаючій компетентності та причетності до створення й удосконалення глобального інформаційного простору (що відповідає філософії Веб 2.0).

Отже, можемо констатувати: важливість розвитку ПС як для особистості, так і для всього суспільства; необхідність цілеспрямованого формування ПС та інформаційної компетентності; ефективність їх формування за допомогою дидактичних прийомів e-Learning.

Враховуючи отримані позитивні результати ефективності дидактичного ви-

користання ресурсів Інтернет, вважаємо необхідним подальше дослідження впливу ІТН і елементів e-Learning на формування особистості та розвиток психіки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кречетников К. Г. Креативная образовательная среда на основе информационных и телекоммуникационных технологий как фактор саморазвития личности [Электронный ресурс] / К. Г. Кречетников // Интернет-журнал "Эйдос" – 2004. – 22 июня. Режим доступа к журн. : <http://www.eidos.ru/journal/2004/0622-10.htm>.

2. Гузеев В. В. Педагогическая техника в контексте образовательной технологии / В. В. Гузеев. – М. : Народное образование, 2001. – 169 с.

3. FOCUS : Five Rules for Writing a Great WebQuest by Bernie Dodge [Электронный ресурс] Режим доступа до ст. : <http://babylon.k12.ny.us/usconstitution/focus-5%2520rules.pdf>.

4. Валеев Р. Г. Задача о роспуске парламента / Р. Г. Валеев // Педагогические технологии. 2008. – № 3. – С. 103 – 108.

5. Интернет-обучение : технологии педагогического дизайна / под ред. к.п.н. М. В. Моисеевой. – М. : Издательский дом "Камерон", 2004. – 216 с.

6. Беспалько В. П. Отображение дидактического процесса в учебнике / В. П. Беспалько // Школьные технологии. – 2006. – № 6. – С. 60–70.

7. Брушлинский А. В. Субъект : мышление, учение, воображение : избранные психологические труды. / А. В. Брушлинский. – 2-е изд., испр. – М. : Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж : Издательство НПО "МОДЭК", 2003. – 408 с.

8. Талызина Н. Ф. Педагогическая психология : учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений / Н. Ф. Талызина. – М. : Издательский центр "Академия", 1998. – 288 с.

9. Идиатулин В. С. Принцип проблемности в когнитивной технологии обучения [Электронный ресурс] / В. С. Идиатулин. – Режим доступа к ст. : <http://www.oim.ru/reader@nomer=471.asp>.

10. Гузеев В. В. Познавательная самостоятельность учащихся и развитие образовательной технологии / В. В. Гузеев. – М. : НИИ школьных технологий, 2004. – 128 с.

11. Ананьев О. М. Информационная технология "Динамичный гипертекст "Тет-а-тет" – инструмент створення автоматизованих систем інтелектуалізації навчання / О. М. Ананьев, І. В. Артищук // Проблеми інформаційного забезпечення діяльності практичних підрозділів ОВС та впровадження інформаційних технологій в навчальний процес : матер. наук.-практ. семін. – Л. : Львівський юрид. інст. МВС України, 2004. – 242 с.

12. Сергеев С. Ф. Иммерсивность, присутствие и интерактивность в обучающих средах / С. Ф. Сергеев // Школьные технологии. – 2006. – № 6. – С. 36 – 42.

Стаття надійшла в редакцію 2.02.2010 ■

Розкрито актуальні питання експертної діяльності психологічної служби Полтавської області, визначено поняття психологічного та соціологічного інструментарію, розглянуто його специфіку, представлено досвід впровадження та перспективи цього напрямку в роботі психологічної служби на Полтавщині.

Раскрыты актуальные вопросы экспертной деятельности психологической службы Полтавской области, определено понятие психологического и социологического инструментария, рассмотрена его специфика, представлен опыт внедрения и перспективы этого направления в работе психологической службы на Полтавщине.

The actual questions of expert activity are exposed in the article; certainly concept of psychological and sociological tool, his specific is considered; experience of introduction and prospect of this direction is presented in work of psychological service of the Poltava region.

ОСОБЛИВОСТІ ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ

Я. В. Сухенко

Як зазначено у Концепції розвитку психологічної служби на період до 2012 року, основною метою її діяльності є "підвищення якості та забезпечення доступності послуг у сфері практичної психології і соціальної роботи, спрямованих на збереження і укріплення здоров'я, підвищення адаптивних можливостей, створення умов для повноцінного та гармонійного розвитку всіх учасників навчально-виховного процесу, посилення розвивального та виховного компонентів системи освіти" [5, с. 240].

Одним із елементів системи дій, спрямованих на підвищення якості таких послуг та їх контроль, є експертиза психологічного та соціологічного інструментарію, який використовується у закладах освіти як фахівцями психологічної служби, так і представниками сторонніх організацій (громадських, медичних та ін.). Нормативно-правові аспекти такої діяльності регулюються Положенням про експертизу психологічного та соціологічного інструментарію, що застосовується в навчальних закладах Міністерства освіти і науки України (далі – Положення), яке затверджене наказом МОН від 20.04.2003 р. № 330 [4, с. 134–147].

1. Проблематика експертної діяльності

При проведенні експертної роботи в Полтавській області виник ряд питань, обумовлених нечіткими формулюваннями у Положенні, відсутністю розробленого методичного апарату та досвіду проведення експертизи у співробітників обласних, районних психологічних служб. Передусім, стосовно визначення об'єкту та критеріїв експертизи; розробки максимально об'єктивної системи оцінки; підготовки експертів.

Зміст експертної діяльності полягає в тому, що "будь-яка експертиза, як оцінка діяльності суб'єкта або результатів його діяльності, припускає наявність суб'єкта експертизи, об'єкта експертизи, методології, конкретних методів оцінки, з метою одержання результатів експертизи (висновків)" [цит. за: 8, с. 63].

Під час розробки теоретичних засад психологічної експертної діяльності виникла низка питань:

- ♦ Коли виникає потреба в проведенні експертизи?
- ♦ У чому полягає специфіка експертизи як виду інтелектуальної діяльності?
- ♦ Хто може виступати у ролі експерта, або які характерні риси має позиція експерта?
- ♦ Які об'єкти можуть бути предметом експертизи?
- ♦ Чим відрізняється специфіка експертизи в системі освіти? [16, с. 3].

У пропонованій статті висвітлено ці питання в контексті експертної діяльності психологічної служби, спираючись на теорію та досвід впровадження в Полтавській області, а також окреслено напрямки розвитку цієї діяльності.

2. Визначення основних понять

Насамперед потребують уточнення поняття "психологічний інструментарій", "соціологічний інструментарій". У тексті Положення зазначено, що мета центрів практичної психології і соціальної роботи "полягає у забезпеченні експертизи діагностичних методик, корекційних, психотерапевтичних та реабілітаційних технік і технологій, соціологічних та соціально-психологічних опитувальників, що застосовуються в дошкільних, усіх ти-

пах загальноосвітніх та інших навчальних закладах системи загальної середньої освіти" [4, с. 136].

У результаті електронного пошуку в психологічних словниках (близько 60 видань) лише в статті, яка розкриває зміст поняття "психотерапія", знайдена така інтерпретація: "У загальному вигляді до психологічного інструментарію входять такі засоби та форми дій, які можуть впливати на інтелектуальну діяльність пацієнта, на його емоційний стан та поведінку" [6].

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови інструментарій визначається як "набір інструментів, що застосовується в якій-небудь спеціальності", а інструмент як "знаряддя праці" [3, с. 400]. Отже, психологічний інструмен-

тарій можна розглядати як набір знарядь праці, що використовується в роботі психолога. Про соціологічний інструментарій у Положенні йдеться з огляду на існування міждисциплінарних зв'язків соціології, соціальної психології та соціальної педагогіки.

Можливість визначити набір інструментів фахівців психологічної служби з'являється, якщо відштовхнутися від видів роботи (табл. 1) практичного психолога¹ (далі ПП) та соціального педагога² (далі СП).

Співставлення видів роботи фахівців психологічної служби та інструментів для їх здійснення дає підстави *під психологічним інструментарієм* розуміти корекційно-розвивальні, просвітницькі, навчальні, тренінгові програми; *під соціоло-*

Таблиця 1
Види роботи та інструментарій практичного психолога і соціального педагога

№	Види роботи	Фахівець	Інструментарій
1	Проведення ділових ігор, інтерактивних занять, тренінгів	ПП, СП	Програми тренінгів, розробки окремих занять
2	Навчальна діяльність	ПП, СП	Програми гуртків, факультативів, курсів за вибором психологічної спрямованості
3	Консультавання	ПП, СП	-
4	Зв'язки з громадськістю	ПП, СП	-
5	Психодіагностика, соціально-психологічні дослідження	ПП	Програми психодіагностичних, соціологічних та соціально-психологічних досліджень, стандартизовані психодіагностичні методики, соціологічні, соціально-психологічні опитувальники
	Діагностика, соціально-педагогічні дослідження	СП	Паспорти учнів, класу, школи*; програми соціологічних, соціально-психологічних досліджень, окремі психодіагностичні методики; соціологічні, соціально-педагогічні опитувальники
6	Корекційно-відновлювальна та розвивальна робота	ПП	Корекційно-розвивальні програми
	Розвивальна робота	СП	
7	Психологічна просвіта, виступи	ПП	Психологічні просвітницькі програми
	Просвіта, виступи	СП	Просвітницькі програми, окремі виступи
8	Організаційна (обстеження житлово-побутових умов, оформлення документації на оздоровлення та ін.)	СП	Акт обстеження житлово-побутових умов*; документація на оздоровлення*, інші документи

*Затверджені нормативами форми та бланки документів

¹ Лист Міністерства освіти і науки України № 1/9-352 від 27.08.2000 р.

² Лист Міністерства освіти і науки України № 1/9-128 від 05.03.2008 р.

гічним – програми соціологічного, соціально-психологічного, соціально-педагогічного дослідження (далі Програми); або окремі їх складові: психодіагностичні методики, соціологічні, соціально-психологічні, соціально-педагогічні опитувальники, методичні розробки окремих заходів та рекомендації учасникам навчально-виховного процесу.

3. Специфіка психологічного та соціологічного інструментарію

3.1. Існують різні погляди на визначення корекційної та розвивальної роботи. Одні автори вважають, що розвивальна діяльність спрямована на створення соціально-психологічних умов для цілісного розвитку школярів із урахуванням вікових особливостей, а також вищих можливостей дітей із прискореним темпом психічного розвитку, а корекційна діяльність зорієнтована на певні проблеми та наголошують на тому, що розвивальна і корекційна робота має розгортатися як цілісний процес впливу на дитину [9, с. 249]. Інша точка зору розглядає можливість корекційної роботи лише з дітьми, які мають розумові вади та виступають об'єктом впливу. Розвиток же є реалізацією можливостей, які закладено природою, в цьому випадку мова йде про суб'єктний підхід [2].

Оскільки процеси інтеграції дітей з особливими освітніми потребами в загальноосвітні навчальні заклади набувають значного поширення, фахівці психологічної служби повинні мати в своєму арсеналі інструменти для здійснення як корекційної, так і розвивальної роботи. При створенні відповідних Програм потрібно враховувати можливості дітей та розставляти відповідні акценти.

3.2. Навчальна діяльність ПП та СП здійснюється в межах варіативної складової за окремими навчальними програмами. У Тимчасових нормативах часу на основні види роботи практичного психолога (соціального педагога)³ та Нормативах на основні види роботи соціального педагога, соціального педагога по роботі з дітьми-інвалідами⁴ в розділі "навчальна діяльність" зазначено "викладання навчального матеріалу за програмами курсів за вибором, факультативів, гуртків". Факультативи та курси за вибором (елективні курси) є понадпрограмними, не обов'язковими для відвідування навчальними курсами, що додаються на ви-

бір з метою розвитку інтересів учнів до певного навчального предмета, певної наукової або виробничої галузі.

Факультативний курс – це навчальний курс, зміст якого безпосередньо не пов'язаний із загальнообов'язковим навчальним змістом і який обирається для розширення свого загального кругозору, залучення до нових сфер знання і людської діяльності, **а курс за вибором (елективний курс)** – навчальний курс, що доповнює, поглиблює зміст певного курсу чи предмета державного освітнього компонента і обирається учнем відповідно до його навчальних інтересів [7]. У контексті профілізації елективні курси забезпечують внутріпрофільну спеціалізацію, розширюють, поглиблюють знання, які надаються під час вивчення циклу профільних предметів.

У Державному стандарті початкової загальної освіти зазначено: "Варіативна складова Базового навчального плану формується навчальним закладом самостійно з урахуванням особливостей навчального закладу та індивідуальних освітніх потреб учня". Відповідно до Державного стандарту базової і повної середньої освіти змістове наповнення її варіативної складової формується навчальним закладом з урахуванням особливостей регіону, типу закладу, індивідуальних освітніх потреб учня.

Робота факультативу, елективних курсів здійснюється за навчальними програмами – державними документами, що визначають зміст, обсяг і вимоги до вивчення навчальних дисциплін, розвитку й виховання особистості відповідно до Державного стандарту загальної середньої освіти та навчальних планів⁵.

Виділяють такі види навчальних програм: типові (примірні), модернізовані (адаптовані до навчального плану школи), експериментальні, авторські [10].

Г. К. Селевко вважає, що створений автором навчально-виховний процес (або його частина), що є оригінальною, новою для даних умов освітньою практикою трактується як авторська педагогічна модель [14].

Отже, **авторська програма** – це спроектований самим учителем (автором, кількома авторами) на основі власної методичної концепції навчально-виховний процес, спрямований на оновлення змісту шкільного (регіонального) компонента освіти й одержання вагомих результатів.

³ Нормативи розроблені Національним центром продуктивності Міністерства праці України та затверджені наказом Міністерства освіти від 07.12.1995 р. № 339.

⁴ Нормативи наведено у листі МОН України від 05.03.08 р. № 1/9-128.

⁵ Додаток до листа МОН України від 12.12.2002 р. № 1/9-556 "Порядок розроблення й запровадження навчальних програм для загальноосвітніх навчальних закладів".

Авторська програма, як і будь-який інноваційний проект, має пройти фахову та науково-методичну експертизу. У листі Міністерства освіти і науки України № 1/9-472 від 28.10.02 "Про застосування Закону України "Про загальну середню освіту" щодо розширення мережі та організації навчально-виховного процесу у гімназіях, ліцеях, колегіумах" зазначено: "Авторські навчальні програми та посібники, що розроблені педагогічними працівниками гімназії, ліцею, колегіуму, вищих навчальних закладів, науково-дослідних установ, для використання під час вивчення варіативної складової навчального плану, можуть використовуватися після відповідного рецензування, схвалення науковими радами певного профілю, погодження в обласних інститутах післядипломної освіти і затвердження відповідними управліннями освіти і науки облдержадміністрацій" [11, с. 14].

Одним із основних завдань науково-методичної ради Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського, як зазначено у відповідному положенні, є "визначення на підставі експертних оцінок доцільності використання навчальних видань (навчальних планів, програм, методичних, навчально-методичних посібників, довідників тощо) та надання в установленому порядку рекомендацій до друку".

Таким чином, у своїй навчальній діяльності для забезпечення варіативної складової навчальних планів ПП та СП можуть використовувати як програми факультативів та курсів за вибором, що мають гриф Міністерства освіти і науки України, так і авторські програми, які затверджені на обласному рівні. Останній варіант передбачає такі кроки:

- ♦ експертну оцінку авторської програми в центрі практичної психології і соціальної роботи Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського [15];
- ♦ представлення висновків експертної комісії та авторської програми на науково-методичній раді Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського та отримання рішення про доцільність її використання;
- ♦ затвердження авторської програми Головним управліннями освіти і науки Полтавської облдержадміністрації.

3.3. Процедура створення психодіагностичних методик досить складна та потребує ґрунтовних знань математичної статистики та можливостей для апробації. Такий обсяг роботи, як правило, є окремим науковим дослідженням. Існує ве-

лика кількість стандартизованих методик спрямованих на дослідження різних психічних процесів, якостей, станів особистості та особливостей міжособистісної взаємодії. Вони відповідають вимогам репрезентативності, надійності, валідності та широко представлені у наукових фахових виданнях, спеціальних збірниках із психодіагностики. Останнім часом набувають поширення їх електронні варіанти, які значно полегшують процес обробки та інтерпретації результатів.

Специфіка експертної оцінки психодіагностичних методик полягає у встановленні ідентичності методик, які використовуються в закладах освіти з оригіналами, та доцільності їх використання. Для цього користувачу необхідно мати: інформацію про автора, процедуру розробки, сферу застосування; ключі для інтерпретації отриманих даних; опитувальники; стимульний матеріал; посилення на літературне джерело.

3.4. Дієвим інструментом вивчення думок, ставлень, намірів та поведінки учнів, педагогів, батьків є соціологічне дослідження. Його результатами, як правило, є кількісні показники. Досвід роботи в обласному центрі практичної психології і соціальної роботи свідчить, що фахівці не завжди готові до організації та проведення таких досліджень на високому рівні, а відповідно й до надання достовірної інформації. На відміну від психодіагностичних методик, соціологічні анкети розробляються безпосередньо для кожного дослідження, тому цей процес вимагає спеціальних знань, умінь та навичок.

Отже, цей вид роботи, безперечно, вимагає експертної оцінки, що по суті означає розподілену відповідальність між автором програми соціологічного дослідження та експертом.

4. Суб'єкти експертизи

Суб'єктами експертної діяльності, згідно з Положенням, виступають співробітники центрів практичної психології і соціальної роботи та методисти, які відповідають за психологічну службу. Передбачається також можливість залучення інших фахівців на умовах госпрозрахунку, але в сучасних умовах здійснення госпрозрахункової діяльності на рівні районних (міських) відділів освіти, методичних кабінетів є досить проблематичним. Тобто реально мова може йти лише про здійснення внутрішньої, або монопрофесійної, експертизи, яка полягає в оцінюванні професійної діяльності однієї людини іншим професіоналом, але більш високого рівня кваліфікації [16, с. 6].

Практика свідчить, що здійснення експертизи є серйозним навантаженням на керівника районної (міської) психологічної служби, оскільки експертизі підлягає весь інструментарій, яким користуються ПП та СП (в окремих містах їх кількість сягає 80 осіб). Очевидно, що такий обсяг роботи може негативно відобразитися на якості експертної діяльності.

Вихід із ситуації можна знайти, якщо організувати роботу "Школи експертів" на районному (міському) рівні. "Експерт – це той, хто знає деякі найгірші помилки, які можуть бути зроблені у його темі, і знає як уникнути їх" [цит. за 8, с. 64]. В такій школі могли б навчатися практичні психологи та соціальні педагоги вищої кваліфікаційної категорії із подальшою перспективою проведення експертизи матеріалів менш досвідчених колег. Діяльність такої школи можна розглядати як один із варіантів підвищення рівня науково-методичної компетентності співробітників служби.

Змістовна сторона навчання забезпечується розробленою в центрі практичної психології і соціальної роботи Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського *методикою експертної оцінки*. Вона включає: алгоритм проведення експертизи; вимоги до використання психодіагностичного інструментарію; структуру аналітичного звіту та порядок формування експертного висновку; визначення предметів та критеріїв експертизи для кожного виду Програм та шкали для їх якісної оцінки (у додатку наведено бланк експертної оцінки корекційно-розвивальних програм). Чітко сформульовані критерії надають можливість експерту уникати суб'єктивізму під час оцінки матеріалів, а значення коефіцієнту відповідності визначає можливість, або неможливість, використання Програми в професійній діяльності практичного психолога, соціального педагога [15].

5. Досвід впровадження та перспективи експертної діяльності

На початковому етапі (2007-2008 н.р.) запровадження експертної діяльності в Полтавській області було затверджено нормативну документацію та створено експертну комісію на обласному рівні; розроблено методичні матеріали для якісного та повного забезпечення експертизи; організовано навчальний семінар та консультації для фахівців районного (міського) рівнів, які будуть експертами.

Протягом 2008-2009 н.р. керівники районних (міських) психологічних служб здійснювали відповідну роботу. Вкінці

навчального року центром практичної психології і соціальної роботи ПОІППО вивчався стан експертної діяльності. Це дало можливість упорядкувати анотований каталог кращого педагогічного досвіду працівників психологічної служби Полтавської області, до якого включені методичні матеріали, що пройшли експертизу на обласному, районному (міському) рівнях. У каталозі представлено відомості про авторів, бібліографічний опис та анотації 101 Програми з 22 районів (міст) області [1].

Звісно, не лише кількість програм є критерієм ефективності. Ці показники, скоріше, свідчать про те, що процес "зрушив з місця". Для подальшого розвитку та удосконалення експертної діяльності необхідно:

- ♦ підготувати експертів із числа висококваліфікованих співробітників психологічної служби;
- ♦ підвищити рівень комп'ютерної грамотності та доступу до оргтехніки фахівців психологічної служби;
- ♦ провести моніторинг експертної діяльності за кількісними та якісними показниками;
- ♦ сформувати обласний банк даних авторських програм психологічної спрямованості;
- ♦ представити кращий педагогічний досвід співробітників психологічної служби у науково-методичних посібниках, тематичних збірниках та укласти анотовані каталоги.

Актуальним питанням для розробки залишається пошук критеріїв ефективності самої експертної діяльності, її впливу на якість соціально-психологічного супроводу та, в кінцевому результаті, на створення оптимальних умов для розвитку особистості. Ймовірно, для відповіді на це питання потрібно буде виходити за рамки внутрішньої експертизи та розробляти механізми її розширення за рахунок міжпрофесійної (поліпрофесійної) та суспільної (споживацької) експертизи. С. Ф. Клепко з цього приводу зазначає "У грі з вичерпною інформацією найкраща результативність досягається новою організацією даних, у чому, власне, і полягає метод інтеграції. Така нова організація вдається частіше за все при з'єднанні в один ряд даних, які до того вважалися незалежними. Цим обумовлюється взаємозалежність двох типів експертної діяльності в освіті – внутрішньої та зовнішньої" [8, с. 64]. Отже, сучасний етап можна вважати гарним підґрунтям для подальшої інтегрованої експертної діяльності психологічної служби.

Бланк експертної оцінки корекційно-розвивальних програм

Предмет експертизи	Критерії поглибленого аналізу	Шкала якісної оцінки		
		A*	Б	В
Принципи створення програм	<ul style="list-style-type: none"> Принцип системності корекційних, розвивальних, профілактичних завдань Принцип єдності корекції та діагностики Принцип дотримання вікових, психологічних, особистісних особливостей клієнта Принцип активного використання найближчого соціального кола в програмі Принцип орієнтації на різні рівні організації психічних процесів Принцип поступового ускладнення матеріалу Принцип врахування емоційної складності матеріалу 			
	<ul style="list-style-type: none"> Чітке формулювання мети 			
Вимоги щодо складання програм	<ul style="list-style-type: none"> Підбір конкретних методик і технік для роботи Підготовка необхідних матеріалів та обладнання Чітке визначення форми роботи (групова, індивідуальна, змішана) Визначення загального часу для здійснення всієї програми Визначення періодичності необхідних зустрічей та їх тривалість Розробка конкретної програми в цілому та визначення змісту кожного заняття Наявність методичних рекомендацій для батьків, педагогів Планування форм участі інших осіб (соціальних педагогів, педагогів, медиків, тощо) Визначення форм і засобів відстеження ходу впровадження, результативності програми Оцінка можливостей реалізації програми, внесення доповнень та змін до програми у ході роботи Можливості подальшого супроводу учасників програми після її завершення Механізм оцінки ефективності реалізованої програми 			
	<ul style="list-style-type: none"> Чітке формулювання мети 			
Особливості побудови програми	<p>Пояснювальна записка розкриває:</p> <ul style="list-style-type: none"> актуальність даного напрямку корекційно-розвивальної роботи особливості розвитку дітей даного віку аналіз попереднього обстеження дітей, які мають показники, що виходять за норму <p>Пояснювальна записка включає:</p> <ul style="list-style-type: none"> мету програми (сприяти, розвинути, формувати) завдання програми (розвивати, сприяти, формувати, діагностувати, коригувати) перелік методів та форм роботи, які будуть використовуватися під час занять; перелік діагностичних методик кількість занять, годин тривалість занять періодичність занять кількість дітей у групі прогнозований результат від роботи з дітьми за даною програмою (підвищення рівня, розвиток) форми і засоби відстеження динаміки програми механізм оцінки ефективності програми <p>Тематичний план включає:</p> <ul style="list-style-type: none"> тему занять кількість занять за даною темою <p>Конспект заняття містить:</p> <ul style="list-style-type: none"> тему заняття мету заняття (встановлення, створення, розвиток, формування, стимулювання тощо) матеріал, що використовується на занятті (кольорові олівці, аркуші паперу, таблиці, картки тощо) хід заняття (назва вправи чи гри, тривалість, інструкція для дітей чи психолога, хід гри) <p>Методичні рекомендації (педагогам, батькам)</p> <p>Бібліографія</p>			
	<ul style="list-style-type: none"> титульна сторінка відповідно до форми затвердженої в ОЦППСР друга сторінка із зазначенням назви розробки, автора, закладу, року, кількості сторінок; анотації; рецензентів, або рішення органу на якому затверджено програму (методичне об'єднання), його номер та дата нумерація сторінок зміст програми з зазначенням сторінок на третій сторінці наявність у змісті пояснювальної записки, тематичного плану, конспектів занять, методичних рекомендацій, списку використаної літератури розташування літературних джерел у алфавітному порядку посилання по тексту програми на літературні джерела із зазначенням номера джерела та сторінки 			
Коефіцієнт відповідності				

*оцінюється за шкалою якісної оцінки: А – відповідає, Б – відповідає частково, В – не відповідає.

Методика визначення відповідності матеріалів вимогам щодо створення і використання психологічного та соціологічного інструментарію

Якісна оцінка відповідності критеріям дає можливість експертній комісії прийняти рішення про можливість (неможливість) використання матеріалів поданих на експертизу у навчальних закладах. Вона передбачає такі дії:

- ♦ До кожного з критеріїв, зазначених у бланку, визначається один з показників ("А" - "відповідає", "Б" - "відповідає частково", "В" - "не відповідає"), який позначається як 1 бал у відповідній клітинці.

- ♦ Окремою умовою подальшого обрахунку є відсутність показнику "не відповідає" по жодному з критеріїв. Іншими словами, наявність хоча б одного показника "не відповідає" свідчить про невідповідність матеріалу в цілому та неможливість його використання.

- ♦ Подальший обрахунок проводиться за показником "відповідає". Для цього визначається відношення кількості набраних балів до загальної кількості можливих за даним показником, тобто визначається "коефіцієнт відповідності".

- ♦ Відповідність матеріалу вимогам щодо створення та використання психологічного та соціологічного інструментарію визначається значеннями коефіцієнту відповідності (КВ), який в межах від 0,75 до 1 означає, що програма відповідає вимогам, від 0,50 до 0,75 – матеріал може розглядатися на предмет відповідності вимогам за умови доопрацювання. Програму з КВ нижче 0,5 слід вважати такою, що це не відповідає вимогам щодо створення і використання психологічного та соціологічного інструментарію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анотований каталог кращого педагогічного досвіду працівників психологічної служби системи освіти Полтавської області / укладач Я. В. Сухенко. – Полтава : ПОІППО, 2009. – 32 с.

2. Битянова М. Р. Организация психологической работы в школе / М. Р. Битякова. – М. : Генезис, 2000. – 298 с.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь : ВТФ "Перун", 2001. – 1440 с.

4. Збірник нормативно-правових документів психологічної служби та ПМПК системи освіти України / Упоряд. В. Г. Панок, І. І. Цушко, А. Г. Обухівська. – К. : Ніка-Центр, 2005. – 436 с.

5. Збірник нормативно-правових документів психологічної служби та ПМПК системи освіти України / Упоряд. В. Г. Панок, І. І. Цушко, А. Г. Обухівська. – К. : Шк. світ, 2008. – 256 с.

6. Карвасарский Б. Д. Психотерапевтическая энциклопедия – Режим доступу : <http://vocabulary.ru/dictionary/>.

7. Кизенко В. І. Шкільний освітній компонент: сутність, функції, реалізація // [Кизенко В. І., Мальований Ю. І., Софянц Е. М.]. – Донецьк, 1999. – 72 с.

8. Клепко С. Ф. Наукова робота і управління знаннями : Навчальний посібник / С. Ф. Клепко. – Полтава : ПОІППО, 2005. – 201 с.

9. Коробко С. Л. Робота психолога з молодшими школярами : Методичний посібник / С. Л. Коробко. – К. : Літера ЛТД, 2006. – 416 с.

10. Лебедев О. Н. Разработка образовательных программ как управленческая задача // Народное образование. – 1999. – № 7 – 8. – С. 178–183.

11. Лист МОН України № 1/9-472 від 28.10.02 "Про застосування Закону України "Про загальну середню освіту" щодо розширення мережі та організації навчально-виховного процесу у гімназіях, ліцеях, колегіумах" // Управління освітою. – 2003. – №1 (49). – С. 14 – 15.

12. Островерхова Н. М. Эффективность управления общеобразовательной школой: социально-педагогический аспект : Монография / [Н. М. Островерхова, Л. І. Даниленко] – К. : Школяр, 1996. – 302 с.

13. Програми для творчих об'єднань позашкільних і загальноосвітніх навчальних закладів : [навчально-практичне видання] / укладач Л. М. Павлова. – Суми : Антей, 2005. – 240 с.

14. Селевко Г. К. Авторские программы, педагогические технологии, инновационные школы : Методические рекомендации / Г. К. Селевко. – Ярославль, 1997.

15. Сухенко Я. В. Экспертиза психологического та соціологічного інструментарію в системі освіти Полтавської області : [методичний посібник] / Я. В. Сухенко, за ред. В. Ф. Моргуна. – Полтава : ПОІППО, 2007. – 127 с.

16. Швалб Ю. М. Теоретичні основи психологічної експертизи досліджень / Ю. М. Швалб // Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи. Випуск 4 : Збірник наукових праць. / Ред. кол. : Л. І. Даниленко (гол. ред.) та ін. – К. : Логос, 2001. – 168 с.

Стаття надійшла в редакцію 10.09.2010 ■

Описана науково-освітня конференція "XX століття у свідомості поляків і українців. Події-символи в польських та українських концепціях історичної освіти", під час якої учителі історії та суспільствознавства з Польщі та України мали змогу доторкнутися до тонкої науково-історичної матерії польсько-українських та українсько-польських взаємин, обговорити методiku викладання спільної історії. Представлено висновки освітянської зустрічі.

Описана научно-образовательная конференция "XX столетие в сознании поляков и украинцев. События-символы в польских и украинских концепциях исторического образования", во время которой учителя истории и обществоведения из Польши и Украины имели возможность притронуться к тонкой научно-исторической материи польско-украинских и украинско-польских взаимоотношений, обсудить методiku преподавания общей истории. Представлены выводы встречи педагогов.

Paper describes authors impressions from scientific&educational conference "The XX-th century in the mind of the Pole and Ukrainian peoples. Events-symbols in Polish and Ukrainian conceptions of educational subject history". During this conference teachers of subject history had possibility to touch the delicate science&historical subject of Polish and Ukrainian relationships, to make dialogue about methodology of public history teaching. Paper shows outcomes of educator's dialogues.

НАУКОВО-ОСВІТНЯ КОНФЕРЕНЦІЯ ДЛЯ УЧИТЕЛІВ ІСТОРІЇ ТА СУСПІЛЬСТВОЗНАВСТВА З ПОЛЬЩІ ТА УКРАЇНИ В "ІДЕАЛЬНОМУ МІСТІ"

С. Ф. Кленко

27-30 червня 2010 року група полтавських педагогів взяла участь у науково-освітній конференції для учителів історії та суспільствознавства з Польщі та України "XX століття у свідомості поляків і українців. Події-символи в польських та українських концепціях історичної освіти", що відбулася у м. Замость (Польща).

Співорганізаторами конференції виступили Інститут національної пам'яті (Польща), Посольство Республіки Польща в Україні та Міжнародний фонд "Відродження".

Українська делегація складалася із освітян та науковців різних регіонів: Києва, Полтавської, Одеської, Рівненської, Донецької, Тернопільської областей та АР Крим.

Полтавську область представляли:

1. Білоусько Олександр Андрійович – заслужений учитель України, керівник Центру дослідження історії Полтавщини Полтавської облдержадміністрації.

2. Дудка Людмила Георгіївна – учитель-методист, вчитель історії Кременчуцького ліцею економічної, правової та лінгвістичної освіти № 11.

3. Скирда Наталія Миколаївна – вчитель історії та правознавства, вчитель-методист Новосанжарської ЗОШ.

4. Кленко Сергій Федорович – проректор з наукової роботи Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського.

З 2004 року Люблінський відділ Громадської освіти польського Інституту на-

ціональної пам'яті організовує польсько-німецькі конференції учителів, де обговорюються проблеми викладання новітньої історії, зокрема, тих її епізодів, які викликають неоднозначне, часом суперечливе трактування у дослідженні і викладанні історії Німеччини і Польщі.

З огляду на позитивний досвід цих конференцій у 2009 році започатковано подібну програму зустрічей українських та польських учителів. Проєкт має особливе значення з огляду на роль історичної і громадянської освіти у формуванні громадянської позиції учнів, у досягненні порозуміння стосовно "важких питань" минулого, та, водночас, з огляду на те, що в найновішій історії українців та поляків є багато спільних сторінок чи схожого історичного досвіду.

Цьогорічна конференція мала науково-практичне спрямування, завдяки чому вчителі отримали змогу ознайомитися з найновішим станом досліджень історії XX століття та перспективами її викладання.

Мета конференції – відпрацювати методологічні підходи, що сприяють запровадженню толерантності та розуміння неоднозначності трактувань історичних подій і фактів у навчальному процесі. У конференції взяли участь знані фахівці з питань історії України та Польщі, україно-польських взаємин, політики пам'яті, зокрема, Владзімеж Менджецький, Гжегож Мотика, Олександр Зайцев, Владис-

лав Верстюк, Єжи Ейслер, Томаш Стрик, Володимир Баран, Ігор Ільюшин, Леонід Зашкільняк.

Враження від дискусій у рамках конференції посилило її місце проведення – місто Замость, яке ще називають Гетьманським Гродом і Падвою Півночі. У цьому місті, заснованому у XVI столітті Канцлером і Гетьманом Великим Коронним Яном Замойським, історія і багатство традиції еднаються з сучасністю. Нинішній Президент міста Замость Марцін Замойскі є нащадком Яна Замойського.

Замость вважається ідеальним містом, перлиною архітектури і урбаністики. Воно славиться гостинністю і відвертістю населення. Жителі міста, горді своєю історією та культурною спадщиною, з задоволенням приймають нові виклики і використовують свій шанс в об'єднаній Європі. Розташування Гетьманського Гроду, передусім сусідство Розточчя, країни чарівних краєвидів та близькість східного кордону Євросоюзу стають джерелом економічного і туристичного розвитку міста. Замость є приязним і відкритим для інвесторів, які досконало вміють використати його економічний і людський потенціал.

Ідеальне місто – пам'ятник генію Бернарда Моранда і Гетьмана Великого Коронного Яна Замойського. Замость є магичним місцем, неповторну атмосферу якого створюють краса архітектури і сучасне культурне життя.

Велика площа-Ринок з монументальною Ратушею і гарними Вірменськими кам'яними спорудами, а також Водяний і Соляний ринки, разом зі збереженим комплексом колишньої непереможної Фортеці Замость, створюють неповторний урбаністичний ансамбль, занесений у список світової спадщини ЮНЕСКО. Неповторність цих місць підкреслюють реалізовані на їх просторах мистецькі заходи.

Замость є ідеальним містом для любителів історії, які в Гетьманському городищі можуть оглянути незвичайні виставочні експонати Замойського музею, що показують багату історію Замойщини. Незвичайною подією є історичне видовище "Штурм Фортеці Замость 1648", яке представляє оборону міста від козацьких військ.

Незабутні враження залишають пленерові театральні виставки в рамках Замойського Театрального Літа. Це одна з найбільш пізнавальних і цінних художніх подій, нагороджена у 2005 році сертифікатом Польської Туристичної Організації як найкращий туристичний продукт. Вже понад 30 років у ренесансному прос-

торі замойського Великого ринку, а також у старовинних казематах відбуваються пленерні театральні вистави. Любителі можуть насолоджуватися виступами груп драматичних та альтернативних театрів. З самого початку Замойське театральне літо пов'язане з особою Яна Махульського, який помітив у небувалій архітектурі замойського староміського ансамблю натуральне сценічне оформлення, що дозволяє досягти тісного зв'язку глядача з актором.

Учасники конференції мали змогу на центральній площі м. Замость переглянути виставу "Дон Кіхот" у виконанні акторів Краківського театру ("Quixotage" – Teatr KTO – Krakow). Ця вистава про Чудовиська і вітряки, з якими змагався Дон Кіхот, може бути поцінована як мистецька метафора конференції для учителів історії та суспільствознавства з Польщі та України "XX століття у свідомості поляків і українців. Події-символи в польських та українських концепціях історичної освіти". Бо її учасникам також довелося змагатися з міфами і монстроподібними упередженнями щодо польсько-української історії, які необхідно нам долати, якщо сусідні польський та український народи прагнуть реалізувати демократичні проекти розвитку своїх суспільств.

Проведення в "ідеальному місті" конференції, присвяченої дослідженню складних польсько-українських стосунків у минулому, і, відверто кажучи, не ідеальних і сьогодні, стало подією, яка засвідчила нагальність і плідність діалогу між педагогічними громадами Польщі та України з багатьох питань. Ідеальна організація конференції, забезпечена її організаторами, підкреслила і загострила відповідальність сучасного поляка і сучасного українця за осмислення минулого їх народів.

Бо згадане польськими колегами дослідження масової свідомості польського суспільства, за яким внаслідок передавання

історичної пам'яті у родинях, найпершим ворогом у свідомості поляків виявився "українець", випередивши на декілька відсотків "німця", свідчить як про складне минуле двох сусідніх народів, так і про недосконале теперішнє співжиття економік і культур двох країн.

Терміни "український" і "польський" не відображають якісь гомогенні феномени. Про це доказово говорив професор Єжи Ейслер, який досліджував трикутник "віра – страх – корупція" стосовно польського суспільства за часів після Другої світової війни. У кожного народу є добрі люди і негідники, стверджує професор, а тому польське суспільство перебувало(є) у паралельних світах, відкриття істини в яких стримують фактори визначення поведінки людини "віра", "страх", "корупція". Мільйони поляків не знали про Катинь, а ті, що знали, боялися зізнатися у цій правді. Аналогічний стан свідомості і досліджень з багатьох інших питань історіографії, внаслідок чого, те, що могло бути вирішено ще в 1950-х роках, розв'язується по сьогодні.

На семінарах учасники конференції активно досліджували і продукували дидактичні варіанти подання в шкільних курсах історії подій Міжвоєнного періоду, Другої світової війни та Післявоєнного періоду (1945-1991). Наприклад, на Семінарі "Друга світова війна" модератори Маріуш Зайончковський та Оля Гнатюк познайомили учасників конференції з матеріалами виставки під відкритим небом "Львів 1939–1941", яка незабаром (02.07.2010) була відкрита у Львові. Упорядники експозиції розповідають про криваві і трагічні сторінки в історії Львова. За визначенням науковців, виставка про кінець старого Львова висвітлювала "питання", яким чином радянська влада намагалася оволодіти захопленим у вересні 1939 р. простором". Після вивчення учасниками конференції документальних матеріалів з точки зору "як ці матеріали можуть зараз сприйматися", польські учителі зазначили, що в курсі історії польських шкіл цей період представлений лише 2-3 питаннями, тому для методики їх вивчення запропонували віртуальний урок у системі позакласної роботи. Українські вчителі натомість запропонували провести урок-симуляцію у формі рольової гри. Така пропозиція викликала дискусію щодо визначення можливих ролей. Дехто з учителів самовпевнено заявляв, що "діти готові грати будь-які ролі".

Гадаю, більшість учасників конференції осягли, що тонка науково-історична матерія польсько-українських та українсько-

польських взаємин вимагає автентичного дидактичного оформлення при викладанні історії у школах наших країн.

На завершення конференції проф. Владзімеж Менджецький зауважив, що полякам важко зрозуміти історію України, і, мабуть, так само важко українцям зрозуміти історію Польщі. Тому польські історики вирішили укласти самоідентифікаційну історію Польщі для учнів, учителів, усіх зацікавлених пізнанням духу історії Польщі. Книжка планує обговорити історію Польщі у таких розділах:

1. Польща як держава християнської Європи.
2. Феномен Речі Посполитої обох народів (унії).
3. Культура Речі Посполитої як культури обох народів.
4. Причини і наслідки поділу Польщі.
5. Модернізація історії за браку державності (народ у неволі).
6. Формування народів.
7. Друга Річ Посполита.
8. Польські дилеми у Другій світовій війні.
9. Польща після Другої світової війни.
10. Польська трансформація: від Круглого столу до ЄС.

Вважаю, що кожний учасник конференції, як і я, відчувають велику вдячність до співorganizаторів конференції – Інституту національної пам'яті (Польща), Посольства Республіки Польща в Україні та Міжнародного фонду "Відродження" за можливість здобуття реальних історичних уроків та мають надію, що плідна співпраця українських і польських науковців та освітян буде продовжена, бо її предмет заслуговує на це.

Стаття надійшла в редакцію 23.09.2010 ■

Описані враження від науково-освітньої конференції "XX століття у свідомості поляків і українців. Події-символи в польських та українських концепціях історичної освіти", під час якої учителі історії та суспільствознавства з Польщі та України мали змогу доторкнутися до тонкої науково-історичної матерії польсько-українських та українсько-польських взаємин, обговорити методiku викладання спільної історії.

Описаны впечатления от научно-образовательной конференции "XX столетие в сознании поляков и украинцев. События-символы в польских и украинских концепциях исторического образования", во время которой учителя истории и обществоведения из Польши и Украины имели возможность притронуться к тонкой научно-исторической материи польско-украинских и украинско-польских взаимоотношений, обсудить методiku преподавания общей истории.

Paper describes authors impressions from scientific&educational conference "The XX-th century in the mind of the Pole and Ukrainian peoples. Events-symbols in Polish and Ukrainian conceptions of educational subject history". During this conference teachers of subject history had possibility to touch the delicate science&historical subject of Polish and Ukrainian relationships, to make dialogue about methodology of public history teaching.

XX СТОЛІТТЯ У СВІДОМОСТІ ПОЛЯКІВ І УКРАЇНЦІВ – ДІАЛОГ КОНЦЕПЦІЙ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ

Л. Г. Дудка

Конференція в Замості носила науково-освітній характер та мала чітку мету: ознайомити освітян із сучасним станом наукових досліджень, які стосуються знакових подій історії Польщі та України в XX столітті, а також розробити ефективну методiku запровадження цих тем у навчальний процес.

Перша частина конференції була проведена у формі лекційної сесії і висвітлювала ключові моменти спільної історії. Питання історії міжвоєнного періоду було висвітлене у виступах українських науковців, зокрема професорів Владислава Верстюка та Олександра Зайцева. Владислав Верстюк дав стислу характеристику політичного та економічного життя в Україні впродовж 20-30-х років XX століття, що повинно було сприяти кращому розумінню ситуації польськими учасниками конференції. Питання інтегрального націоналізму та його специфіки у своєму виступі підняв Олександр Зайцев, акцентуючи на різнобічності підходів до поняття "інтегральний націоналізм" та запропонувавши виробити єдину об'єктивну лінію польсько-української історії. З польської сторони, стосовно питань міжвоєнного періоду глибокий аналіз подій провів професор Владзімеж Менджецький, який звернув увагу українських науковців та освітян не тільки на перебіг подій історії Другої Речі Посполитої, але й намагався змалювати образ формування польської держави з позицій тогочасної історичної необхідності. Формування нової монолітної держави, на думку Владзімежа Менджецького, потребувало виховання нового громадянського мислення та зміни усталених ментальних імперативів новими. У достат-

ньо короткий проміжок часу таке "замовлення" держави могла виконати лише армія, але така політика Другої Речі Посполитої викликала прикордонні конфлікти і засвідчила існування на теренах держави двох типів етнічних сил, які з одного боку активно інтегрувалися у склад нової дійсності (змішані шлюби, вживання в новий ментальний фон), а з іншого – протистояли одна одній (терористичні акти, "пацифікація").

Друга частина лекційної сесії була присвячена проблемам Другої світової війни. Доповідачами виступили: від української сторони професор Ігор Ілюшин від польської – професор Гжегож Мотика. Значну частину доповіді науковців зайняло питання українсько-польських відносин у 1943 році, більш відоме українській громадськості як "волинська трагедія". Гжегож Мотика у своєму виступі нагадав про подвиг польських вояків під час Другої світової війни [оборонні бої 1939 року, висадка союзницьких військ на Сицилії, Монте-Кассіно – Д.Л.], акцентуючи на участі польських підрозділів у боях на боці союзників, а також зробив спробу змалювати узагальнену картину ескалації українсько-польського конфлікту, починаючи з 1939 року. Як в українській, так і в польській історіографії не існує єдиної точки зору щодо цього питання, але учасники конференції відзначили, що у трагічних подіях на Волині, які поляки називають "третьою національною трагедією", обидві сторони вчиняли невиправдані дії.

На конференції розглядалися питання повоєнної історії обох країн. Єжи Ейслер, директор Інституту національної пам'яті у Варшаві, звернув увагу учасників засідан-

ня на особливості формування польського опозиційного руху в післявоєнній Польщі і запропонував викладати історію без "прикметників". На його думку, не потрібно критикувати та давати сучасну поспішну оцінку діям різних таборів. Говорити про елемент об'єктивності у історичній дискусії можна буде лише тоді, коли помре останній воєк, що брав участь у тих подіях. Гострі проблеми української повоєнної історії у своєму виступі визначив професор Володимир Баран, завідувач кафедри новітньої історії України Волинського національного університету імені Лесі Українки. Докладно, на основі історичних джерел, Володимир Баран розповів про репресивну систему в СРСР, особливості життя спецпоселенців, ліквідацію УГКЦ та переслідування української інтелігенції у кінці 40-х – 50-х років.

Третя частина лекційної сесії була присвячена питанням польської та української історіографії ХХ століття. Польський історик Томаш Стрик проаналізував стан української історіографічної науки та стан шкільних підручників з історії, виділивши такі риси українських підручників:

- концентрація уваги на державницьких чинниках;
- домінанта політичної та воєнної (мілітарної) історії;
- ігнорування ролі індивіда в історичному процесі;
- змішування понять "етнос" – "нація".

У багатьох підручниках, що висвітлюють історію України від ХVІ до ХХ століття хибно формується негативний образ України, як колоніальної етнічної території. Томаш Стрик запропонував звернути увагу при написанні шкільних підручників з історії України на аспекти полікультурності, акцентувати на історії повсякденного життя, показувати представників інших націй, які свідомо обрали Україну своєю Батьківщиною. Всі згадані моменти допоможуть розвивати в учня критичне мислення і допоможуть зрозуміти, що національна ідентичність – це справа осмисленого вибору індивіда, а не тільки суб'єктивний фактор національної належності за народженням.

Питаннями польської історіографії та станом шкільних підручників з українського боку опікувався професор Леонід Зашкільняк. Польська історіографічна наука першої половини ХХ століття, на його думку, вирізнялася своїм академізмом, романтизмом та державницькою візією. І тільки з 50-х років ХХ століття почався процес переосмислення польських історіографічних підходів в українському питанні. Проблеми, які вимагають негайного глибокого дослідження, лежать в площині історії ХХ століття, зокрема: історія Галичини та міжнаціональні стосунки, особливості відносин міжвоєнного періоду, "трагедія Волині" та повоєнні конфлікти. Після виступів відбулася дискусія українських та польських науковців. Освітня ці-

кавили питання методики викладання найбільш болючих тем спільної історії.

На наступний день конференції проходили практичні заняття у трьох польсько-українських групах. Кожен учасник обрав одну із них на свій розсуд. Практичне заняття в першій групі було присвячено питанням українсько-польських відносин у міжвоєнний період (модератори професор Влодзімеж Менджецький та професор Олександр Зайцев).

Друга група розглядала проблеми українсько-польських відносин під час Другої світової війни (модератори професор Ольга Гнатюк та Маріуш Зайончковський). Практичне заняття у третій групі під керівництвом модераторів Малгожати Хоми-Юсінської та професора Володимира Барана лежало у площині проблем відносин післявоєнного періоду (1945 – 1991 років).

Слід констатувати, що робота у групах була досить цікавою і результативною. Вона передбачала вирішення практичних завдань, що допомагали у розумінні повсякденних проблем життя українців та поляків у певний історичний період, і, як не дивно, серед учасників засідання не виникло жодних конфліктних ситуацій. Кожен учасник групи подивився на проблему очима сусіда. Після обговорення питань творчі групи презентували результати своєї роботи на загальному засіданні.

Наприкінці засідання Агнешка Ячинська та Ольга Гнатюк підвели підсумки роботи семінару, а професор Єжи Ейслер повідомив про те, що Інститут національної пам'яті (Польща) найближчим часом презентує українській освітянській спільноті книгу з історії Польщі, у якій буде висвітлено польсько-українські стосунки у різні періоди історії. Цікавою стала пропозиція створення аналогічної української книги для польських читачів та готовність польських науковців і освітян поділитися досвідом і практичними порадами з її написання. Засідання пройшло у дуже теплій атмосфері. Інститут національної пам'яті презентував українським вчителям чудову історичну літературу.

Пізніше, у неформальному спілкуванні, польські колеги поділилися особистим враженням від конференції, констатували, що з українською стороною їм вдалося досягти значно більшого прогресу і порозуміння, ніж в аналогічній зустрічі із німецькою делегацією.

Автор особисто вдячний організаторам семінару, як з українського, так і з польського боку, за можливість поспілкуватися з польськими колегами та провідними науковцями України й Польщі, отримати свіжий погляд на події новітньої історії. Саме такі зустрічі сприяють становленню міжетнічних стосунків нового типу, які будуть відповідати потребам входження Української Держави у мінливі реалії ХХІ століття.

Стаття надійшла в редакцію 23.09.2010 ■

Про життєвий і творчий шлях всесвітньо відомого вченого-механіка та організатора науки академіка НАН України уроженця Кобеляцького району Полтавської області Георгія Степановича Писаренка (12.11.1910 р. – 9.01.2001 р.), про заходи з увічнення пам'яті науковця на його батьківщині.

О жизненном и творческом пути всемирно известного ученого-механика и организатора науки академика НАН Украины уроженца Кобеляцкого района Полтавской области Георгия Степановича Писаренко (12.11.1910 г. – 9.01.2001 г.), о мероприятиях по увековечению памяти ученого на его родине.

Paper tells about life and work of famous scientist in mechanic and organizer, member of the Ukrainian National Academy of Science, Heorhiy Stepanovych Pysarenko (12.11.1910 – 9.01.2001), native of Kobeliaky district, Poltava region and celebrations of his memory in his native land.

ЖИТТЄВИЙ І ТВОРЧИЙ ШЛЯХ Г. С. ПИСАРЕНКА

Учений-механік, фундатор наукової школи з механічних коливань, міцності матеріалів та елементів конструкцій в екстремальних умовах експлуатації. Академік Національної академії наук України (1964), заслужений діяч науки УРСР (1973), лауреат Державних премій УРСР (1969, 1980) і СРСР (1982).

Г. С. Писаренко народився 12 листопада 1910 року у козацькій родині на хуторі Скрильники Кобеляцького повіту (нині село Дрижина Гребля Кобеляцького району Полтавської області).

У 1936 р. закінчив з відзнакою суднобудівний факультет Горьковського індустріального інституту. Трудову діяльність Георгій Степанович розпочав у 17 років, працюючи спочатку робітником-ремонтником в м. Полтаві, а потім слюсарем Нижньгородського автомобільного заводу. Працював конструктором на заводі "Красное Сормово". У 1937 р. був прийнятий до аспірантури Київського політехнічного інституту і за сумісництвом працював в Інституті будівельної механіки (нині – Інститут механіки імені С. П. Тимошенка НАН України). Так розпочалася його плідна наукова та науково-організаційна діяльність у системі Академії наук України.

Кандидатську дисертацію Г. С. Писаренко захистив у лютому 1941 р. Під час Другої світової війни працював над розв'язанням проблеми підвищення міцності авіаційних двигунів: спочатку – на Уфимському моторобудівному заводі, потім – у Центральному інституті авіаційного моторобудування. З 1944 р. він як учений секретар Інституту будівельної механіки відновлював роботу лабораторій установи. Водночас викладав у Київському політехнічному інституті та продовжував фунда-

ментальні дослідження нелінійних коливань механічних систем з урахуванням розсіювання енергії в матеріалі, результати яких стали основою успішно захищеної ним у 1948 р. докторської дисертації, а потім були удостоєні премії імені М. М. Крилова АН УРСР.

У 1950 р. Г. С. Писаренко починає працювати в Інституті металокераміки та спеціальних сплавів (нині Інститут проблем матеріалознавства НАН України). Він очолює тут відділ (згодом – сектор), а ще через якийсь час стає заступником директора з наукової роботи. Відтоді вся наукова діяльність Георгія Степановича присвячена формуванню нового напрямку в механіці – дослідженню міцності матеріалів та елементів конструкцій в екстремальних умовах. У 1957 р. вченого обирають членом-кореспондентом, а в 1964 – дійсним членом АН УРСР.

У 1966 р. за ініціативою Георгія Степановича створено Інститут проблем міцності АН УРСР. Незмінним директором цієї установи він був понад двадцять років, а в 1988 р. став його почесним директором. Під керівництвом вченого тут знайшли розв'язання актуальні проблеми, які відбивали запити атомної енергетики, газотурбобудування, авіаційної, ракетно-космічної техніки та інших найважливіших галузей машинобудування.

Виняткову увагу Г. С. Писаренко приділяв вихованню молодих учених і висококваліфікованих інженерів. Він підготував 45 докторів і 180 кандидатів наук, понад три десятиліття очолював кафедру опору матеріалів Київського політехнічного інституту, був головою спеціалізованої вченої ради при Інституті проблем міцності НАН України.

Фото з музею Г. С. Писаренка в
Дрижиногреблівській школі Кобеляцького району

Фасад Дрижиногреблівської школи
імені Георгія Писаренка

У 1969 р. Г. С. Писаренко заснував міжнародний науково-технічний журнал "Проблеми прочності", який під назвою "Strength of Materials" видається у США. Георгій Писаренко – автор понад 800 наукових публікацій, серед яких 50 монографій, підручників та довідників, чимало з яких перекладено іноземними мовами.

Багато сил і енергії віддав Георгій Степанович науково-організаційній роботі в системі НАН України. Був головним ученим секретарем, віце-президентом, членом, а останнім часом – радником Президії НАН України.

Ім'я Г. С. Писаренка широко відоме вітчизняній та світовій науковій громадськості. Він був дійсним членом Міжнародної академії астронавтики, Американського товариства випробувань і матеріалів, Російського національного комітету з теоретичної та прикладної механіки, Президії Національного комітету України з теоретичної та прикладної механіки, головним редактором журналу "Проблеми прочності" та членом редакційних колегій багатьох науково-технічних журналів.

Наукові досягнення вченого високо оцінені державою та науковою громадськістю. Його нагороджено орденами Леніна, Трудового Червоного Прапора, Жовтневої Революції, "За заслуги" II ступеня, численними медалями; удостоєно високих звань – лауреата Державних премій України (1969 та 1980) і СРСР (1982), Заслуженого діяча науки України (1973), золотих медалей Словацької академії наук та науково-технічного товариства Польщі; обрано Почесним соросівським професором.

На честь Георгія Степановича Писаренка 24 червня 2004 року Міжнародний Астронавтичний Союз затвердив назву "Писаренко" малій планеті, відкритій у Кримській астрофізичній обсерваторії М.С.Черних і зареєстрованій у міжнародному каталозі під номером 20963.

З жовтня 2002 року Інститут проблем міцності Національної академії наук України носить ім'я свого засновника – Георгія Степановича Писаренка.

Вшанування пам'яті Георгія Писаренка на батьківщині

Щоб пізнати науку про міцність, треба знати природу, причини й термін руйнування через дослідження надійності, довговічності. Чимала частка надійності й міцності була закладена вже при самому народженні Георгія Писаренка. Народився Георгій Степанович у небагатій козацькій сім'ї на хуторі Скрильники Кобеляцького повіту Полтавської губернії (зараз це територія с. Дрижина Гребля Кобеляцького району Полтавської області).

Значну кількість талантів дала світові Полтавщина. Земляки пишаються цим і шанують пам'ять про видатних співвітчизників. 12 листопада 2010 року на честь 100-річчя від дня народження академіка Георгія Степановича Писаренка в селі Дрижина Гребля Кобеляцького району було відкрито меморіальну дошку у сільській школі, якій напередодні цього заходу присвоїли ім'я Георгія Писаренка.

З академіком Писаренком учні знайомляться на уроках, коли розглядають тему про видатних фізиків України, зокрема про фізиків Полтавщини. Його життєвий та творчий шлях взято за основу написання наукових робіт МАН у секції "Фізика". Більш докладно праці вченого вивчають у вищих навчальних закладах, які готують фахівців з напрямку "міцність матеріалів". На честь Георгія Степановича в стінах школи, що носить його ім'я, відкрито музей, зібрані праці вченого. Ім'я Г.С.Писаренка віднині носить одна з центральних вулиць села Дрижина Гребля.

У школі кожного року проходять заходи, присвячені видатному українському науковцю. У такий спосіб, вшановують пам'ять нездоланному прагненню до знань, невтомній роботі людини на благо Вітчизни.

Олег Кучеренко,
методист з фізики ПОІППО

Стаття надійшла в редакцію 20.09.2010 ■

Розкрито маловідомий аспект біографії Антона Семеновича Макаренка, котрий, почавши після переїзду до Москви займатися "вільним письменством", уклав і опублікував рецензію на твір письменниці-початківця з Ленінграда Наталі Гирей (22.08.1910 - 8.09.2001), що в підсумку призвело до руйнівних наслідків у долі молодої жінки. Г.Хиллиг у другій частині статті продовжує розплутувати складну біографію Наталі Гирей та шукати причини зміни поведінки Макаренка.

Раскрыт малоизвестный аспект биографии Антона Семеновича Макаренко, который, начав после переезда в Москву заниматься "свободным писательством", составил и опубликовал рецензию на произведение начинающей писательницы из Ленинграда Натальи Гирей (22.08.1910 - 8.09.2001), что в итоге привело к разрушительным последствиям в судьбе молодой женщины. Г.Хиллиг во второй части статьи продолжает распутывать сложную биографию Натальи Гирей и искать причину изменения поведения Макаренко.

The article tells about little-known aspect of the biography of Anton Makarenko, which illustrates the manifestation of the Great Terror and its impact on the Soviet literary environment of those years.

МОСКВА CONTRA ЛЕНИНГРАД ВОЗВРАЩАЯСЬ К ТЕМЕ: АНТОН МАКАРЕНКО И НАТАЛЬЯ ГИРЕЙ (вторая часть)

Г. Хиллиг

В первой части статьи, которая была опубликована в № 3 (94), 2010 "ПМ", автор пролил свет на резкое изменение настроений относительно повести Натальи Гирей "Шестьдесят восьмая параллель" от увлекающих – после публикации произведения – до сокрушительных откликов – после рецензии Макаренко. Также Г.Хиллиг писал об изменении веса Макаренко "на литературном рынке" и соответственно об изменении его гонорара. Кроме того читатели "Постметодики" в прошлом номере познакомились с тонкостями сложной биографии Н. Гирей, временами запутываемой самой писательницей, скрывавшей свое происхождение, стараясь облегчить влияние террора, под который попала значительная часть тогдашних литераторов.

* * *

6.

В личном фонде писателя С.А. Семенова (1893-1942), который тогда же в Ленгослитиздате был ответственным за работу с начинающими литераторами (и участвовал в вышеупомянутом расширенном заседании правления ЛО ССП по вопросу о творчестве молодых авторов 15 апреля 1937 г.), З.Ш. Тененбойму удалось обнаружить некоторые документы о Н. Гирей за 1937 год, в том числе автобиографию, а также четыре письма и почтовые открытки к писателю. Эти материалы из личного архива Семенова, хранящегося в Рукописном отделе Российской Национальной библиотеки Санкт-Петербурга¹¹¹, несомненно имеют отношение к планам Ленгослитиздата включить повесть "68-й параллель" в серию книг, приуроченных к двадцатой годовщине Октябрьской революции.

В автобиографии, датированной "23 V"

(1937 г.¹¹²), говорится: "Родилась и выросла на Кубани. Отец военный врач, с 17 по 23 год служил в Красной Армии. По долгу службы ему приходилось много разъезжать. Мы в эти годы исколесили весь юго-запад Украины. Иногда мы с матерью оставались у кого-нибудь из бесчисленных родственников. Приходили, уходили белые, Петлюра, Махно, снова приходили красные. Отец возвращался. Родственники добрели и не попрекали больше нас, что мы всю семью в опасность ставим. После нескольких дней отдыха и благополучия мы укладывали вещи и ехали дальше.

В 1924 году отец демобилизовался и осел в Новороссийске. Работал курортным врачом. Но недолго было наше оседлое житие. Началась снова кочевка. По линии Курорта. С 1924 года по 1929 г. объехали весь берег Черного моря¹¹³.

В 1929 году осенью отец по советам друзей решил перебраться в большой город. Надо было мне "давать образование". До этого я училась кое-как, урывками, однако успела кончить 9-летку". О том, что это было в 1927 году, и именно в Ленинграде, автор данного биографического текста сознательно умалчивает. Вместо этого указана Москва.

"Перебрались в Москву в середине зимы. Мать умерла еще в 1928¹¹⁴ году. Среди зимы поступать учиться было некуда. И я "вела хозяйство", а фактически эту зиму ничего не делала и читала запоем. Большой город не понравился. Я боялась автомобилей и трамваев, и перейти улицу было мучением.

Отец в непривычном климате стал прихварывать. Поступила я на работу, штемпе-

¹¹¹ РО РНБ СПб., ф.685.

¹¹² См. некорректную архивную надпись на конверте: "Арх. Семенова, С.А. [ф.685] [ед.хр.] 643. / Гирей Наталья Максимовна. Автобиография ее. 23 мая [1938]. 4 лл."

¹¹³ Как следует из письма Архива администрации г. Новороссийска к Г.Г. Ульшину (Ростов-на-Дону) от 12.02.2010 г., "информации о деятельности Максима (!) Ивановского "по линии курорта", о жизни его семьи в Новороссийске в архивах не выявлено, так как довоенные документы здравоохранения не сохранились из-за условий военного времени".

¹¹⁴ Последняя цифра не ясна; Г.Х.

левать какие-то карточки. Но работа была нудная, скучная. Это были не веселые южные "приработки" вроде сбора и упаковки фруктов, или карауления бахчей, а служба изо дня в день.

Зимой 1930-31 года отец умер, и я осталась одна – одинешенька в чужой Москве. Знакомые, высказав сочувствие, перестали обращать на меня внимание. По вечерам я чувствовала себя совсем потерянной и ходила на все лекции о "дальних странах". Казалось, вспыхнет на экране вместе с пленкой о чужих краях мое кочевое детство, когда я была "дочкой", а не затерянным никому ненужным человеком.

На одной из лекций приехали новосибирские писатели, и не помню уже как, но я сообразила, что Сибирь – это замечательная страна, и там можно найти дело поинтересней штемпелевания карточек. Взяла адреса, к счастью одна из школьных подруг оказалась в Новосибирске замужем за работником исполкома. Списавшись с ними, я приехала в Новосибирск. Сперва работала в магазине "Культтовары", потом в краевом издательстве, потом в газете. Квалификации не было. Платили мало"¹¹⁵.

По поводу выдумок Н. Сарач-Гирей, следующее высказывание в ее автобиографии заслуживает внимания: "В 1933 году я попала в Хибиногорск (теперь Кировск). Тут моя газетная карьера кончилась в три недели. Редактор нашел, что у меня "чересчур живая фантазия", а очерки "должны быть точной копией". Кроме того, сотрудник городской газеты, который мечтает написать книгу – это нечто вроде неприлич[ное]"¹¹⁶.

Неподписанная автобиография Н. Гирей из наследия писателя Семенова заканчивается словами: "С 1933 года работала в Кировске (б. Хибиногорск). Сперва (очень маленькое время) я работала в газете "Кировский рабочий". Потом перепробовала пять или шесть работ, пока (с осени 1934 г.) не поступила на ЦЭС, где и работала по линии техпропаганды до 1937 года. В настоящее время учусь в Первом Ленинградском Энергетическом техникуме".

Первое из писем С.А. Семенову с подписью "Н.Г." датировано "22/VII" (1937 г.). В нем молодой литератор по-деловому сообщает писателю о состоянии своей рукописи для запланированного книжного издания. О выходе из печати неделю назад рецензии Макаренко там ничего не упоминается. В тот момент Н. Сарач-Гирей о роковой публикации, очевидно, еще не знала.

От содержания и тона этого письма от-

личаются два других документа из наследия С.А. Семенова – почтовая открытка от 13 и письмо от 21 сентября 1937 г., т.е. спустя полтора месяца после заседания 2 августа по "вопросу Н. Гирей". На открытке без обратного адреса дословно говорится следующее:

"Сергей Александрович! Возьмите меня отсюда. Здесь самый воздух пропитан болью и человеческим горем. Я уже не думаю о радостной книге, я хочу только как-то внутренне выжить. Меня положили с пропойцами и тому подобное. У меня отняли право на мое человеческое горе. Возьмите меня. Мне хочется учиться, ходить по улицам, видеть мир. Лежишь, книг нет, мысли вертятся. Самое лучшее, если нельзя учиться, чтоб разрешили мне съездить в Москву к крестной. Два дня я поживу в атмосфере, где со мною будут ласковы. Здесь лучше, чем у Елены Ивановны¹¹⁷, но все-таки очень уныло. Н. Гирей".

21 сентября она повторяет свою просьбу о помощи. На конверте данного письма написан обратный адрес: "Из психиатр. больн. Корпус № 12. Гирей Н.М."¹¹⁸. В этом письме говорится: "Я, правда, теперь причислена к полоумным, но все-таки достаточно соображаю – быть запертой целые дни с 16 истеричками-алкоголичками, не имея ни книг под рукой, ни чем развлечься. [...] Пишу огрызком карандаша. Если хотите сохранить во мне хоть кусочек не измученного, не истерзанного до конца, возьмите меня как можно скорей отсюда".

С.А. Семенов, очевидно, помогал Н. Сарач-Гирей. Это можно заключить из ее почтовой открытки писателю от 01.10.1937 г. из санатория "Орлино" (Варшавская ж.д., ст. Строганово), где дословно говорится следующее:

"Дорогие Сергей Александрович и Наталья Георгиевна! Благодарю Вас еще раз за все внимание и заботы, которые от Вас видела. Здесь гуляю, ем, пью, отсыпаюсь. Чувствую себя неважно. Доктор запретил и думать о работе на этот месяц. Читаю исключительно "легкие" книги. Катаюсь на лодках. Стараюсь ни о чем не думать, но, увы, это не так просто. В санатории ко мне очень внимательны. Палата маленькая, на двоих. Соседка тихая. Здесь развлекают кино и концертами, но мне приятнее всего гуляние, когда тихо и воздух.

Сердечный привет. Н. Гирей".

Согласно процитированным документам из наследия С.А. Семенова, Наталья Гирей в середине сентября 1937 г. оказалась в

¹¹⁵ Последние два фразы Н.Г. зачеркнула.

¹¹⁶ Текст этого абзаца автором был накрест перечеркнут.

¹¹⁷ Речь идет, очевидно, об отделении больницы, которое возглавляла врач Елена Ивановна.

¹¹⁸ Надпись на обороте конверта карандашом: "Н. Гирей. Павловская, 10, кв. 34. Гирей 6-61-57". Имеется в виду справочный телефон психбольницы, или у Н.Г. (возможно, в коммунальной квартире) был телефон.

психиатрической больнице. Вероятно, после того, как она узнала о заседании правления ленинградской писательской организации от 2 августа по "вопросу Н. Гирей", у нее появились признаки серьезных психических отклонений. Тем не менее, за этим могли также стоять и меры, предпринятые С.А. Семеновым для предотвращения преследований писательницы. Какие-либо достоверные данные о заключении Н. Сарач-Гирей в августе или в сентябре в застенки НКВД – отсутствуют, не говоря уже о том, что из психбольниц для подследственных в лечебно-оздоровительные учреждения статуса комфортного санатория "Орлино" в СССР в 30-е гг. люди обычно не попадали. Это, судя по всему, происходит благодаря С.А. Семенову. Примечательно и то, что супруги Семеновы не боялись вести переписку с общественно заклеянным человеком¹¹⁹.

Установлено: осенью 1937 г. молодая писательница была включена в число студентов первого курса 1-ого Ленинградского энергетического техникума. Характерно для Н. Сарач-Гирей то, что во всех своих автобиографиях, имеющихся в наследии С.А. Семенова, она ни разу не называла своего отчества.

В недатированной машинописной записке и.о. зав. сектором начинающего автора (фамилии и подписи нет) секретарю парткома Ленгослитиздата речь идет о том, что "в секторе начинающего автора возник ряд сомнений по поводу личности Н. Гирей". Здесь упомянут известный в то время в культурной среде Ленинграда Д.И. Выгодский – переводчик художественной литературы с немецкого и испанского языков, член правления ЛО ССП¹²⁰, редактор Ленгослитиздата –, игравший в жизни молодой писательницы, очевидно, немаловажную роль. В этой служебной записке сообщается:

"Сомнения эти основываются на следующем:

1. Имеется две карточки на Гирей. Одна, заполненная и, по-видимому, со слов тов. Выгодского, указывает фамилию автора – Гирей-Ивановская Наталья Дмитриевна, дочь врача, причем указано, что образование незаконченное *высшее*. Вторая карточка, заполненная лично Гирей,

дает иные сведения: Сарач (Гирей) Наталья Максимовна, дочь военного командира, образование *среднее*¹²¹.

2. Консультант сектора тов. Наумова утверждает, что она и поэтесса Р. Карельская знали Гирей по ленинградскому университету, причем, Гирей носила фамилию Ивановская. Гирей категорически отрицает как факт обучения в ленинградском университете, [так и] факт ношения фамилии Ивановской.

3. По имеющимся у нас сведениям, в паспорте Гирей указано место рождения – Ленинград, а в прилагаемой автобиографии местом рождения указана Кубань.

Ставя Вас в известность о наших сомнениях, прошу обеспечить возможность уточнения неясных мест в биографии Гирей".

Карандашное дополнение: "Со слов Выгодского. Гирей якобы рассказывала ей (Выгодской), что Гирей уехала в Кировск в качестве жены секретаря парткома (Таничева)"¹²², прототипа "единственного" положительного персонажа повести¹²³ – секретаря парткома Ганичева. Несомненно, речь идет о А.А. Таничеве ("год рождения: 1899, народность: великоросс., родной язык: русский, социальное положение: крестьянин"), который, как видно из его "Учетной карточки" ЦК ВКП(б), заполненной в 1933 году, в 1920 году стал членом партии и с октября 1930 по февраль 1932 года был секретарем Горкома ВКП(б) г. Хибингорск, а затем перешел на должность директора "Нива-грэс"¹²⁴ (место работы: населенный пункт Нивастрой на реке Ниве в Карельской АССР¹²⁵). И это могло бы означать (по интерпретации З.Ш. Тененбойма), что Н. Гирей, которая в действительности приехала в Хибингорск лишь в 1933 или в начале 1934 года, выдает себя за "первую леди" Кировска!

На обороте данного документа: составленная С.А. Семеновым "Краткая биография писательницы Натальи Максимовны Гирей" – проект ответа секретарю парторганизации Ленгослитиздата (черновой автограф), которая в отличие от подобных ранее известных свидетельств содержит подробную информацию о происхождении и детстве последней. В нем говорится:

"Родилась в селе Мысхако, 6 кил. от Новороссийска (считает, это место избою),

¹¹⁹ Писатель С.А. Семенов, очевидно на основании вышеупомянутой почтовой открытки Н. Гирей от 13.09.1937 г., уже раньше позаботился о переводе своей подопечной в санаторий. Это следует из точной датировки пребывания "Сарач Наталья Моисеевны" в психбольнице (ныне – Городская психиатрическая больница № 3 им. И.И. Скворцова-Степанова) с 11 по 21 сент. 1937 г., о котором узнал З.Ш. Тененбойм в телефонном разговоре с работником архива больницы в ноябре 2009 г.

¹²⁰ См.: РГАЛИ, 631-15-319, лл.3, 6.

¹²¹ *Курсивы* от меня; Г.Х.

¹²² РО РНБ СПб., 685-643.

¹²³ Лим А. Враждебная повесть. // "Красная газета" (Ленинград), 1937, № 172, 28.07, с.3.

¹²⁴ Центральный госархив историко-политических документов (ЦГАИПД) СПб., 9088-1-3068, л.58 с об. (Сообщение Г.Г. Ульшиной в письме к автору от 08.04.2010 г.).

¹²⁵ См. письмо Е.Н. Штала (Кировск) к автору от 20.04.2010 г.

в августе 22, в 1910 г. Крещена в Ленинграде в [1]1911 в ноябре. Мать в 1912 г. вышла замуж за Ивановского (воен. врача).

В 1914 г. все вместе жили в Полоцке, уже во время войны.

В 1917 г. Ивановского выбрали в С.Р.К. и С.Д. [Совет рабочих, крестьянских и солдатских депутатов. – Г.Х.] в Могилеве¹²⁶.

Уншлихт¹²⁷ и Шапошников¹²⁸ хорошо знали Ивановского. По словам Гирей, с 1917 по 1924 год он служил у красных, в 1924 г. Ивановский демобилизовался.

С 1924 г. жили все вместе в Новоросс[ийске] до конца 1926 г., [отец] был врачом по курортн[ой] линии.

С 1927 по 1929 г. жили в Ялте, отец попережнему работ[ал] в курортн[ом] Упр[авлении]; похоронили в это время мать. Н. Г. посыл[али] (в 1929 г.) в Ленинград для поступл[ения] в Лен. Универс. Не поступила. Не выдержала приемн[ых экзаменов]. После этого "болталась" месяц – затем уехала в Ялту. Всего была в Ленинграде около 2 1/2 мес.¹²⁹.

После смерти отца (9 сентября 1931 г.) она ("Ивановская") "уехала в Новосибирск, поступила на работу в книжный магазин – продавщицей (1 год), затем в издатель[ство] (Сибирск. Краевое) офсетчицей (2 пол), затем в газету "Новосиб. Рабоч." – была около года (с ноября 1932 г. до осени 1933 г.). В декабре 1933 г. приехала в Ленинград (сидела у Выгодских, Выгодские уговорили ехать в Кировск – уехала).

Отец – военный врач (ромб.)¹³⁰.

Согласно автобиографии для техникума, Наталья в 1927 г. окончила полный курс единой трудовой школы именно в Ленинграде, что подтверждается подлинником аттестата и упоминается в протоколе допроса от 1 апреля 1938 г. В декабре 1932 г. она была в Новосибирске, в январе 1933 г. – в Хибиногорске. То есть туда попала не из Ленинграда, а из Новосибирска. Из-за такого противоречия З.Ш. Тененбойм в письме ко мне выразил следующие предположения: не была ли Н. Сарач в Хибиногорск из Новосибирска *сослана*? Вспомним запись в протоколе допроса от 1 апреля 1938 г., о которой позднее она также "забывала" упомянуть во всех своих автобиографиях: "В 1931 г. была арестована ОГПУ. Под арестом находилась 5-6 месяцев. Освобождена без последствий"...

Выводы из процитированного документа сектора начинающего автора Ленгослитиз-

дата: при упоминании о скончавшемся в 1931 году военном, а потом курортном враче Ивановском – речь идет об *отчине* Натальи. Кроме того, у начинающей писательницы военный врач превратился в красного командира генеральского ранга. В упомянутом "уголовном" деле 1938 года значится, что отец (очевидно *родной отец* Моисей Сарач) во времена ареста дочери был еще жив. Сведений об отчине здесь нет.

* * *

7.

Автобиографическая "метаморфоза" Н. Сарач-Гирей определилась в 1937 году, в пору ее вхождения в писательскую среду. Причина изменения отчества и умолчания о судьбе родного отца не установлена, хотя все же можно предположить, что с середины 1930-х гг. в СССР решающее значение приобретает анкетная чистота и набирает силу государственный антисемитизм. Наталья всячески старается скрыть свое происхождение.

Цитированный выше протокол допроса от 1 апреля 1938 г. содержит по пункту "Социальное происхождение" подписанное Н.М. Сарач-Гирей заявление "дочь дворянина и помещика". При этом речь может идти о некорректной передаче данных из анкеты арестованного с подписью Н.М. Сарач того же дня, где говорится: "из дворян". В действительности же отец не был дворянином, дворянкой была мать. И она также, на что может указывать отчество, была не еврейского, а *караимского* происхождения.

Это явствует из документов личного дела студента Юридического факультета Императорского С.-Петербургского университета Моисея Мордхаевича (Марковича) Сарача, ее отца, которые З.Ш. Тененбойм нашел в материалах данного вуза за 1908-09 учебный год. Они сохранились в Центральном Государственном историческом архиве Санкт-Петербурга (ф.14, оп.3, д. 52598).

М.М. Сарач происходит из Евпатории, одного из центров караимской жизни Крыма. Здесь в 1882 году он родился в семье Евпаторийского купца караимского вероисповедания Мордхая (Марка) Симовича Сарача и его жены Тотешь, ур[ожденной] Туршу (?)¹³¹. Как и его отец, Моисей Маркович был Евпаторийским купцом караимского вероисповедания¹³². Обучаясь в Московской частной гимназии Ф. Креймана¹³³, которая

¹²⁶ По сообщению Госархива Могилевской области в письме к автору от 02.07.2009 г., "сведений о составе рабоче-крестьянского Совета г. Могилева в 1917 году, о семьях Сарач и Ивановского" в этом архиве не имеется.

¹²⁷ Уншлихт И.С. (1879-1938), сов. гос. и парт. деятель, был арестован в мае 1937 г. и казнен 28.07.1938 г.

¹²⁸ Шапошников Б.М. (1882-1945), сов. военн. и гос. деятель, военн. теоретик, Маршал Советского Союза.

¹²⁹ Здесь Н. Гирей замалчивает тот факт, что в 1926-27 гг. она училась в 15-й ленинградской школе, а значит – жила в Ленинграде.

¹³⁰ РО РНБ СПб., 685-261.

¹³¹ См.: ЦГИА СПб, 14-3-52598, док. № № 23, 24, 28.

¹³² См.: там же, док. № № 10, 11.

¹³³ См.: там же, док. № 23.

имела репутацию строгого учебного заведения, он с 1 мая по 3 июня 1908 г. подвергся испытанию на аттестат зрелости в Евпаторийской мужской гимназии¹³⁴ и в августе того же года поступил в Петербургский университет¹³⁵. В справочнике "Весь С.-Петербург на 1908 г." Сарач Моисей Маркович был зарегистрирован как "куп[ец]" по адресу "Звенигородская, 22. Тлф. 1629"¹³⁶.

В 1906 году в Евангелическо-лютеранском приходе Св. Анны в С.-Петербурге были обвенчаны сын "покойного личного почетного гражданина" Моисей Сарач "с девицею Ольгой Шабуневич", дочерью Действительного статского советника Александра Адамовича Шабуневича (Помощника Управления эксплуатационного отдела Департамента железных дорог¹³⁷) и его жены Анны Степановны ур. Самохваловой, родившейся в 1887 году в Киеве, лютеранского вероисповедания, члена прихода Св. Анны¹³⁸. "Оба первобрачные"¹³⁹. Как видно из документов дела благородной девицы С.-Петербургского училища Ордена Св. Екатерины Ольги Шабуневич (за 1898-1900 гг.), которое З.Ш. Тенбойм нашел в ноябре 2009 году в Центральном государственном историческом архиве города на Неве, ее отец – Надворный Советник А.А. Шабуневич – на тот момент был Начальником Коммерческого отдела Департамента железных дорог. Как "постоянное место жительства" семьи Шабуневич в документах данного дела указан адрес: С.-Петербург, Ямская ул., д. 27, кв. 9¹⁴⁰.

На основании "промыслового свидетельства на промышленное предприятие V разряда", выданного Евпаторийской Городской Управой, М.М. Сарач "вместе с членами своего семейства" ("жена Ольга Александровна, 20 л.") в конце 1907 г. был "записан в Евпаторийское Купечество второй гильдии на 1908 г. Посему Сарач с означенными членами семейства [...] имеет право по 31 декабря 1908 г. пользоваться Купеческим званием второй гильдии и всеми преимуществами, присвоенными по закону, купечеству этой гильдии 29 дек. 1907 г."¹⁴¹ В книгах "Весь С.-Петербург" на 1908 до 1911 гг. Ольга не упомянута, а М.М. Сарач был зарегистрирован по адресу Звенигородская, 22, т.е. он проживал вместе с женой у ее родителей.

В этой семье 9 августа (по новому стилю – 22 августа) 1910 г. родилась Наталья Сарач. В документах личного дела студента Моисея Сарача это событие упомянуто¹⁴², но там отсутствуют данные о месте рождения Натальи. Ее крестины состоялись 21 ноября (4 декабря) 1910 г. в С.-Петербурге, а именно в Екатерининской церкви при петербургском Училище правоведения. Это следует из метрической церковной книги¹⁴³. Бросается в глаза, что в изданиях "Весь С.-Петербург" на 1910 и 1911 гг. также числится лишь М.М. Сарач (без названия профессии, но с указанием того же адреса и телефона, что и в аналогичном справочнике за 1908 год)¹⁴⁴.

Причиной этого, безусловно, было то обстоятельство, что семейный союз Моисея Марковича и Ольги Александровны просуществовал лишь короткое время. Еще 9 февраля 1911 г. С.-Петербургская Евангелическо-Лютеранская Консистория – "на основании 374 статьи 2 п. Устава о духовных делах иностранных вероисповеданий (часть I, том XI Свода Законов Империи, издания 1896 г.)" – постановила, что брак подлежит расторжению; мужу, "на основании статьи 375 того же Устава, вступление в новый брак воспрещается". В обосновании этого решения говорится: "ответчик [М.М. Сарач. – Г.Х.] фактически покинул жену свою и категорически отказывается продолжать с ней супружескую жизнь". По желанию матери ребенка было решено оставить с ней. При этом Консистория указывала "на то обстоятельство, что такому в его нежном возрасте, во всяком случае, необходимы заботы о нем матери, и что только последняя располагает средствами, необходимыми для воспитания ребенка и попечения о нем"¹⁴⁵. На документе имеется пометка "Перевод с немецкого". Поэтому не исключено, что мать или бабушка Наташи по национальности была немкой.

19 апреля 1912 г. ректор С.-Петербургского университета выдал студенту Юридического факультета М.М. Сарачу свидетельство "в том, что со стороны Университетского начальства не встречается препятствий к вступлению его, Сарача, во второй законный брак с дев. Евдокией Андреевн[ой] Галуновой при наличии условий, необходимых для вступления в брак (Св. Зак. Гражд. Т. X, ч. I, ст. ст. 1-33)"¹⁴⁶, т.е.

¹³⁴ См.: там же, док. № 10.

¹³⁵ См.: там же, док. №№ 4, 13.

¹³⁶ Весь С.-Петербург на 1908 г. Отдел III: Алфавитный указатель жителей, с.670, кол.2.

¹³⁷ См.: Весь С.-Петербург на 1905 до 1910 гг.

¹³⁸ См.: ЦГИА СПб, 14-3-52598, док. № 28.

¹³⁹ Там же, 19-127-2407.

¹⁴⁰ Там же, 3-1-3377.

¹⁴¹ Там же, 14-3-52598, док. № 29.

¹⁴² См.: там же, док. № 28.

¹⁴³ См.: там же, 19-127-2407.

¹⁴⁴ См.: Весь С.-Петербург на 1908 г., с.670, кол.2.

¹⁴⁵ ЦГИА СПб, 14-3-52598, док. № 36

¹⁴⁶ Там же, док. № 38.

"если таковой будет разрешен духовным начальством"¹⁴⁷. Е.А. Галунова, род. в 1888 году, была также евангелическо-лютеранского вероисповедания.

Этот новый семейный союз был заключен 8 января 1913 г.¹⁴⁸, и справочник "Весь С.-Петербург" на упомянутый год уже содержит следующую запись: "Сарач Евд. Андр. Каменноостр. пр.38. Т. 21376"¹⁴⁹. Через год в данной квартире зарегистрирован и "Сарач Моис. Марк." – без указания профессии¹⁵⁰ (он в то время еще был студентом). Как "совершенно неспособного к военной службе" Евпаторийское Уездное воинское присутствие его еще в 1903 году освободило "навсегда" от службы¹⁵¹. В январе 1915 г., "как не внесший плату"¹⁵², он был уволен из студентов¹⁵³, а через два месяца вновь принят в Петроградский университет¹⁵⁴. Однако уже в мае 1915 г. он просил декана Юридического факультета о выдаче выпускного свидетельства¹⁵⁵. Из этого можно заключить, что данный факультет М. М. Сарач не окончил, по крайней мере, на то время.

В указанной квартире на Каменноостровском проспекте семья Сарач-Голуновой жила еще в 1917 году¹⁵⁶. Там же, наверное, появился и упоминаемый в протоколе допроса Н.М. Сарач-Гирей от 1 апреля 1938 г. ее "брат Андрей Сарач". Позже эта семья, по всем данным, переселилась в Украину. Возможно, это было, как и у многих других состоятельных петроградцев, бегство от эпидемии Испанского гриппа, который в 1919 году свирепствовал в столице.

О дальнейшей судьбе этой семьи сначала ничего не удавалось узнать. В конце концов некоторые данные по просьбе З. Ш. Тененбойма сумела выяснить директор Музея истории С.-Петербургского Государственного Технологического института (ТУ) О.В. Щербининой в октябре 2009 г. из дела студента Ленинградского Химико-технологического института им. Ленсовета А.М. Сарача¹⁵⁷. Оттуда узнаем, что Андрей Моисеевич, род. в 1914 году в г. Евпатории быв. Таврич. губернии; "национальность: караим, подданство: СССР"; в 1929 году в г. Мелитополе окончил трудовую школу, с 1929 г. по 1931 г. "в сельхозе [сельском хозяйстве. – Г.Х.]" работал слесарем, с 1931 г. по 1933 г. учился в ФЗУ при депо ст. Мелитополь и до 1934 г. рабо-

тал слесарем на одном из заводов; с 1934 г. по 1935 г. учился на рабфаке ЛХТИ и после этого на Технологическом факультете данного вуза (окончил в 1940 г.). В качестве адреса студент в 1935 г. называет две квартиры: в Днепропетровске (I Чечелевка, д.42, кв.2 – "постоянное местожительство семьи") и Ленинграде (Плеханова, д.6, кв.9). В аттестате 1939 г. отмечено: "Б/п, успеваемость средняя, недостаточно дисциплинирован. Не внушает политического доверия". В этом же документе говорится о родителях А.М. Сарача: "Отец с 1916 г. по 1921 г. занимался юридической практикой. С 1921 г. работал юрисконсультантом в Днепропетровске. В 1938 г. арестован органами НКВД. Мать работает педагогом в средней школе на ст. Бжедаровка" (ж.д. линия Верховцево – Кривой Рог). Впрочем, в анкетах данного дела студент не дает никакой информации о сестре.

О судьбе отца Натальи и Андрея Сарач свидетельствует Реабілітовані історією. Запорізька область [Текст] / голова ред. кол. П. Т. Тронько. – Запоріжжя : Дніпровський металург, 2004 – . – (Науково-документальна серія книг "Реабілітовані історією"). – ISBN 966-7748-53-7 (повне зібрання). – Кн. 2 / голова ред. кол. О. А. Зайковська. – [Б. м.] : [б.в.], 2005. – 772 с. Здесь говорится (перевод с укр. языка): "САРАЧ Моисей Маркович, 1882 г.р., г. Евпатория, еврей [!], юрисконсульт треста "Трубопосталь". 15.10.1938 р. обвинен в участии в повстанческой организации, расстрелян. Реабилитирован 01.09.1989 г."

Расхождения по поводу биографии, репрессирования и реабилитации этого лица можно найти в соответствующем издании по Запорожской области, где говорится (также перевод с укр. языка): "САРАЧ Моисей Маркович, 1882 г. рождения, г. Евпатория АР Крым, караим, образование высшее. Проживал в г. Мелитополь Запорожской области. Юрисконсульт промышленного союза Мелитопольского р-на. Арестован 7 мая 1931 года. Обвинение: участник контрреволюционной организации. Судебной "тройкой" при коллегии ГПУ УССР 2 сентября 1931 года дело прекращено, из-под стражи освобожден. Реабилитирован в 1931 году" (Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Дніпропетровська область: У 2 кн. / Упорядники: Є.І. Бородин, В.В. Іваненко, Л.Л. Про-

¹⁴⁷ Там же, док. № 36.

¹⁴⁸ См.: там же, док. № 25-26.

¹⁴⁹ Весь С.-Петербург на 1913 г., с.563, кол.1.

¹⁵⁰ Весь Петроград на 1914 г., с.586, кол.3.

¹⁵¹ ЦГИА СПб, 14-3-52598, док. №№ 27, 31.

¹⁵² Там же, док. № 5.

¹⁵³ См.: там же, док. №№ 5, 13.

¹⁵⁴ См.: там же, док. № 13.

¹⁵⁵ См.: там же, док. № 12.

¹⁵⁶ Весь Петроград на 1917 г., с.608, кол.1.

¹⁵⁷ Музей истории СПбГТИ (ТУ) и архив, дело № 271. 1935/36 уч.г.

копенко, Р.К. Терещенко. – Кн. 2. – Дніпропетровськ: Науково-редакційний центр обласної редколегії по підготовці й виданню тематичної серії книг "Реабілітовані історією"; Вид-во "Моноліт", 2008. – 1118 с.). Вспоминаем: в 1931 году заключили под стражу и Наталью Сарач. "Под арестом находилась 5-6 месяцев. Освобождена без последствий". Весьма возможно, что между задержанием и кратковременным заключением отца и дочери была связь... Обстоятельство, что сын, который с родителями жил в Мелитополе, в 1931 году не был арестован, можно бы объяснить его несовершеннолетием.

Об отчине Натальи в течение долгого времени ничего не удавалось узнать. Однако, в конце концов, минимум необходимых сведений по моей просьбе смогла раздобыть Наталья Высоцкая в феврале 2010 г. в Госархиве Автономной республики Крым (ГААРК; Симферополь) из фонда "Курортный трест (куртрест) общесоюзного значения (Южного берега Крыма) Народного комиссариата здравоохранения РСФСР, г. Ялта". Врач Люциан (!) Романович Ивановский – род. в 1876 году в Ленинграде, высшее образование (выпускник Военно-медицинской академии в 1900 г.), беспартийный¹⁵⁸, женат на Ольге Александровне Шабуневич, "имена и время рождения детей, адрес их: Наталия 1909 (!) года"¹⁵⁹, на службе этого управления (треста) состоял с октября 1926 г. по март 1930 г. "в следующих должностях:

1) С 20-го октября 1926 года – главврач Медуправления Крымкурупра, а с 1-го января 1927 года – главврач курортов Южного берега Крыма, состоя одновременно с 1-го мая 1927 года по 8-ое марта 1928 года – в должности директора Центральной Поликлиники Южкрымкурупра в Ялте, с возложением на него с 8-го марта 1928 года обязанностей главсанврача курортов. –

2) С 17-го мая 1928 года по 10-е марта 1930 года в должности главсанврача курортов Южного берега Крыма с совмещением обязанностей главврача курортов. –

Освобожден от занимаемой должности, согласно его заявления"¹⁶⁰.

По всей вероятности Л.Р. Ивановский вынужден был уйти с работы по причине болезни. Однако о месте его смерти в сентябре 1931 г. до сих пор точно ничего неизвестно. Возможно, это была Москва.

В "Списке по службе врача Ивановского Люциана Романовича", составленном 17.11.1926 г., кроме приведенных выше данных, особенный интерес представляют следующие сведения: до 1 марта 1917 г. (до

Февральской революции) он работал "начальником госпиталя № 4 РОКК [Российское общество Красного Креста]", а "с 1917 года в Ставке Главковерха [Верховного главнокомандующего]"; а на вопрос "Служил ли в Красной Армии, и с какого времени и на каких должностях" Ивановский отвечает: "Со дня основания Военно-санитарного инспектора при Военном совете и Военно-санитарным инспектором Реввоенсовета Республики". Под Революционным военным советом Республики (с августа 1923 г. – СССР) имеется ввиду коллегиальный орган высшей военной власти. Вспоминаем: Наталья Сарач в беседе с С.А. Семеновым (1937 год) подчеркнула, что И.С. Уншлихт "хорошо знал Ивановского"; с 1923 года Уншлихт был членом, а с 1925 по 1930 гг. заместителем председателя Реввоенсовета СССР. В графе "Фамилия, имя и отчество ближайших родственников (отца, матери, братьев, сестер, адрес их" списка по службе 1926 года Ивановский написал: "Мать – Мария Петровна. Брат – Роман Романович. Сестры – Мария, Елена находятся в Польше, но где не знаю, сведений не имею", а в "Трудовом списке" Л.Р. Ивановского ("врача со стажем 18 лет"), составленном в 1930 году, в графе "Национальность" написано "поляк"¹⁶¹. По всей вероятности это явилось причиной того, почему Н. Сарач-Гирей как падчерица поляка – представителя одного из национальных меньшинств СССР, которые в году Большого террора подвергались репрессиям, в беседе с другими начинающими писательницами в 1937 году "категорически отрицала [...] факт ношения [очевидно в 1929 году. – Г.Х.] фамилии Ивановской", а также изменила отчество "Люциановна" на "Дмитриевна".

* * *

8.

Вернемся к роковому для Натальи 1938 году. Вышеупомянутый писатель и переводчик Д.И. Выгодский был арестован 14 февраля того же года – сразу же после заседания секретариата ЛО ССП, в котором он как член правления участвовал, а именно совместно с женой Э.И. Выгодской, детской писательницей, переведенной на заседании из кандидатов в члены ССП¹⁶². Выгодский был 23 июля 1940 г., обвинен в совершении преступлений по ст. 58-8 УК РСФСР (террористические акты), 58-10 (антисоветская агитация и пропаганда) и 58-11 (организационная деятельность, направленная к совершению контрреволюционного преступления), приговорен к 5 годам ИТЛ; умер в 1943 году в Карагандинском ИТЛ¹⁶³. З.Ш.

¹⁵⁸ ГААРК, р.2758-1-111, л.285 об.

¹⁵⁹ Там же, л.255 с об.

¹⁶⁰ Там же, л.282.

¹⁶¹ Там же, л.285 об.

¹⁶² См.: РГАЛИ, 631-15-319, лл.6-7 (здесь: л.6).

¹⁶³ См.: Распятые. Писатели – жертвы политических репрессий. / Авт.-сост. З.Л. Дичаров. Ист.-мемор. комис. Союза писателей Санкт-Петербурга – Северо-Запад, т.1: Тайное становится явным. – СПб, 1993, с.127-128.

Тененбойм в письме ко мне высказал предположение: не исключено, что обвиненная по ст. 58-10 и 58-11 УК Наталья Гирей 1 апреля 1938 г. была арестована в порядке продолжения "дела" Выгодского, "за связь с врагом народа"...

Арест Н. Гирей обязывал руководство "Ленсоюза" предпринять меры против тех двух активистов из своих рядов, которые были ответственны за принятие в апреле 1937 г. начинающей писательницы в кандидаты на членство в ССП. Соответствующие документы мне удалось обнаружить среди копий материалов Ленинградского отделения, которые сохранились в РГАЛИ (фонд Союза советских писателей). Они также подтверждают, что Н. Гирей, несмотря на жестко отрицательную оценку ее повести А. Макаренко, до ареста была полноправным кандидатом в члены ССП. Следовательно, арест не был инициативой Союза писателей.

Вот два протокола заседаний секретариата "Ленсоюза". В них, в частности, удостоверяется:

1. Заседание от 13 марта 1938 г.

"Слушали: О т. Гирей.

Постановили: Просить т. Семенова С.А. связаться с администрацией Гос. Университета от имени Союза Писателей и просить о выдаче стипендии т. Гирей"¹⁶⁴.

2. Заседание от 14 апреля 1938 г.

"Слушали: Об исключении Гирей из Союза Писателей.

Постановили: Исключить Гирей из Союза Писателей, как арестованную органами НКВД.

На след. заседании Правления вызвать т.т. Козакова и Мессер для обсуждения рекомендации Гирей в Союз"¹⁶⁵.

Протокол соответствующего заседания правления ЛЮ ССП все еще не удалось обнаружить, поэтому пока неизвестно, какие меры были приняты в отношении этих лиц. Во всяком случае, они не были репрессированы и все еще могли продолжать заниматься своей писательской и редакторской работой. Известно, что Козаков после войны выступал как автор-драматург сценических постановок произведений Макаренко (!), а Мессер в 1950 году получила степень кандидата филологических наук¹⁶⁶.

О первых этапах пребывания Н.М. Сарач-Гирей в застенках НКВД Пермской (Молотовской) области информирует архивная справка № 346730 от 17.11.2009 г., полученная ростовской писательницей Га-

линой Ульшиной¹⁶⁷ из архива Главного управления Федеральной службы исполнения наказаний (ГУФСИН) по Пермскому краю, г. Соликамск (через Ростовское УФСБ). В этой справке, составленной на основании архивной карточки № 26975, говорится следующее: "Сарач-Гирей Наталья Моисеевна, 1910 года рождения, русская, электромонтажница, уроженка г. Ленинграда. Осуждена 08.10.1938 г. О[собым] С[овещанием] НКВД СССР за контрреволюционную агитацию сроком на 5 лет. Начало срока 01.04.1938 г. Конец срока 01.04.1943 г. В Усольлаг прибыла 20.11.1938 г., в Комендантский Отдельный Лагерный пункт (КОЛП) Соликамского района Молотовской области (ныне Пермского края) прибыла 29.04.1939 г., в пересыльный пункт Соликамского района [...] прибыла 16.05.1939 г., убыла 31.10.1939 г. в Соликамскую тюрьму [...]"

Дополнительная информация о Сарач-Гирей включена в другую архивную справку (№ 90 от 21.01.2010 г.), которую Г.Г. Ульшина получила из УФСБ по Пермскому краю. В этом документе, составленном на основании архивного уголовного дела № 8794, ф.643/2, оп.1, карточки № 26975, хранящейся в Пермском госархиве новейшей истории, о Н.М. Сарач-Гирей, среди прочих, говорится следующее: "уроженка г. Новороссийска, русская, образование среднее, служащая, беспартийная, социальное происхождение – из дворян, дочь Казачьего есаула (!), отец служил в белой армии, в 1920 году расстрелян красными". Таким образом осужденная несомненно стремилась скрыть свое караимское происхождение.

Как свидетельствует Книга памяти жертв политических репрессий Пермской области "Годы террора", Н. Сарач-Гирей во время отбывания наказания получила "второй срок": она вновь была приговорена за "контрреволюционную агитацию", в этот раз на десять лет. В пермской книге указано: "Сарач-Гирей Наталья Максимовна, р. 1910, г. Новороссийск, Краснодарский край. Русская. Арестована 25.07.1939. Место ареста: ОЛП Селянка Усольлага НКВД. Осуждена 05.11.1939. Обвинение: КРА. Приговор: 10 лет лишения свободы"¹⁶⁸. И вновь репрессированная представлялась не Натальей Моисеевной, а Натальей Максимовной, и родилась не в Ленинграде, а в Новороссийске.

О вынесении приговора "десять лет ли-

¹⁶⁴ РГАЛИ, 631-15-319, л.10.

¹⁶⁵ Там же, лл.12-16 (здесь: л.16). Постановление секретариата "об исключении Гирей" было подтверждено на заседании правления ЛЮ ССП совместно с активом от 23.04.1938 г.; см.: РГАЛИ, 631-15-319, л.18.

¹⁶⁶ См.: там же, 631-24-206, л.28.

¹⁶⁷ Как сообщает Г.Г. Ульшина в письме к автору от 23.09.2009 г., она собирает материал для романа, в основу которого ляжет жизнь Н.М. Сарач.

¹⁶⁸ <http://politarchive.perm.ru/book/375.htm>

шения свободы" в вышеупомянутой второй архивной справке более подробно говорится: "1 октября 1939 года осуждена Постоянной сессией по уголовным делам Пермского областного суда в г. Соликамске по рассмотрению дел Усольяга НКВД. Обвинялась в том, что, отбывая наказание в Усольяге НКВД, проводила среди заключенных контрреволюционную агитацию, клеветала на советскую власть, восхваляла фашистский строй в Германии, срывала выполнение производственного плана, систематически отказывалась от работы. Суд, считая, что Сарач-Гирей Н.М. является особо опасным элементом в лагерной жизни, приговорил подвергнуть ее по ст.58-10 ч.2 к высшей мере наказания – расстрелу.

5 ноября 1939 года Судебная коллегия по уголовным делам Верховного суда РСФСР переквалифицировала преступление Сарач-Гирей Натальи Максимовны на ст.58-10 ч.1.УК РСФСР и определил меру наказания 10 лет тюремного заключения с поражением в правах 5 лет.

В связи с тем, что Верховный суд в своем решении не указал начало отбывания срока, 7 апреля 1948 года Молотовской областной суд вынес определение: начало срока осужденной Сарач-Гирей Н.М. исчислять с момента вынесения приговора 1.10.1939 года. Копия указанного дела была выслана в тюрьму г. Владимира". В этом застенке она на тот момент (апрель 1948 г.) очевидно находилась – возможно и до конца срока тюремного заключения (01.10.1949 г.). Однако до сих пор мы не точно знаем, когда Сарач-Гирей освободили из заключения. После этого она могла быть сравнительно свободной – но бывшие заключенные, как известно, "поражались в правах", т.е. им не разрешили выехать за черту оседлости.

Между тем, сведения, записанные в электронном справочнике "Жертвы политического террора в СССР", значится: "Сарач-Султан-Гирей Наталья Максимовна, родилась в 1910 г., Краснодарский край, арестована в 1950 г."¹⁶⁹. Источник: "Книга памяти Республики Киргизия".

Подробности об этом "третьем сроке" долго не были известны. Но в конце декабря 2009 г. Галина Ульшина на свой запрос в УФСБ России по Ростовской области получила ответ, в котором данное управление информирует, что "по сведениям, полученным из ГИАЦ МВД России, значится:

"Султан (Сарач-Гирей) Наталья Максимовна, 1912 (1910) года рождения, уроженка ст. Новороссийская, была осуждена [...] 28.11.1950 года Судебной коллегией Ис-

сык-Кульского облсуда Киргизской ССР по ст.58-10 ч.2 УК к 10 годам лишения свободы.

Освобождена 09.07.1956 года по Определению Молотовского облсуда от 04.07.1956 года в соответствии с указом от 14.07.1954 года из мест лишения свободы Молотовской области. Постановлением ПВС Киргизской ССР от 15.02.1990 года приговор 28.11.50 отменен за отсутствием состава преступления. Архивный номер 9884-СУ КГБ Киргизская ССР". Как видно из письма УФСБ России по Ростовской области № 115/6/13-У-1277 от 01.02.2010 г. к Г.Г. Ульшиной, в адрес данного управления "поступил ответ из УГСНБ Кыргызстана следующего содержания:

"По материалам архивного уголовного дела Сарач-Султан-Гирей Наталья Максимовна, 1910 г.р., уроженка ст. Новороссийская, Краснодарского края, по национальности черкешенка (!), беспартийная, образование высшее, преподавала английский язык в школе, разведена (!), детей нет. Имеет две судимости: первый раз судима в 1938 году ОС при НКВД СССР по ст.58-10 ч.2 УК РСФСР к 5 годам лишения свободы; в 1939 году Пермским областным судом за антисоветскую агитацию в местах лишения свободы по ст. 58-10 ч.2 УК РСФСР к 10 годам лишения свободы с поражением в правах на 5 лет.

07.09.1950 года арестована по признакам ст.58-10 ч.1 УК РСФСР. До ареста проживала в совхозе "Тамчи" Иссык-Кульской области, Киргизской ССР. Работала сторожем на Рыбачинском лесоплавном комбинате.

23. [28.?]11.1950 года решением Судебной коллегии по уголовным делам Иссык-Кульского областного суда приговорена к 25 годам лишения свободы с поражением в правах на 5 лет.

08.02.1955 года решением судебной коллегии по уголовным делам Верховного Суда Киргизской ССР приговор изменен, и мера наказания снижена до 10 лет ИТЛ.

15.02.1990 года Постановлением Президиума Верховного суда Киргизской ССР дело в отношении Сарач-Султан-Гирей Н.М. производством прекращено за отсутствием состава преступления". Как говорится в пермской архивной справке от 21.01.2010 г., "Сарач-Гирей была реабилитирована 22 декабря 1992 года".

* * *

9.

В Ростове-на-Дону Н.М. Сарач жила с 1976 года¹⁷⁰.

Как свидетельствует А.Н. Крахалев (ди-

¹⁶⁹ Курсив от меня; Г.Х.

¹⁷⁰ Информация Г.Г. Ульшиной в письме к автору от 29.09.2009 г. Раньше, после освобождения из ГУЛАГа, Наталья жила у родственников в Батайске Ростовской области; см. письма Г.Г. Ульшиной к автору от 27.09.2009 г.

ректор издательства "АКРА" и автор проекта по изданию произведения Н. Султан-Гирей "Дитя века") в телефонном разговоре с Э.Ш. Тененбоймом (30.10.2008 г.), в заключении Наталья написала "с десятков книг", а после распада СССР успела опубликовать в названном издательстве (также под фамилией "Султан-Гирей") два своих исторических романа, действие которых разворачивается в Италии: "Рубикон" (о Цезаре; 1993) и "Флорентийский изгнанник" (о Данте; 1996)¹⁷¹. В 1995 году в возрасте 85 лет Наталья Султан-Гирей была принята в Союз российских писателей¹⁷².

О трудностях найти издательство для публикации своих произведений свидетельствует часть рукописи романа о Данте, которую Галине Ульшиной в мае 2010 г. удалось обнаружить в связке бумаг из наследия ростовской писательницы. На титульном листе данного экземпляра написано: "Изгнанник. Повесть о Данте", а как имя автора: "Стефано Уберти", и внизу приписка: "Перевод с итальянского – Н. Султан-Гирей". Уберти – фамилия известная с времен Флоренции, но писателя Стефано Уберти невозможно найти. Решение Натальи выдавать свое произведение за повесть иностранца и самой выступать в роли его переводчицы, по-моему можно понимать тактический прием изобретательного поневоле автора – так она хотела привлечь издателя.

В Ростове Наталья жила в очень бедных условиях – первые годы летом в угольном сарайчике, а зимой в уголке, где стояла ее кровать. Затем у нее появилась собственная квартира. Преподавая английский и немецкий языки, она договаривалась с родителями своих учеников об условиях: у одних обедала, у других раз в неделю принимала ванну. Позже она вела практику по английскому языку у студентов медицинского института – африканцев, арабов. Много работала в библиотеках¹⁷³.

На основании справки о захоронении Н.М. Султан-Гирей 12 сентября 2001 г. (выданной О.А. Лукьянченко администрацией Северного кладбища г. Ростова-на-Дону 26.04.2010 г.), можно сделать вывод, что показания некоторых достоверных

свидетелей (В.В. Безбожного, И.И. Бобовича, Галины Цой,) в беседах с Г.Г. Ульшиной о том, что писательница умерла 8 сентября 2001 г.¹⁷⁴ на 92-м году жизни, соответствуют действительности, а дата смерти 9 августа 2001 г., включена в книгу "Дон литературный" (гл. редактор и составитель Г. Губанов; Ростов, 2006, стр.400-401), ошибочная.

После кончины писательницы в ростовском журнале "Донское слово" были опубликованы несколько глав из ее обширного художественного произведения автобиографического характера "Дитя века".

Сообщение А.Н. Крахалева, запись в электронном справочнике "Biografija.ru" (2006-2008)¹⁷⁵ и краткий очерк-портрет Султан-Гирей (включенный в книгу "Культура Дона в лицах: эксклюзивное досье: биографические очерки"; Ростов, 1997), позволяют сделать вывод, что эти новые биографические данные были составлены и отобраны самой писательницей. Предстоит проверить, что в них вымысел, а что правда:

1. "Родилась 22 августа 1910 г.¹⁷⁶ в Генуе, Италия (?!)".

2. "У нее прекрасное образование": "окончила (?) ф-т языково-материальной культуры ЛГУ"; "говорит на итальянском, французском, английском и испанском языках".

3. "Только за то, что родом она происходила из известной семьи, Наталья Максимовна Султан-Гирей шесть лет провела в лагерях ГУЛАГа".

В журнале "Донское слово" (главный редактор: А. Крахалев) были опубликованы пять частей из произведения "Дитя века" с подзаголовком "Повесть о моей современнице". Эти весьма объемистые публикации 2006-2007 гг.¹⁷⁷ подтверждают вышеупомянутое высказывание А.Н. Крахалева в телефонном разговоре с Э.Ш. Тененбоймом о том, что данное произведение ориентировано в значительной степени на автобиографию его автора. Так, "современница" тоже родилась в 1910 году, важнейшие события повести происходят в Кры-

¹⁷¹ Рукопись третьего исторического романа Н. Султан-Гирей "Митридат", которую она, очевидно, представила для публикации в одно из московских издательств, хранится в РГАЛИ (631-1-9). По крайней мере еще одна рукопись повести ростовской писательницы, как сообщает Г.Г. Ульшина в письме к автору от 08.11.2009 г., в Ленинграде была передана в один из журналов, но опубликована, по всей вероятности, под чужой фамилией.

¹⁷² Информация Г.Г. Ульшиной в письме к автору от 18.10.2009 г. Во время первой встречи с председателем Ростовского отделения СРП Н.М. Егоровым Наталья Максимовна Султан-Гирей так объясняла свое происхождение: "Султан-Гирей – мусульмане. А бабушка моя – итальянка, а мама – француженка. Обе католички"; см. книгу Егорова "Мастера: воспоминания о писателях и художниках" (Ростов-на-Дону, 2005, с.126).

¹⁷³ Информации Г.Г. Ульшиной в письмах к автору от 29.09., 04.10.2009 г.

¹⁷⁴ Информация Г.Г. Ульшиной в письме к автору от 27.04.2010 г.

¹⁷⁵ http://www.biografija.ru/show_bio.aspx?id=122344

¹⁷⁶ В справочнике "Biografija.ru" опечатка: родилась "22.02 (!).1910". Правильная дата 22.08.1910 г.

¹⁷⁷ "Донское слово", № 1/2006, стр.9-55; № 2/2006, стр.33-58; № 3/2006, стр.89-128; № [14/2007, стр.39-63; № 2(5)/2007 (подпис. к печати 02.10.2007 г.), стр.30-57.

му, месте происхождения родного отца писательницы, его предков и родни; главная героиня повести росла при матери и отчине – Люциане Ромуальдовиче ("Люцик"), красном командире в генеральской должности (в повести, однако, отец не рано ушел от жены, а – что является более героическим поступком – погиб в мировую войну). Бросаются в глаза также совпадения возраста и причины неожиданной смерти действительной и литературной матери, нерегулярное обучение дочери в школе, смерть отчима и прочее. Однако самое приметное – точное совпадение весьма редкой фамилии: мать писательницы – Ольга Шабуневич, а в повести мать главной героини зовут Ольга ("Олечка"), но фамилия итальянская; зато отчим имеет фамилию Шабуневич.

Примечательна также и трансформация происхождения "современницы", которая в повести носит имя Валерия. Ее дед и бабушка (по материнской линии) в свое время выехали в Италию, где она и родилась (в Генуе). Отец Валерии изображен весьма положительным "русским офицером", выпускником элитарного петербургского пажецкого корпуса¹⁷⁸, "князем"¹⁷⁹, "красавцем"¹⁸⁰. Зовут его Селим-бей, из чего следует, что Валерия из крымских татар и "княжна"¹⁸¹. Возвращение матери с девочкой в Россию (о котором упомянуто сразу же в начале произведения) датировано временем, когда дочери "двух лет не было"¹⁸² – больше чем через год после крестин будущей писательницы, которые, как это показано выше, состоялись еще в год ее рождения в С.-Петербурге.

Нерусское происхождение матери сохранено в повести, где она фигурирует как "иностранка"¹⁸³; в то же время здесь есть лишь беглое, безразличное или нелестное упоминание о караимах¹⁸⁴. На их месте в произведении "Дитя века" – крымские татары. Так что по автору и содержанию повести Валерия предстает перед читателем как: "Азиатка! Настоящая татарка!"¹⁸⁵, "татарская девушка"¹⁸⁶, которая "ненавидела в себе эту дикую азиатскую кровь, не

сознавая, что именно это Чингисханово наследие придает ей и жизнестойкость, и отважность"¹⁸⁷.

Впрочем, выбор писательского псевдонима "Гирей" в 1937 году, отмеченном российским национализмом, должен рассматриваться в значении "декараимизации" происхождения отца Н. Сарач. И спустя полвека, в "главной книге ее жизни", как говорится в "Слове редактора" в связи с публикацией первой части повести "Дитя века"¹⁸⁸, Наталья поднимает эту престижность на немислимую высоту. Теперь она Султан-Гирей, прямой потомок рода Чингисхана¹⁸⁹.

Имя "Гирей" известно давно. Это могущественная династия крымских ханов (XV-XVIII вв.), потомки которой после присоединения Крыма к Российской империи имели немалые заслуги перед ней и соответствующие высшей знати привилегии. Только после развала Советского Союза Н. Султан-Гирей призналась в своем происхождении и стала членом Ростовской караимской национально-культурной общины, что удостоверял его многолетний председатель И.И. Бобович¹⁹⁰. Интересная деталь: в беседе с приятельницей Н. М. Султан-Гирей, Галиной Цой, русской женщиной, Бобович утверждал, что "Н.М. приняла караизм как вероучение"¹⁹¹.

В противоположность "Слову редактора" произведение "Дитя века", по всей вероятности, является не "последним романом"¹⁹² писательницы. Необходимо исходить из того, что эта повесть была задумана и даже в значительной степени написана еще при советской власти – иначе трансформацию национального происхождения главной героини повести по линии отца едва ли можно объяснить.

Предположение о раннем начале работы над этим произведением косвенно подтверждается авторскими данными при публикации его первых глав: вместо "Наталья Султан-Гирей" – под этим именем с 1993 года выходили в свет книги писательницы; под ним же она представлена в колонке редактора в соответствующем из-

¹⁷⁸ Там же, № 1, с.9.

¹⁷⁹ Там же, № 2, 2006, с.58.

¹⁸⁰ Там же, № 4, 2007, с.43.

¹⁸¹ Там же, № 2, 2006, с.57.

¹⁸² Там же, № 1, 2006, с.9.

¹⁸³ Там же, с.21.

¹⁸⁴ См.: там же, № 4, 2007, с.39.

¹⁸⁵ Там же, № 1, с.54.

¹⁸⁶ Там же, № 4, 2007, с.43.

¹⁸⁷ Там же, № 2(5), 2007, с.56.

¹⁸⁸ Там же, № 1, 2006, с.2.

¹⁸⁹ См.: там же, № 4, 2007, с.46. Редактор В. Безбожный, с которым Н. Султан-Гирей готовила свои вышеупомянутые два романа к публикации, в беседе с Г.Г. Ульшиной в ноябре 2009 г. рассказывал, что писательница считала себя потомком Чингисхана в 37 колене.

¹⁹⁰ В телефонном разговоре с Н.С. Высоцкой (Симферополь) в ноябре 2008 г.

¹⁹¹ Г.Г. Ульшина в письме к автору от 24.02.2010 г.

¹⁹² "Донское слово", № 1, 2006, с.2.

дании "Донского слова", а также в легенде к ее портретной фотографии на первой странице публикации – там, как и в оглавлении данного номера журнала, исходя, по всей вероятности, из авторской рукописи, создателем повести значителен "Наталья Гирей"¹⁹³. При публикации последующих частей эта "ошибка" была устранена.

Выбор фамилии Гирей позволяет, на мой взгляд, сделать вывод о том, что автор произведения "Дитя века" при работе над ним сначала намеревалась придерживаться использованного ей еще в 1937 году псевдонима "Наталья Гирей" и таким образом сознательно обращается к истокам своей писательской деятельности.

Данный анализ опубликованных частей повести "Дитя века", проведенный совместно с В.Г. Бейлинсом (Франкфурт-на-Майне), позволяют без сомнения сделать вывод о том, что Наталья Гирей и Наталья Султан-Гирей являются одним и тем же лицом. Эта гипотеза получила свое развитие в ходе переписки автора настоящей статьи с Э.Ш. Тененбоймом. Наше предположение до недавнего времени ставилось А.Н. Крахалевым под сомнение: в имеющейся у него полной рукописи "Дитя века" объемом почти в тысячу страниц нет упоминания ни о караимах, ни о произведении "68-я параллель".

Об этой своей первой публикации ростовская писательница по всей вероятности никогда не упоминала. Однако в материале, датированном мартом 2009 г., "Краткий биографический очерк Сарач Натальи Максимовны (литературный псевдоним Султан-Гирей)", составленного для меня И.И. Бобовичем, речь идет и о повести "68-я параллель". Указание на данное произведение последний в ноябре 2008 г. получил от моей симферопольской соратницы Натальи Высоцкой как ответ на вопрос о причине интереса "этого немца Хиллига" к писательнице.

"Краткий биографический очерк" представляет собой компиляцию бесед писательницы с ростовской журналисткой Е. Г. Джичоевой¹⁹⁴, дополненную информацией из опубликованных частей повести "Дитя века" (полная рукопись этого произведения неизвестна также и Бобовичу). О том, что к такому конгломерату сведений необходимо отнестись с предельным вниманием и сомнением, наводит на мысль следующий отрывок из очерка:

"[...] в 1926 г. она окончила Ленинградский университет – Романо-германское отделение, стажировалась в Кембридже. После окончания, в 16 лет, она первое время работала, где придется. В этот период она стала замечать, как исчезают бесслед-

но ее знакомые. Явно их арестовывали за принадлежность к богатым сословиям до революции.

Наталья поняла, что ей нужно немедленно убираться. Чтобы избежать этого, она нанялась разнорабочей в геологическую экспедицию. Позже она обратилась в Облоно и попросила направление на Север в Мурманский округ. Это был 1927 г., когда ей было 17 лет. Там она прожила несколько лет и преподавала английский язык. В Мурманске началась ее литературная деятельность, и ее первая повесть "68-я параллель" была опубликована в 1927 г. в журнале "Литературный современник". В 1928 г. в журнале "Наш современник" появились ее первые рассказы".

Согласно вышеупомянутым данным, подтвержденным документально, Наталья Сарач-Ивановская окончила в Ленинграде полный курс I-ой и II ступени единой трудовой школы, однако не в 1926, а в 1927 году, а в университете или иных вузах она никогда не училась. Утверждение "биографа" о том, что выпускница Ленинградского университета в 1926 году "стажировалась в Кембридже", следует также отнести к области фантастики. Как и подавляющее число граждан СССР, она никогда не покидала своей родины. То обстоятельство, что советских людей арестовывали "за принадлежность к богатым сословиям до революции", подходит скорее к первым годам советской власти и ко времени Большого террора, чем ко второй половине 1920-х гг. На Севере Наталья иностранных языков не преподавала, а если бы и преподавала, то это был никак не английский, а, скорее всего, немецкий – иностранный язык, который являлся одним из ее школьных предметов и широко преподавался в СССР вплоть до конца Второй мировой войны. Ее первая повесть "68-я параллель" действительно публиковалась в журнале "Литературный современник", как указано выше, но не в 1927, а в 1937 году. Данное ленинградское издание начало выходить лишь с 1933, а московский "Наш современник" – с 1956 года. О том, что в этом или в другом печатном издании "появились ее первые рассказы", до сих пор ничего не известно.

Как следует из "Краткого биографического очерка", Наталье Сарач (именно с такой фамилией) – по совету редакции московской газеты "Караимские вести", которая выходит с 1994 года – в 1996 году удалось связаться с только что организованной Ростовской караимской общиной под председательством И.И. Бобовича. Последний, принимая соответствующие данные по поводу фамилии отца героини из повес-

¹⁹³ Там же, с.9.

¹⁹⁴ Данные газетные материалы мне любезно открыла Г.Г. Ульшина.

ти "Дитя века" за чистую монету, в своем очерке пишет: "Отец ее – Сарач Селим-бей – принадлежал к богатому старинному караимскому (!) роду".

Особо следует упомянуть высказывания Бобовича о периоде, когда Наталья Гирей была репрессирована – 1938 г. и последующие. Что же могло послужить причиной того, что она не сообщила правдивые сведения о своем аресте, троекратном осуждении и отбывании срока в трудовых лагерях и тюрьмах? По всей вероятности ей не хотелось, чтобы общественность узнала о роли А.С. Макаренко в клеветнической кампании против нее в 1937 году – не в последнюю очередь из-за его канонизации к началу 1940-х гг. как выдающегося советского педагога. Она, без сомнения, знала об авторе разгромной рецензии еще до осуждения и направления в ГУЛАГ. Не меньшим поводом к молчанию послужила и надежда на будущую карьеру писательницы, в которую она твердо верила, и сама обстановка в стране, вынуждавшая молчать.

Как же она описывает этот трагический период ее жизни в беседах с третьими лицами и, по всей вероятности, также в произведении "Дитя века"? Она причисляет себя к прославленным жителям города на Неве, которые стойко переносят блокаду, и "отодвигает" свой арест на 12 лет – уже на послевоенное время. Вот как об этом сказано в очерке: в конце 1930-х годов, "в Ленинграде, она выходит замуж за военного летчика – корейца Цоя. В 1941 г. начинается война, и муж ее уходит на фронт. Эвакуироваться она не стала, потому что не могла оставить больную тетю, которую очень любила, и которая была не транспортабельна для переезда. Так началась ее тяжелая блокадная жизнь. Тетя вскоре умерла, и она осталась одна, испытывая все тяготы блокадного города. В 1944 г., после прорыва блокады, ее эвакуировали в военный госпиталь в Сибири".

И далее говорится в очерке Бобовича: "После окончания войны в 1945 г., она тут же вернулась в Ленинград, где вскоре ее нашел муж. Так как муж был военнослужащим, его направили служить на границу в поселок Рыбачий около озера Иссык-Куль, и там [в Киргизской ССР] они стали жить. Как-то раз у них собрались летчики, друзья мужа. Немного выпили и стали говорить, что наши самолеты – летучие гробы, а вот американские самолеты намного лучше. Одна из жен летчиков донесла, и всех мужчин арестовали, а через три дня взяли и ее. Наталью обвинили в стремлении подбить военных летчиков на измену и ее приговорили к высшей мере наказания. Однако обнаружилось, что Наталья ждет ребенка, и ей расстрел заменили 25 годами лагерей. Позже ребенок родился мертвым, и возвращать прежний приговор не стали.

Это был 1950 год, и ей было 40 лет".

Что касается меры наказания, то здесь есть значительный перегиб. В 1950 году начинающая писательница, согласно вышеупомянутому данным, была осуждена к лагерям, а не к смерти. Кроме того, не известно ни одного случая, чтобы представитель репрессированного национального корейского меньшинства во второй половине 1930-х годов мог стать в Красной армии боевым летчиком, офицером. Конечно, не исключено, что представитель одной из тех национальностей, которые во время сталинского террора были подвергнуты репрессии, получил свою подготовку летчика еще в более ранний период.

Ключ к решению "корейской загадки" удалась найти Г.Г. Ульшиной. В письме от 8 ноября 2009 г. она мне писала: "Писательница Наталья Максимовна, Галина Цой (!), вспоминала рассказ Н.М. о том, что муж-летчик в компании друзей высказался о сыне Сталина таким образом: "Васька Сталин сделал себе погоню на наших крыльях". После чего был донос на всех присутствующих и арест. Сама же Н.М. шла по другой статье – как предатель Родины. Причина была в том, что Н.М. действительно помогла денщику своего отчима перейти советско-китайскую границу. Причем перебежчик убил двух пограничников, но перешел границу. Она сама говорила так: "Я сидела за дело"". В другом письме Г.Г. Ульшиной (от 24.11.2009 г.) речь идет о том, что летчик Цой Сик был не законным мужем Н. М. Сарач, а гражданским, вскоре ее возлюбленным.

Более полное представление об отношении этих двух людей я получил в связи с вышеупомянутым сообщением УГСНБ Кыргызстана от января 2010 г., адресованным УФСБ России по Ростовской области. Об этой новости Галина Ульшина меня информировала в письме от 06.02.2010 г.

В данном сообщении из Кыргызстана говорится, что "по материалам архивного дела Цой Сик, 1898 года, уроженец г. Канни (Корея) – по национальности кореец, исключен из рядов ВКП(б) в 1937 году за контрреволюционную деятельность, летчик, директор совхоза им. Баумана, Каракольского р-на Киргизской ССР.

Состав семьи – жена Цой Ядвига Фоминична, 1899 г.р.; дочь Цой Тереза (дата рождения не указана). На момент ареста проживали: г. Ленинград, Петроградская сторона, корп.20, кв.23.

Арестован в августе 1937 года по признакам преступления, предусмотренным ст.58-6 ч.2 УК РСФСР (шпионаж в пользу Японии).

26.09.1938 года решением Тройки НКВД Киргизской ССР приговорен к высшей мере наказания – расстрелу с конфис-

кацией имущества. Приговор приведен в исполнение 02.10.1938 года. Место захоронения неизвестно.

13.06.1989 года Постановлением Военной прокуратуры ТУРКВО – Цой Сик реалитирован посмертно”.

Дополнительные данные об обвинении Цой Сика содержатся в “Выпуске из протокола № 12 Заседания тройки Н.К.В.Д. Киргизской ССР от 25 сентября 1938 г.”, который Г.Г. Ульшина получила в феврале 2010 г. Здесь говорится:

“СЛУШАЛИ: 20. Дело № 2351-3-0 дело УТВ НКВД по обвинению Цой Сик, 1898 г.р., кореец, род. город Канам (Корея), служащий, исключен из рядов ВКП(б) в связи с арестом, гражданин СССР.

С 18 по 21 год неоднократно нарушал границу из Китая в СССР и обратно. Обвиняется в том, что в 1937 году на райпартсобрании выступил на защиту врагов народа: Троцкого, Зиновьева. Работая директором совхоза, окружил себя чуждым элементом, проводил вредительство, уничтожая скот, вел к/р агитацию. Содержится в тюрьме города Фрунзе.

ПОСТАНОВИЛИ: Цой Сик РАССТРЕЛЯТЬ, имущество конфисковать”.

В письме от 09.02.2010 г. Галина Ульшина цитированные выше документы из Кыргызстана поясняет таким образом: данные о летчике Цой Сике она “нашла в архивах Качинского высшего военного авиационного училища – он там, в музее, в списках по базе № 4813, проходит как выпускник 1926 года летного авиа-училища, с комментарием: качинец-интернационалист. Это же училище заканчивал и Василий Сталин – по воспоминаниям именно в его полку Цой Сик и воевал”. По рассказам вышеупомянутой Галины Цой, много лет знавшей Н.М. Султан-Гирей, она “познакомилась с Цой Сиком в Ленинграде, когда он пролечивался в госпитале, и у них началась любовь. Предварительно она написала ему на фронт [очевидно в Испанию. – Г.Х.] письмо – раньше так было принято, чтобы девушки через газеты поддерживали письмами бойцов, а его фото в составе эскадрильи было напечатано в газете. [...] у них завязался роман в письмах – а потом и свидания в Ленинграде”.

На момент ареста Цой Сик очевидно был в гостях со своей женой, с которой он, по свидетельству Галины Цой, тогда уже находился в состоянии фактического развода. Рецензия Макаренко в конце июля 1937 г. и арест Цоя в августе того же года, несомненно, явились двойным ударом для Н.М. Сарач. В результате она попала в психбольницу. Вспомним, что 13.09.1937 г. Наталья писала С.А. Семенову: “У меня отняли право на мое человеческое горе”...

В письме от 10.02.2010 г. Галина Ульшина мне писала: “Очевидно одно: любовь к корейскому герою-летчику Цою она про-

несла через всю жизнь. Это отмечают многие свидетели: и соседи, и литераторы, и Галина Цой”.

Вернемся все же к цитированному выше “Краткому биографическому очерку Сарач Натальи Максимовны (литературный псевдоним Султан-Гирей)”. Здесь о пребывании писательницы в учреждениях ГУЛАГа Бобович пишет: “Ее направили на Сахалин, мыс Лазарева, на строительство подводного канала. Но, пока ее везли, выяснилось, что канал уже не нужен, и ее направили на лесозаготовки. Так началась ее лагерная жизнь.

Практика властей была такова – нигде осужденных на одном месте более полутора лет не держали, ибо человек, осмотревшись с обстановкой, мог убежать. В 1953 году, после смерти Сталина, статью об антисоветской пропаганде отменили, прошло еще три года, и в 1956 году она вышла на свободу. Так она прожила в лагерях 6 лет [в действительности почти 18 лет: с 1938 по 1949 гг. и с 1950 по 1956 гг. – Г.Х.]. Будучи в заключении, дух литератора, писателя у нее оставался. В конце срока заключения она некоторое время [работала] на швейной фабрике в Хабаровске”.

По утверждению И.И. Бобовича, Наталья Сарач обладала феноменальной памятью. Поэтому после освобождения ей удалось воспроизвести на бумаге все задуманные еще в ГУЛАГе произведения, и “благодаря ее таланту и памяти, весь сочиненный текст ложился в голове страница за страницей. Это был компьютер в ее мозгу”. И если о качестве произведений Н. Сарач существуют разные мнения, то ее упорство и выдержка на пути к исполнению мечты стать писательницей, без всякого сомнения, заслуживают уважения.

Выявленные на сегодняшний день источники, на мой взгляд, позволяют решить загадку о месте рождения Натальи Сарач-Ивановской-Султан-Гирей следующим образом: это был не Ленинград (С.-Петербург), где будущую писательницу крестили по канонам евангелическо-лютеранской церкви в соответствии с религиозным происхождением ее матери, а село на Кубани, судя по всему: “место избою” Мысхако, неподалеку от Новороссийска – вероятно, поместье семьи ее отца-караима (Моисея Сарача). Последний уже вскоре после рождения ребенка развелся со своей женой и начал новые отношения с другой женщиной; второй брак заключила также и мать Наталья (Ольга Шабуневич-Сарач-Ивановская). Вполне очевидно, что мать не хотела показывать караимское происхождение первого мужа. Позднее последовала примеру матери и сама начинающая писательница (Гирей, Султан-Гирей), объявив отчима родным отцом и перенеся место своего рождения в далекую Геную.

* * *

10.

Что же все-таки побудило Макаренко написать рецензии на произведения Натальи Гирей и Николая Вирты? В истории с Гирей можно сделать предположение, что именно Фадеев склонил Макаренко к ознакомлению с повестью ленинградской писательницы, к тому же Олимпиада Витальевна Макаренко, племянница педагога-писателя, которая до лета 1938 г. жила в его семье, рассказывала мне, что между ними существовали "близкие отношения": "Фадеев почти каждый день бывал у нас".

Но такого еще не было летом 1937 г., когда появились обе макаренковские рецензии. Как явствует из корреспонденции Фадеева¹⁹⁵, его записных книжек¹⁹⁶ и тогдашних сообщений прессы, после санаторно-курортного лечения в Ялте (в апреле-мае) он в конце июня поехал в составе делегации советских писателей на Второй международный конгресс писателей в защиту культуры через Париж в испанскую Валенсию и, наконец, снова в Париж, о чем Макаренко (брат которого, бывший "белогвардеец", живший в то время во французской столице¹⁹⁷) мог только мечтать. В Москву Фадеев вернулся лишь 23 августа того же года¹⁹⁸.

Макаренко, в свою очередь, уже в начале июня, то есть раньше Фадеева, уехал вместе с семьей для работы над "Книгой для родителей" в украинскую деревню (Вышняя Дубечня на Десне), где не было телефонного сообщения, в результате чего он стал практически недоступен для своих московских коллег. Об этом свидетельствует и следующая запись в дневнике Макаренко: "8-29 июня. Дубечня. Написал от 6 до 12 листа включительно – 7 печатных листов КДР. Работалось хорошо. Никто не мешал"¹⁹⁹. По этой причине он ничего не знал об активной позиции Центрального союза писателей в связи с проводившимся тогда закрытым процессом над Тухачевским, Уборевичем, Якиром и другими крупными военачальниками, обвиняемыми в шпионаже и заговоре. В коллективном "письме" 44-х писателей от 11 июня

1937 г., опубликованном через четыре дня в "Литгазете", выражалось требование немедленно расстрелять всех обвиняемых (что и было приведено в исполнение 12 июня). В подписях под этим документом 31-м идет Б. Пастернак, а 34-м значится Макаренко²⁰⁰. Впоследствии стало известно, что некоторые фамилии были добавлены к этому списку помимо (в их числе – Макаренко) или даже против воли самого "подписанта" (например, Пастернак)²⁰¹.

Тот факт, что Макаренко в конце июня 1937 г. не был в Москве, не исключает того обстоятельства, что после возвращения из Украины он в ССП мог получить "заказ" Фадеева на разгромную рецензию повести Н. Гирей – и попутно – соответствующих изданий "Литературного современника", в которые она была включена. Дело в том, что Фадеев, будучи членом Правления ЛенССП и одним из ответственных секретарей Правления ССП СССР, 25-26 июня, т.е. до своего отбытия в Испанию, задержался в городе на Неве для участия в собрании ленинградских литераторов²⁰². Следовательно, Фадеев, по всей вероятности, собирался на месте получить представление о положении дел местной организации²⁰³.

В Ленинграде Фадеев узнал о "протекции" Н. Гирей. Критическая рецензия на ее повесть в авторитетной "Литгазете", сделанная таким специалистом по "перевоспитанию", как Макаренко, могла дать Фадееву и его ленинградским сторонникам хороший повод для кадровой перетряски в среде литераторов бывшей столицы. Примечательно, что в письме Ставского к Фадееву через год (29 мая 1938 г.) значится следующее: "Как тебе известно, в Ленинграде большая группа крупных писателей-беспартийных. Коммунистов-писателей в Ленинграде немного, они в общем слабые"²⁰⁴.

Таким образом, напрашивается предположение, что написание статьи "Вредная повесть" было совершено, во-первых, в рамках перетряхивания руководства Ленинградской писательской организации с целью усиления центральной вертикали

¹⁹⁵ См.: "Счастье литературы" (см. прим.10), с. 229.

¹⁹⁶ См.: РГАЛИ, 1628-1-402.

¹⁹⁷ См. Воспоминания брата Виталия Семеновича Макаренко, о котором советское макаренковедение умалчивало: Макаренко В. Мой брат Антон Семенович. Воспоминания, письма. – Марбург, 1985.

¹⁹⁸ См.: Никулина Н.И. А.А. Фадеев. Семинарий. – Ленинград, 1958, с.77-78.

¹⁹⁹ ПС, т.5. – М., 1985, с.320. См. также письмо А.С. Макаренко от 17.06.1937 г. ответственному секретарю "Литгазеты" В.А. Регину, где говорится: "Работаю много над "Книгой для родителей", работать, правда, никто не мешает, кроме блох, мошек и прочих некультурных созданий". (РГАЛИ, 1433-2-94, л.1 с об.).

²⁰⁰ См.: "Лит. газета", 1937, № 32, 15.06., с.1.

²⁰¹ См.: Hillig, G. Der schwierige Weg zum Kommunismus. Makarenkos Entwicklung zu einem "parteilosen Bolschewiken". В: тот же (Hg.). Hundert Jahre Anton Makarenko. Neue Studien zur Biographie. – Bremen, 1988, с.208-242 (здесь: с.227).

²⁰² См.: Никулина Н.И. (см. прим.198), с.77. В письме к Фадееву от 29.05.1938 г. Ставский, в связи с предстоящим приездом Фадеева в Ленинград, напоминает последнему о его ответственности как члена правления местной писательской организации в условиях "крайне тревожного положения дел".

²⁰³ См.: "Счастье литературы" (см. прим.10), с.283-284.

²⁰⁴ См.: там же, с.283.

власти над литераторами, инициированно-го, скорее всего, Фадеевым, который торопился взять под контроль республиканские и крупные областные отделения Союза писателей СССР. И, во-вторых, хроника событий лета 1937 г. свидетельствует еще и о том, что согласие на написание данной рецензии также было очень нужно и самому Макаренко – для самозащиты, для демонстрации обществу своей активной позиции борца с уклонистами. Последнее сказалось и на его оценке нового произведения Вирты, посвященного борьбе с "троцкизмом", как "закономерной неудачи" – оценки, сделать которую Макаренко также подвигли обстоятельства.

Одной из причин написания обеих рецензий могло стать событие, о котором Макаренко узнал, вернувшись из Украины – исключение из состава членов Центрального Комитета на июньском пленуме ЦК ВКП(б) (23.-29.06.) и из большевистской партии своего кумира и многолетнего покровителя В.А. Балицкого.

Именно он, будучи председателем ГПУ и наркомом внутренних дел УССР, в 1927 году пригласил Макаренко для создания и руководства Харьковской коммуны им. Ф.Э. Дзержинского и перевел его в 1935 г. в Киев. А примерно 22 марта 1937 г. педагог по личной просьбе был принят наркомом на длительную "аудиенцию". Разговор проходил в исторически важный момент: спустя две с половиной недели после февральско-мартовского пленума ЦК ВКП(б), в работе которого участвовал и Балицкий (с XVII съезда Всероссийской партии (1934 г.) он был членом ЦК, а 3 марта выступал с речью о "недостатках" в работе по "разоблачению троцкистов на Украине")²⁰⁵ – за несколько дней до ареста наркома связи СССР Г.Г. Ягоды, теперь уже бывшего начальника Балицкого.

Между Макаренко и Балицким, экс-соратником Дзержинского, были наилучшие отношения²⁰⁶. Осенью 1936 г., после доноса на Макаренко (со стороны его бывшего начальника в отделе трудколоний НКВД УССР), что тот якобы был членом "контрреволюционной троцкистской террористической организации", Балицкий вычеркнул имя Макаренко из протокола допроса доносчика...²⁰⁷ А 11 мая 1937 г. именно Балицкого освободили от обязанностей наркома внутренних дел УССР, и 7 июля во время командировки, в служебном вагоне, он был арестован²⁰⁸.

Жена Макаренко, узнав в Москве о судьбе Балицкого "по своим каналам" (от родственника, служившего в НКВД), с присущим ей неумолимым упорством склоняет мужа к "изменению курса на 180°". Во всяком случае, примечательно, что с тех дней Макаренко избегает всякой похвалы в адрес чекистов как образцовых во всем, что касается порядка и дисциплины, как это было присуще его прежним публичным выступлениям. Кроме того, бросается в глаза, что в статье "Макаренко Антон Семенович" в томе 27 Большой Советской Энциклопедии (подписан к печати 1 октября 1937 г.) ничего не упоминается о работе педагога-писателя в органах ГПУ-НКВД. В этом тексте, в основе которого лежат сведения, отобранные, конечно же, самим Макаренко, о его деятельности в годы советской власти сказано лишь следующее: "В 1920 организовал под Полтавой трудовую колонию им. М. Горького, которой руководил 8 лет. Затем вел руководящую работу по организации других детских трудовых коммун и колоний на Украине"²⁰⁹.

С лета 1937 года Макаренко вообще ничего не говорит общественности о своей деятельности в отделе трудколоний НКВД УССР. Этой же линии поведения в 40-е годы придерживалась и его вдова, когда писала предисловия и послесловия к сочинениям А.С. Макаренко, а также его первый биограф Е.Н. Медынский в своих книгах, написанных в 1940-х гг. Да и во всей литературе о Макаренко до 1949 года нет никаких указаний на его полугодовую деятельность в органах НКВД под руководством Балицкого в Киеве... В выступлениях последних лет своей жизни Макаренко, как правило, избегал даже упоминаний о том, что и коммуна им. Ф.Э.Дзержинского находилась в ведении ГПУ-НКВД.

27 ноября 1937 г. Балицкий в Москве "в особом порядке" приговорен к высшей мере наказания. В тот же день приговор привели в исполнение²¹⁰. Ягода же, возглавлявший с июля 1934 по сентябрь 1936 гг. НКВД СССР, предстал перед судом лишь в ходе третьего "Московского процесса" в марте 1938 г.

В конце концов, можно сделать следующее заключение: чтобы выжить, "новоиспеченный" москвич Макаренко вступил – или, скорее, должен был вступить – на тернистую тропу с непредсказуемыми последствиями.

Статья надійшла в редакцію 04.05.2010 ■

²⁰⁵ См.: "Вопросы истории", 1994, № 12, с.22.

²⁰⁶ См.: Хиллиг Г. А. Макаренко и В. Балицкий. Два соратника на службе украинского ГПУ. // Постметодика, 2005, № 6, с.40-42.

²⁰⁷ См.: Абаринов А., Хиллиг Г. Испытание властью. Киевский период Макаренко (1935-1937 гг.). – Марбург, 2000, с.133.

²⁰⁸ См.: Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. ЧК – ГПУ – НКВД в Україні: особи, факти, документи. – Київ, 1997, с.67-68, 437.

²⁰⁹ См.: Большая советская энциклопедия (БСЭ), т.37. – М., 1938, столб.729.

²¹⁰ См.: Петров Н.В., Скоркин К.В. Кто руководил НКВД 1934-1941. Справочник. Под ред. Н.Г. Охотина и А.В. Рогинского. – М., 1999, с.99-100.

Від "ПМ": Раніше (у № 1 (92), 2010) "ПМ" уже друкувала статтю відомого педагога, журналіста В. Г. Бейлінсона "Макаренко и Сталин: новый взгляд. записи бесед с очевидцами (1954 – 1974)". Представлений нижче матеріал продовжує серію педантично зібраних Валентином Григоровичем свідчень очевидців про Антона Семеновича Макаренка.

Висвітлено особливості життя А. С. Макаренка після переїзду до Москви (у березні 1937 року), розповідається про віддалення Макаренка від друзів (Петрова М. В. і Лукіна Ю. Б.), про розчарування В. І. Вернадського А. С. Макаренком. Основа публікації – зібрані В. Г. Бейлінсоном часом несподівані спогади сучасників Антона Семеновича.

Освещены особенности жизни А. С. Макаренко после переезда в Москву (в марте 1937 года), рассказывается об отдалении Макаренко от друзей (Петрова Н. В. и Лукина Ю. Б.), о разочаровании В. И. Вернадского А. С. Макаренко. Основа публикации – собранные В. Г. Бейлинсоном временами неожиданные воспоминания современников Антона Семеновича.

The new article of teacher and journalist V. Beilinson tells about the features of Makarenko's life after his moving to Moscow (in march 1937). In the basis of the publication are collected memoirs of Makarenko's contemporaries.

МАКАРЕНКО: ПОСЛЕДНИЕ ДВА ГОДА

В. Г. Бейлинсон

События, о которых пойдёт речь, происходили в 30-е гг. прошлого века – в пору немислимої ломки общественных, деловых, личных отношений, потерянности одних людей и безудержного карьеризма других. В это время Макаренко достигает степенного возраста, популярности как педагог-новатор и великий мастер воспитания, живет в столице Советского Союза в привилегированном доме. Если составить понедельную хронику действий Макаренко на публичной сцене (февраль 1937 – март 1939), то поражает его активность – странная, лихорадочная, какая-то нездоровая.

Макаренко хватается за любую возможность показаться публике, заявить о себе. Где только он не выступает, что и о чем не пишет. Поражает "всеядность" этого московского Макаренко – отнюдь не энциклопедическая, просветительская, а напористое желание стать первым авторитетом во всех вопросах духовной жизни советского общества.

Под новый 1939 год на ужине у доктора Гетцельда, друга моего деда, писатель-историк русской культуры Викентий Викентьевич Вересаев грустно рассуждает:

"Что происходит с Макаренко? Такой педагог, почему не завершает давно обещанную методику воспитания, а лезет во все дыры, на любую трибуну!.. Всезнайка, не утруждающий себя аргументацией. Он не размышляет и не сомневается, а формулирует директивы. Какая безапелляционная категоричность! Какой апломб "историка", "обществоведа", "философа"! Какая непримиримость к коллегам!.. Художник, писатель Макаренко еще только в начале пути. "Педагогическая поэма" была заявкой на большой художественный талант, а Макаренко его разменивает...

Возьмите макаренковские "разборы" художественных произведений. Это же рецензии рьяного партийца, которого интересуют лишь партийные свойства романов, повестей, кинофильмов, спектаклей. Так он оценивает Фурманова, "Путевку в жизнь", "Петра Первого". Макаренко в своих партийных характеристиках силится быть большим католиком, чем папа римский... Какая жалость – мы теряем многообещающее дарование.

✓ Великих мастеров педагогики человечество знало несколько десятков, но только Макаренко сумел так описать во всей целостности педагогический процесс; только ему, Макаренко, удалось такое наисложнейшее дело представить в виде, доступном каждому, превратить во всеобщее достояние. Это фундаментальный факт общечеловеческой культуры.

А вместо продолжения, наращивания – какие-то наглые выходы рвущегося в столичную знать провинциала".

После долгой паузы Викентий Викентьевич замечает:

"Все настоящие писатели СССР сейчас сидят тихо, сторонятся общественных акций. Даже историки. Блистательный Тарле уклонился от заказной рецензии на роман А. Н. Толстого "Петр Первый", а Макаренко вылез и как – примитивно, убого... То, что Макаренко беспартийный, не основание для демонстраций его архипартийности. Напротив, наступают времена, когда беспартийным легче... Кремль все чаще ориентируется на "бывших". Смотрите, взлет Майского, Тарле, Коровина, деятелей партий, некогда враждебных большевизму. А почтение, которое выказывает Сталин советскому графу (А. Н. Толстому – В. Б.). А потрясающая карьера выходца из дворян К. Симонова, а поддержка С. Михалкова... Чем объяснить такую лю-

бовь Сталина к булгаковским "Дням Турбиных", проникнутым симпатией к русскому дворянству, и презрительное отторжение Сталиным архиреволюционной подхалимской пьесы того же Булгакова "Батум"? Загадки. Но ясно одно: сегодня безупречная большевистская биография уже не плюс, а минус...

Запутался бедняга Макаренко. Не знаю, удастся ли ему в конце концов пробиться в первый ряд идейных руководителей, но то, что он человек конченный – это факт. Ещё одна трагедия нашего талантливейшего современника, ещё одна наша общая потеря, и, видимо, невосполнимая".

* *
*

С 1937 года у Макаренко нет обогащающего и укрепляющего внутренний мир окружения. Всегда трудно созидающий и плохо сберегающий личную дружбу, Макаренко с 1928 года (женитьба на Галине Стахивне Салько и политический крутой поворот в стране) теряет своих немногих настоящих друзей, так помогавших Антону Семеновичу найти свое призвание, творчески утвердиться в нем. Сперва теряет чудесную Григорович, затем железного в своем благородстве Весича и, наконец, "Дон-Кихота" Терского.

Переезд в Москву, совпавший с потерей незаурядного общения в Харькове и Киеве (один Балицкий чего стоил, да и слабохарактерный Затонский обладал аналитическим умом и огромным социальным опытом), лишил Макаренко необходимой ему среды обитания. Даже бывшие товарищи-коллеги теперь для Макаренко фактически недоступны. Давно открытый закон: богатство человека – это богатство его общения, действует на Макаренко в Москве чуть ли не абсолютно. Его стремление пробиться в первый ряд советских идеологов только усиливает одиночество; никого нет рядом, кто может остановить Макаренко в его самоубийственном тщеславии, вернуть великого педагога к собственному предназначению, вдохновить на решение сверхзадач, *достойных гения*.

* *
*

Впрочем, в Москве Макаренко ждут два испытанных друга, две ярчайшие личности, нужные задыхающемуся Антону Семеновичу, как горный воздух.

Это Николай Васильевич Петров, ровесник Макаренко, выдающийся деятель советского театрального искусства, Народный артист, художественный руководитель одного из лучших театров СССР и

Европы Александринского в Ленинграде, в 1933 году по поручению Правительства организовавший в Харькове (тогда столице Украины) театр русской драмы. Этот театр очень продуктивно шефствовал над коммуной Макаренко. В 1936 году Петров, передав руководство театром замечательному актеру А. Г. Крамову, переехал в Москву, где продолжал режиссерскую и искусствоведческую деятельность.

Это Юрий Борисович Лукин, которому было всего 24 года, когда он стал сподвижником Антона Семеновича. Наконец-то Макаренко повезло: он обрел в Лукине настоящего редактора, умеющего распознавать в своем авторе все сильное и устранять его слабости; редактора, влюбляющегося в талантливого автора, последовательно добивающегося его полного самовыражения и не позволяющего себе и намека на редакторско-начальственную манеру обламывать автора, а тем более, выкачивать из него блага и услуги. К 1937 году Лукин благодаря весьма успешному сотрудничеству с Михаилом Шолоховым, мировой славе "Тихого Дона", стал авторитетной фигурой в писательском и журналистском мире Москвы.

В Москве, к лету 1937 года, Макаренко восстанавливает общение с Петровым и Лукиным. Но проходит чуть более года и... обрыв дружеской связи. Вражды нет, а отдаление, разъединение очевидное.

Что произошло за этот год?

С Хохряковым Виктором Ивановичем я познакомился в 47-м, в компании актеров. Знакомство тогда к педагогике и Макаренко никакого отношения не имеющее, да я и не знал совсем биографию Хохрякова¹. То было веселое застолье, и только.

Лишь в 1961-66 годах, готовя сборник воспоминаний о Макаренко, рассказов о колонии им. Горького и коммуне им. Дзержинского, я уже специально встречался с В. И. Хохряковым. Среди многого, прежде всего о содержании и формах художественно-творческой работы в коммуне, я узнал и о таком случае.

Произошел он осенью 37-го, в антракте спектакля Театра Революции (ныне им. Вл. Маяковского). В многолюдье фойе Хохряков разглядел курящего Макаренко вместе с Вс. Вишневским и каким-то сумрачным мужиком (им оказался В. Ермилов, гроза писателей и режиссеров, могущественный партийный сановник). Хохряков, не веря глазам своим, кинулся продираться к родному Антону Семеновичу. Когда Виктор приблизился,

¹ Хохряков В. И. (1913 – 1986), ученик Н. В. Петрова, самый молодой ведущий актер Харьковского театра русской драмы. Вместе с юной Л. А. Скопиной, впоследствии Народной артисткой и женой Петрова, вел с 1933 г. постоянную шефскую работу – театр коммуны им. Ф. Дзержинского. Спустя 15 лет Хохряков – популярный актер советского кино, лауреат Государственных премий, а с 1973 г. Народный артист СССР.

Макаренко держал речь. Почувствовав на плече руку Хохрякова, недовольно обернулся и продолжал говорить. Хохряков, переминаясь с ноги на ногу, не напоминал о себе. Наконец Макаренко умолк и вполоборота выдал Хохрякову руку и, как-то буднично-равнодушно представив Хохрякова, продолжил, видимо что-то вспомнив, монолог. А потерянный Хохряков все ждал, когда Макаренко вспомнит о нем.

Важные персоны обсуждали проект театральной "Ленинианы". И тут Вс. Вишневский среди режиссеров, которым можно доверить такое дело, назвал Н. Петрова, любимого учителя Хохрякова. Ермилов хмуро жевал губами, а Макаренко, всем видом показывая, что ослышался, переспросил: "Кто, Петров?" и после многозначительной паузы изрек: "Да старомоден он, этот ваш Петров".

Хохрякова словно кипятком ошпарили. А Макаренко, заметив, что Хохряков убегает, не удерживал его, лишь вдогонку бросил: "Ну бывайте, Виктор. Наверно, еще увидимся".

С той встречи в театральном фойе Виктор Иванович Антона Макаренко не видел.

А вот Н. В. Петрову, после долгих раздумий, все рассказал. Ибо до него уже дошли слухи о таком отзыве лучшего друга. Макаренко же так и не попытался оправдаться, загладить свою вину. А Николай Петров всю оставшуюся жизнь тяжко переживал случившееся.

Когда Николая Васильевича настигла весть о неожиданной смерти Макаренко, он потерял покой и сон. Петров винил себя за недостаточное внимание к чужому в московском обществе Макаренко, за то, что не сберег такой талант.

Н. В. Петров пережил Макаренко на 25 лет. Николай Васильевич много тяжелого и обидного испытал за эти четверть века, но и многое успел. Он создал фундаментальный труд по истории театральной жизни "50 и 500"; написал замечательные по своей честности воспоминания о великих современниках, основателях и творцах МХАТа, лучшего в мире театра первой трети XX века, и о Макаренко. Никогда и ни с кем Петров не обсуждал поведение Макаренко осенью 37-го. Петров только силился понять, что происходило с Антоном Семеновичем по переезде в Москву.

* *
*

И. Л. Андроников² знал о моём увлечении Макаренко. Однажды, кажется, это было в 1955 году, Ираклий Луарсабо-

вич застал в 43-й школе Ю. Б. Лукина. "Вы знакомы?" – поинтересовался Андроников. Лукин и я, довольные, улыбаясь, подтвердили догадку писателя. Спустя недели три Ираклий Луарсабович, размышляя о том, что 43-й школе в ее начинаниях нужна административная и общественная поддержка, вернулся к теме "Лукин". Он доказывал, даже немного волнуясь, что дружба с Лукиным для меня ценнейшее приобретение. Что Юрий Борисович – это человек золотого века культуры, редкостной скромности и высочайшего благородства.

Прошли два года. Андроников почти всегда при встрече интересовался, поддерживаю ли я знакомство с Лукиным. Я, охотно отвечая, рассказывал, что отношения с Лукиным становятся истинно дружескими, что месяца не могу прожить без Юрия Борисовича...

Слушая мои восторги, Андроников вдруг задумался, что-то хотел высказать, но не решался. Наконец, приобняв за плечи, умерив свой замечательный голос, почти шепотом выдавил: "Должен Вам рассказать неприятную, очень неприятную для Вас историю".

Мы вышли за стены школы и отправились переулками к набережной Москвы-реки. Вот рассказ Андроникова:

"Макаренко более чем обязан Лукину. Это Юрий Лукин вывел в люди первую книгу Макаренко. Вопреки начальству и старшим коллегам по издательству, совсем юный Лукин, принимая по убеждению просьбу Горького, за какие-то полгода отлично подготовил, пробил и выпустил "Марш тридцатого года". Это Лукин отправил Горькому в Италию сигнальный экземпляр "Марша", чем обеспечил незамедлительный восторженный отзыв Горького. Это Юрий Борисович, жертвуя своими карьерными и материальными интересами, побуждал Макаренко работать над продолжением "Марша", создавать целостную эпопею опыта коммуны. Это Лукин, преодолевая Московскую суетность Макаренко, доводит его последнее педагогико-художественное произведение до запуска в производство. Юрий Лукин, уже шесть лет являющийся редактором Шолохова и его личным другом, привлекает внимание Михаила Александровича к Макаренко. И мало кем из деятелей культуры интересующийся, прославленный к 1937 году классик именно от него узнает, что Макаренко грозит арест "за связь с врагами народа...", заступает в Кремле у Сталина за Макаренко.

Если всё это разобрать серьезно, то Лукин спас Макаренко в пору повальных арестов. А что Макаренко, знал ли он о роли Лукина? Знал, ибо о поступке Шолохова, которо-

² Андроников И. Л. (1908 – 1990), исследователь Лермонтова, блистательный и любимый народом мастер устного рассказа, просветитель. Дочь Андроникова окончила 43-ю школу в 1954 г., а он и его жена продолжали жить интересами этой школы.

го поддержал Фадеев, Антон Семёнович узнал едва ли не сразу от Всеволода Вишневского. Макаренко не стоило труда догадаться, кому он обязан симпатией Шолохова.

Значение благоденствия Лукина Антон Семёнович мог оценить в то ужасное время вполне адекватно. Однако, как только "Флаги на башнях" были подготовлены к отдельному изданию, Макаренко, ссылаясь на невыносимую занятость, отдаляется от Лукина.

В конце 38-го на правительственной даче присутствует приглашенный по давнему знакомству Щербаковым³ Антон Макаренко. Здесь собрались партийные работники и руководители Союза писателей, чтобы сформировать "творческие бригады" для пропаганды Сталинских достижений, прежде всего в градостроительстве Москвы. Кто-то предложил включить в список Ю. Лукина. И тут Макаренко встрепенулся: "Не пойдет. Аполитичный". Фадеев удивленно повернулся к Макаренко, а Щербаков кивнул – мол, Макаренко лучше знает. Хотя с этого случая (а может, то была последняя капля?) Фадеев настороженно относится к Макаренко, популяризацию его педагогического опыта всегда поддерживает".

Рассказ Андроникова какие-то имевшиеся у меня кусочки выстраивал в картину, и то, что знал от доктора Гетцельда. В конце 1938 года Фадеев предупредил Вересаева:

"Поосторожнее с Макаренко. Ваши разговоры о Пушкине и Николае Первом до добра не доведут".

Лукин знал, какой опасный ярлык навесил на него Макаренко. Но отношения к другу не переменял. Свое поклонение чудо-педагогу он несет всю жизнь. Лукин неизменно делает, что может, для всенародного осмысления макаренковского опыта.

Лукин отыскивает, собирает учеников и соратников Макаренко, отдает год труда на подготовку и выпуск книги Н. Фере, всячески содействует изданию собрания сочинений Макаренко... К началу 60-х годов, прежде всего благодаря Лукину, в СССР формируется движение последователей и исследователей Макаренко. А прекрасная телевизионная программа, которую ведет Ю.Лукин! Последние годы жизни⁴ он посвящает подготовке большой книги о наиболее продуктивных последователях Макаренко, организаторах превосходных коллективов: школьных, производственных, научных, художественных, спортивных.

Сорок лет неразрывно связывали меня с Юрием Борисовичем Лукиным, этим

солнечным человеком. Мы могли говорить друг с другом на любую тему совершенно откровенно. Но я никогда не спрашивал Лукина, как он отнесся к тому, у Щербакова, заявлению Макаренко. Всем своим поведением Лукин доказывал: случившееся тогда Макаренко не порочит; виноваты обстоятельства, время.

Однако произошел случай, который выбил Лукина из колеи.

В 1985 году Юрий Борисович пригласил меня в очередной раз участвовать в телевизионной передаче, которая велась из Литературного музея. Тема: "Соратники Макаренко". Все шло отлично. Заполненный до отказа маленький зал живо и заинтересованно реагировал на каждое слово, подавал реплики. Были, конечно, и записки ведущему Лукину... Вечер закончился, довольная публика благодарила устроителей. Лукин и я вышли на Петровку и пошли пешком (погода-то прекрасная) к Пушкинской площади. Я в превосходном настроении делился впечатлениями, а Юрий Борисович какой-то поникший. "Наверно, устал Лукин. Такой вечер больших сил требует, и годы", – подумалось мне.

На Страстном бульваре Лукин остановился: "Присядем, покурим". Уселись на скамейку под фонарем. Лукин достал из бокового кармана листок и, всегда такой обходительный, сердито буркнул: "Прочтите". То была записка из зала, адресованная "Знатному журналисту СССР Лукину".

Привожу полный текст записки:

☞ "Сколько можно врать?! Что вы из Макаренко бога строите! Ваш Макаренко есть пройдоха и сталинский холуй. Прячете правду, а он и вас предал. Хохол он и есть хохол. Мы все помним!"
И подпись: "ПАМЯТЬ".

Кроме меня о сей записке никто из близких Юрия Борисовича не узнал. Вместе с тем, встречаясь со мною, Лукин возвращался к событию в Литературном музее. Для Лукина это был удар в самое больное место.

В последнюю нашу встречу наедине, как бы подводя итог переживаниям, Юрий Борисович пояснял:

✓ "Самые искушенные и закаленные государственные мужи, самые стойкие большевики тогда голову потеряли. А Макаренко, он же школьный учитель, он же всю жизнь только с детьми. Он же другого мира не знает!

³ Щербаков А. С. (1901- 45), родственник А. Жданова, кадровый партапаратчик, осуществлял до 1936 г. управление Союзом писателей СССР; с января 1938 г. первый секретарь Московского городского и областного комитетов ВКП(б). С 1939 г. Сталин явно расположен к Щербакову.

⁴ Ю. Б. Лукин умер в 1996 г.

Что в этих страшных политических играх Макаренко понимал? Да еще в столичных, многослойных, с такими хитросплетениями, что ни один Дюма не придумает. Полнейший простака на кухне дьявола, чертей и чертенят. И недооцененный специалист-гений. И неустроенный, вечно нуждающийся в заработке. И быстро стареющий, и больной, не своим делом в Москве занимающийся.

Этот звонкий чудесный соловей залетел в глухую темную клетку пожирающих всех, прежде всего друг друга, гадов. Петь соловью не дадут, и покорить гадюшник он не может. Пропадал Макаренко в Москве. Когда мы познакомились, он был другой; его переполняло ощущение собственной силы...

Только тот, кто пережил 37-39-е годы, может понять и простить человеческие слабости мастеров культуры, ощутивших вдруг, что почва уходит у них из под ног. А житейски-то они люди слабые, неопытные и легко ранимые. Ну, обидели какого-то Лукина, что это меняет. Наша память – деяния, творения Макаренко.

Вот мой ответ. А вы как думаете?"

Принимая и понимая Лукина, я лишь добавил: мир детства, который столь вдохновенно и красиво строил Макаренко, был замкнутым; Антон Семенович не обрел в нем опыта сложнейших отношений с семьями учеников, средой их внешкольного существования, двором, улицей.

Ответ Лукина объяснял многое. Общее, но не частное. Оставался у меня невысказанный вопрос: почему Макаренко так обошелся с Петровым и Лукиным? Ведь они тогда в ущерб своим интересам, планам, заботам продолжали помогать Макаренко. Ведь о таких друзьях и мечтать никто не смел, тем более в такое время и в чужом мире. Наедине с самим собой, в дневнике Макаренко записывает (27 апреля 1936 г.), какую ценность для него имеет общение с Петровым, единомышленником. Накануне переезда в Москву Макаренко большим письмом напоминает Петрову, что Николай Васильевич его лучший друг, а он, Макаренко, является поклонником Петрова.

Таких оценок Макаренко удостоил в своей жизни лишь пятерых. А объявлять себя поклонником деяний и устремлений кого-либо – для Макаренко вовсе диковина. Разве только Максим Горький получал от Макаренко признания в восторженном почитании, да еще Всеволод Балицкий, которого Макаренко боготворил, когда заведовал колонией и коммуной.

И Лукина Макаренко ценил безмерно. В Москве он повседневно ощущает значение работы Лукина с "Флагами на башнях".

Я много лет искал ответы на этот частный вопрос. Обсуждал с Фере, Терским, Григорович, Калабалиным, Скопиной, Шведом и многократно обстоятельно с В. Е. Гмурманом. Только в 1988 году

Виктор Ефимович и я составили какое-то заключение.

Макаренко в Москве, с лета 37-го, не без колебаний, становится на путь разрыва с миром прежнего общения. Это заметно уже по тому, кого принимают Антон Семенович и Галина Стахивна у себя в доме в Лаврушинском переулке. И Терский, и Фере, и Калабалин, и Поповиченко, и даже Татариновы, не сговариваясь, отмечают, что Галина Стахивна жестко дала понять: их визиты, как и всех других коллег, учеников, – нежелательны.

Гмурман дополняет: в 1957 году Галина Стахивна, в который раз подчеркивая, что *это она* спасла Макаренко в лихое время, сообщила, что когда Антон Семенович в марте 39-го отправлялся в Харьков, она строго-настрого запретила мужу какие-либо встречи по старой дружбе. Однако, как известно из воспоминаний его сотрудников и воспитанников, А. Макаренко с ними встретился...

Вообще же Макаренко "московского образца" рвет связи с прошлым, даже не желает вспоминать все, что сделал для него Горький. Отныне Макаренко навязчиво демонстрирует новым властителям свою принадлежность к их кругу, к другой эпохе.

Р. С. В один из дней июня 1938 года В. И. Вернадский попросил свою ученицу Л. Г. Богдасарову устроить встречу с Макаренко. По многим причинам, зависящим от самой Любви Георгиевны, встреча назначена только на август в ее квартире. Но тут позвонил Вернадский. Извинившись за доставленные хлопоты, он заявил, что нужно немедленно дать "отбой": знакомиться с Макаренко у Вернадского желание пропало.

Почему? Ответ на этот вопрос В. И. Вернадский высказал следующими словами:

"Горечь, боль вызывают газетные и журнальные публикации Макаренко, его выступления на разных собраниях.

Какой нигилизм в отношении к прошлому, даже собственной педагогической молодости! Какая манера оценивать другие направления! Он подает их в стиле карикатуры; разносит, не называя имен или работ, не цитирует и не раскрывает их действительной сути; он намеренно искажает...

А чего стоят заявления Макаренко о вредительстве в педагогике. Это он, конечно, педологию имеет в виду. Но в педологии же есть золотое зерно: соотношение биологического, природного и воспитания. Вопрос коренной для педагогики, извечный и все еще не решаемый. Как хотелось поразмышлять об этом вместе с Мастером, но увы, не судьба".

Статья надійшла в редакцію 23.09.2010 ■

Досліджено редакторську діяльність відомого педагога та методиста-математика другої половини XIX століття Василя Адриановича Євтушевського, який з 1878 по 1882 рік був редактором журналу "Народная школа" – чи не єдиного тоді друкованого засобу педагогічного самовдосконалення.

Исследована редакторская деятельность известного педагога и методиста-математика второй половины XIX столетия Василия Адриановича Евтушевского, который с 1878 по 1882 год был редактором журнала "Народная школа" – чуть ли не единственного тогда печатного средства педагогического самосовершенствования.

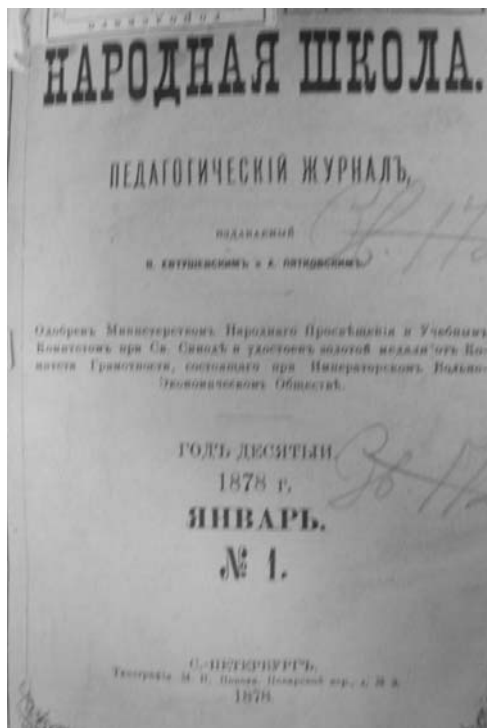
V.A. Yevtushevskiy's editorial activity on the basis of structure and contents of "Narodnaya shkola" journal has been studied in the article.

РЕДАКТОРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ В. А. ЄВТУШЕВСЬКОГО

Л. П. Процай

В. А. Євтушевський

Журнал "Народная школа"

У вітчизняній науці Василя Адриановича Євтушевського представлено як відомого педагога та методиста-математика другої половини XIX століття. Дослідників цікавила передусім методична спадщина автора навчального посібника "Методика арифметики" [2]. Однак спектр його діяльності надзвичайно широкий і потребує детального вивчення.

У попередніх розвідках [6-8] ми встановили внесок педагога у розвиток педагогічного музейництва та професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів; розкрили ідею домашньої школи В. А. Євтушевського; з'ясували значення взаємодії сім'ї та школи у педагогічній спадщині вченого. Не менш активно та плідно була і редакторська діяльність В. А. Євтушевського, яка до цього часу не вивчена науковцями.

Актуальність даної теми зумовлена ще й тим, що вивчення діяльності редакторів педагогічних видань минулого спричинене необхідністю з'ясувати деякі аспекти функціонування вітчизняної педагогічної преси в історичних умовах, що склалися у 60-80-х рр. XIX ст. та характеризуються реформацією освітньої системи, появою та інтенсивним розвитком педагогічних новацій.

Аналіз наукового доробку сучасних дослідників дозволяє говорити про зростання інтересу до вивчення педагогічної періодики другої половини XIX ст. Увага приділяється як змісту періодичних видань (Проблема підготовки батьків до розумового виховання дітей у вітчизняній педагогічній журналістиці (Н. Гордій), Ідеал учителя у вітчизняній педагогічній журналістиці (Е. Панасенко), Проблеми фізичного виховання особистості у вітчизняній педагогічній журналістиці (Г. Приходько), Педагогічна просвіта батьків у вітчизняній педагогічній пресі (І. Дубі-

нець), Основи морального виховання дітей та юнацтва у вітчизняній педагогічній журналістиці (Л. Берсеневої) та ін.) так і редакторсько-видавничій діяльності відомих педагогів, просвітителів, освітніх та громадських діячів (Василя Симоновича (Т. Когут), Івана Франка (М. Василенко), Леоніда Глібова (І. Побідаш), Михайла Максимовича (О. Рясна), Володимира Науменка (І. Скоропад) та ін.).

Метою даної розвідки є висвітлення редакторської діяльності та внеску В. А. Євтушевського у розвиток вітчизняної педагогічної журналістики.

Як окремий вид діяльності педагогічна журналістика з'явилася у Росії на початку XIX століття. Вона стала ареною формування єдиного педагогічного простору, просвіти і виховання педагога, засобом пропаганди поглядів різних соціальних груп та суспільно-політичних течій [5].

Інтенсивний розвиток періодики з виховання та освіти відбувся у другій половині XIX ст. – у період підйому суспільно-педагогічного руху 60-х років. Цьому сприяли ліберальні реформи Олександра II у сфері системи народної освіти та розповсюдження в суспільстві численних теорій вітчизняних і зарубіжних педагогічних діячів, учених і мислителів. Зміст педагогічних журналів яскраво відображав різні течії суспільно-педагогічного руху, на шпальтах обговорювалися передові педагогічні ідеї.

Основною ідеєю, яку пропагувала педагогічна журналістика було формування у різних верств населення знання і віри в те, що освіта – це потужний фактор життєзабезпечення кожної людини, країни і суспільства. Її підтримував і приватний журнал "Народная школа," що виходив у Росії з 1869 по 1889 рік. Зрозуміти напрям роботи журналу та його підходи до розгляду тих або інших проблем освіти неможливо, не враховуючи особистості його редакторів, завдяки яким часопис "Народная школа" став важливою віхою в історії розвитку вітчизняної педагогічної періодики та педагогічної вітчизняної думки.

З 1869 по 1877 рік редактором і видавцем журналу "Народная школа" був Ф. Медніков, з 1878 по 1882 рік – В. Євтушевський, а з 1878 по 1889 рік – О. Пятковський.

Різномасштабні погляди першого редактора Ф. Меднікова на вирішення проблем народної освіти зумовили політематичний напрямок журналу. Про це свідчить його доповідь "Про загальні умови в народній освіті" на засіданні С.-Петербурзького педагогічного товариства. Питання виховання та освіти доповідач пов'язував із суспільним устроєм та економічним становищем широких мас населення, чим

порушив інструкцію Міністерства народної освіти про те, що на "педагогічних зборах не допускаються ніякі читання, роздуми і пропозиції, що не стосуються виховання та навчання" [3].

Таким чином, із самого початку журнал "Народная школа" був політематичним і поліфункціональним, оскільки виданням реалізувалася просвітницька, консультативна та оглядова функції, а його зміст визначався такими розділами, як "Законодавство", "Педагогіка і дидактика", "Історія народної школи і народної освіти", "Статі наукового змісту", "Огляд літератури", "Суміш та новини" [4].

В.А. Євтушевський, відомий на той час як талановитий педагог-методист, викладач математики 2-ої петербурзької військової гімназії, завідувач навчальної частини відомства дитячих притулків та співзасновник першого у світі педагогічного музею при військово-навчальних закладах у С.-Петербурзі, брав активну участь у роботі журналу. Разом з О. Пятковським він збирав та редагував матеріал, залучав нових авторів до співпраці та сам був автором статей.

Завдяки авторитетності видавців до співпраці були залучені провідні педагоги другої половини XIX століття. Почесне місце на сторінках журналу було відведено творчості К. Ушинського. У часописі була опублікована і остання його прижиттєва стаття "Загальний погляд на виникнення наших народних шкіл". Серед авторів журналу ми знаходимо М. Бунакова, В. Водовозова, П. Каптерева, Л. Модзалевського, Д. Семенова, К. Сент-Ілера, Ф. Резенера, О. Лєве, Д. Тихомирова, письменницю Є. Водовозову та ін.

Орієнтований на народних учителів журнал розглядав такі теми, як регулювання освітньої діяльності, теорія і практика виховання, стан навчальних закладів, спеціалізована література тощо.

Після смерті Ф. Меднікова у грудні 1877 року його редакторську та видавничу діяльність продовжили, як уже зазначалося В. Євтушевський та О. Пятковський.

У першому (січневому) виданні журналу 1878 року в рубриці "Нашим читачам" від імені редакції В.А. Євтушевський повідомляє, що програма і напрямок журналу залишаються незмінними, оскільки пріоритетом даного видання є народна освіта. "Ми продовжуємо думати, – пише Євтушевський, – що народна освіта є тим невичерпним джерелом, з якого черпають свої етично-моральні сили і держава, і суспільство. Переконані, що в ній укорінилися всі надійні принципи правильного політичного і суспільного розвитку. Жодна реформа, жоден благодійний за-

кон не втілиться в життя і не змінить його характеру, доки освіта не прокладе шлях до самого серця народних мас, доки вона не очистить того ґрунту, на який рука законодавця кидає насіння нових порядків" [2].

У цьому ж зверненні до читачів В. Євтушевський загострює увагу на вихованні та навчанні у народній школі, але зауважує, що "навчально-виховне значення народної школи – явище невизначене і непостійне: за одних же суспільних умов воно може підноситися, за інших недооцінюватися ...". Виходячи з цього, редактор закликає народних учителів, земських діячів, директорів, інспекторів народних училищ до правильного розуміння і реалізації принципу виховного характеру навчання, до єдності у цій справі, і зазначає, що від них залежить "чи надати народній освіті живого, осмисленого характеру, чи залишити її між життям та смертю. Узгоджена праця (учителів) може високо підняти народну школу, зробити її дорогим і любим народом закладом. ... Одностайність діячів є запорукою успіху, а від нього в такій справі залежить, без перебільшення, все майбутнє нашої Вітчизни" [2].

Окрім того, педагог наголошує на відсутності чітко визначених дисциплін у народній школі, їх змісту та методів навчання і звертається до науковців, методистів і всіх, хто небайдужий до проблем народної освіти з проханням "поділитися своїми спостереженнями і поглядами, вказати на можливі помилки і пояснити наші сумніви" [2].

На завершення В. Євтушевський узагальнює, що "тільки шляхом відвертого, вільного обміну думок можна зробити такий тип народної школи, у якому гармонійно поєднуються ідеальні вимоги теорії з насущними, практичними вимогами народного побуту". Це говорить про те, що демократія та свобода слова були основним принципом видання.

Отже, головним принципом часопису "Народная школа" була свобода слова, а метою – сприяння розвитку народної школи, реалізація просвіти серед народу, спрямування педагогічних сил на розробку програм, змісту, методів початкового навчання і виховання.

Аналіз архівних рукописів та видань журналу "Народная школа," дозволяє говорити про високий професіоналізм В. А. Євтушевського як у педагогічній справі, так і у редакційній. Шлях, вказаний Євтушевським для виведення педагогічної періодики зі звичайного рутинного стану, був надійним і правильним.

Розпочавши редакторську діяльність, Василь Адріанович потурбувався про те, щоб виключити із журналу сухий педан-

тичний тон, натомість оживити його практичними статтями. "Ми так багато вже наплодили теоретичних міркувань, – писав В. Євтушевський в одному з листів М. Корфу (від 09 лютого 1878 року), – що давно пора впроваджувати їх у практику та пояснювати на ділі... Але сил немає, працівників підходящих мало; більшість або туманні психологи, скоріше педагогічні психіатри, або практики-самоучки з хиткою системою в голові".

Розв'язання цього питання В. А. Євтушевський бачив у покращенні змісту журналу, залученні до роботи нових людей, переважно практиків. "Матеріалу сила, – продовжував у тому ж листі Євтушевський, – на його читання йде багато часу, а друкувати, тобто піднести бідному учителю – нічого. Підняв на ноги все, що можна було підняти, й чекаю допомоги. ... Прикро те, що наша педагогічна журналістика слабо зарекомендувала себе, суспільство дивиться на неї з недовірою і чекає "камуфлетів"".

За два роки на посаді головного редактора журналу "Народная школа" В. Євтушевському вдалося досягти певних позитивних зрушень у роботі видання, зокрема збагатити та урізноманітнити його зміст новими рубриками та додатками.

Так, у першому розділі "Законодавство" публікувалися не тільки законодавчі акти, постулати, накази, положення про народну освіту, інструкції, правила, витяги із засідань вченого комітету Міністерства народної просвіти, звіти губернаторів Російської імперії про прибутки, витрати та залишок бюджетних коштів, виділених на розвиток народної освіти, але й відомчі обов'язкові розпорядження для окремих навчальних закладів на користь народної освіти.

У розділі "Педагогіка і дидактика" розміщувалися різноманітні методичні матеріали, педагогічні та дидактичні праці провідних педагогів з усіх дисциплін початкового навчання і виховання. Наприклад, "Наукові основи навчання" М. Корфа, "Школа та життя" Д. Тихомирова, "Елементарні форми мислення" Т. Докучаєва.

У третьому розділі "Історія народної школи і народної освіти" велася хроніка народних шкіл, друкувалися статті історичного змісту, некрологи та ін. Наприклад, "Закавказька учительська семінарія," "Народна освіта Фінляндії," "Сучасний стан елементарних шкіл Парижу".

Євтушевський сприяв розвитку четвертого розділу "Критика і бібліографія". Із бібліографічного відділу читачі, зокрема вчителі, знайомилися зі змістом, перевагами та недоліками книг, що з'являлися. Це полегшувало їм вибір навчальної та методичної літератури, а також допомагало заощадити кошти на її придбання.

П'ятий розділ "Новини та суміш" містить, окрім статей, кореспонденції – систематичний огляд найбільш цікавих явищ у сфері народної освіти, а також заходів, що відбувалися на благо розвитку шкільництва. У цьому ж розділі публікувався нарис народної освіти закордоном та деякі цікаві факти з суспільного життя, що мають інтерес для народного учителя. Наприклад, "У якій місцевості найбільший розвиток народної освіти," "Фактична довідка про стан народної освіти до введення земств", "З'їзд народних учителів у С.-Петербурзькій губернії," "Погляди В. А. Жуковського на виховання і методи навчання," "Причини відносно повільного розвитку народної шкільної освіти" і т. д.

Крім того, в журналі були встановлені два нові розділи: "Іноземна хроніка з народної освіти" і "Педагогічна хроніка". Останній вів сам Василь Євтушевський. У ньому він розглядав найбільш актуальні питання для народних учителів та діячів народної освіти, розміщував огляди діяльності різних земств і міст з народної освіти, відомості про відкриття нових шкіл, обговорював питання про обов'язкове навчання та про фізичне виховання дітей тощо.

Досить детально розглядалися питання про прикладне мистецтво у школі, ремісничу технічну освіту, жіночі професійні школи, домашні та промислові прихідські школи. Проблеми та інтереси будь-якого типу шкіл завжди були близькими Євтушевському, і в хроніці народної школи він не раз обговорював їх потреби, наприклад, питання про необхідність учительських з'їздів, про наділення шкіл землею, пенсійну касу для народних учителів, шкільні приміщення, літні колонії та денні притулки для дітей, батьки яких працюють.

Як додатки до журналу виходили політичні відомості для народного вчителя, публікації просвітницького характеру з усіх предметів, деякі статті наукового змісту, що сприяють саморозвитку народного вчителя. А також додатками виходили "Літопис Петербурзького педагогічного товариства" і "Літопис комітету грамотності."

Слід зауважити, що журнал за такої структури та змісту, за час роботи головним редактором Василя Євтушевського, здобув неабияку популярність серед учителів. Внаслідок цього значно виросли обсяги продажу та розповсюдження часопису.

Але у червні 1882 року, у зв'язку з погіршенням стану здоров'я, В. А. Євтушевський передав О. Пятковському свої редакторські та видавничі права.

Слід зауважити, що журнал "Народная школа" носив демократичний характер публікацій, відкрито виступав проти контролю духовенства за роботою народної школи. Такий напрямок діяльності призвів до того, що Святий Синод і Міністерство народної освіти виключили "Народную школу" зі списку рекомендованої для учителів літератури, а вже в 1889 році часопис припинив своє існування.

Отже, редакторська та видавнича діяльність В. А. Євтушевського була досить плідною, значущою і професійною та стала вагомим внеском у розвиток педагогічної журналістики. За достатньо недовгий час свого існування (21 рік) журнал "Народная школа" відіграв важливу роль у розвитку вітчизняної педагогічної думки та пропаганді передових педагогічних ідей.

Таким чином, видання зробило величезну послугу багатьом учителям, позбавленим на той час будь-якої педагогічної освіти. А оскільки учительські інститути і жіночі педагогічні курси ще тільки зароджувалися, журнал "Народная школа" був чи не єдиним тоді посібником педагогічного самовдосконалення.

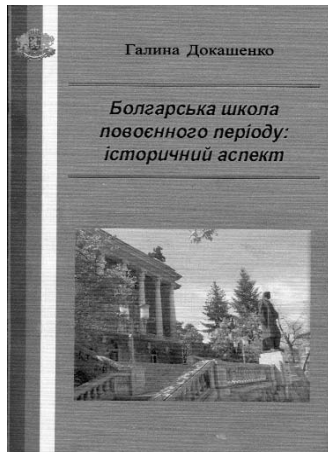
ЛІТЕРАТУРА

1. *Евтушевский В. Нашим читателям / В. Евтушевский // Народная школа. – 1878. – № 1. – С. 1 – 6.*
2. *Евтушевский В. А. Методика арифметики / В. А. Евтушевский – С.-Петербург: Н. Фену и комп., 1872. – 340 с.*
3. *Инструкция для педагогических собраний в С.-Петербурге // Отечественные записки. 1869. – № 11. – С. 132 – 133.*
4. *Народная школа: Пед. журн. – Г.1 – 21. – СПб.: Ф. Н. Медников, 1869–1889.*
5. *Очерки истории и педагогической мысли народов СССР. Вторая половина XIX в. / [Отв. ред. А. И. Пискунов]. – М.: Педагогика, 1976. – С. 365–372.*
6. *Процай Л. П. В. А. Євтушевський – український педагог, просвітник, засновник домашніх шкіл / Людмила Петрівна Процай // Імідж сучасного педагога. – 2010. – № 6 – 7. – С. 80 – 83.*
7. *Процай Л. П. Ідея домашньої школи у педагогічній спадщині В. А. Євтушевського / Людмила Петрівна Процай // Педагогічні науки: Збірник наукових праць. – Випуск 1. – Полтава, 2010. – С. 124 – 131.*
8. *Процай Л. П. Ідея педагогічного музею у творчій спадщині В. А. Євтушевського / Людмила Петрівна Процай // Вісник Черкаського університету. Сер. Педагогічні науки. – 2010. – № 176. – С. 132 – 136.*

Стаття надійшла в редакцію 01.07.2010 ■

У редакцію надійшли нові книги

Докашенко Г. П. Болгарська школа повоєнного періоду: історичний аспект : Монографія / Г. П. Докашенко. – Горлівка : вид-во ГДПІМ, 2008. – 288с.

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ Г. П. ДОКАШЕНКО "ТРАДИЦІЇ ОСВІТИ: ДОСВІД СЛОВ'ЯНСЬКОЇ КРАЇНИ"

Н. І. Самоїленко

Слов'янські народи сформували й розвинули важливі засади розбудови шкільної справи, такі як перетворення школи в головний осередок збереження й розвитку етнічної ідентифікації, провідні позиції вчительства як носія передової національної свідомості, виховання шанобливого ставлення до вітчизняної та світової культури тощо.

Г. П. Докашенко

Суспільні трансформації у постсоціалістичних державах та їх екстраполяція на освіту є вкрай актуальними з огляду на реформування освіти в Україні та заслуговують на активну увагу. Серед слов'янських країн за рівнем розвитку шкільної освіти значних успіхів досягла Республіка Болгарія, на території якої ще за доби раннього середньовіччя була створена оригінальна національна школа. Відтоді попри всі випробування – п'ятисотрічне турецьке іго, складні перипетії боротьби етносу за становлення власної державності, авторитарні та тоталітарні режими різної політичної забарвленості – національна школа зберегла історичну наступність та ніколи не зазнавала повного занепаду.

У рецензованому дослідженні автор, використавши багатий фактичний матеріал, серед інших завдань на тлі суспільного розвитку з'ясовує освітню політику та розкриває роль і місце болгарського вчительства у громадському житті країни. Галина Петрівна Докашенко, доктор історичних наук, співробітник Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов, тривалий час вивчала особливості освітнього процесу у Республіці Болгарія. Опрацювання численних наукових розвідок допомогло їй знайти відповіді на питання: "Які традиції попередньої доби слід розвивати?", "Які теоретичні висновки не виправдали себе у житті школи?". Інтерес дослідниці до досвіду освіти країни, яка вже вирішила завдання, актуальне для нашої держави – вступ до Євросоюзу, – є закономірним.

Спираючись на широке коло джерел із архівних установ Болгарії, Росії, України (зокрема 8 українських регіонів, що мають споріднені зв'язки із Болгарією), правові та законодавчі акти, періодичні видання, матеріали політичних партій і громадських організацій, авторка не тільки простежує вплив політичного режиму на життя школи та освіти, але й досліджує режим через шкільну систему освіти [1, с. 102 – 122, 143 – 227]. Подана при цьому періодизація освітнього процесу у країні за 1944 – 1989 рр. не викликає заперечень. Вона дає змогу логічно обґрунтувати відповіді на питання щодо механізмів збереження національної глибоко демократичної освітньої традиції за умов відвертого прорадянського впливу та панування комуністичної ідеології.

У Болгарії, як, до речі, у СРСР, правляча комуністична партія прагнула контролювати всі, навіть дрібні питання, використовуючи невластиві політичній партії методи і форми впливу. Численні факти, наведені у монографії, дають змогу переконатися в суворій підпорядкованості освітянського життя партійним настановам.

Практично повна ідентичність радянських та болгарських законодавчих актів у галузі освіти, доведена як лінгвістичним, так і тематичним аналізом [1, с.152 – 158], підтверджує тезу про уніфікацію державної освітньої політики в межах усього "соціалістичного табору". Однак попри цю уніфікацію у країні було запроваджено з 1979 р. державно-громадські основи в шкільному керівництві, тобто почали створюватися ради народної освіти, що координували освітню політику на місцевому рівні як колективні виборні органи. Таким чином не тільки посилювався демократизм вирішення проб-

лем освіти шляхом залучення до цього процесу усіх груп населення, але й зростав рівень компетентності органів освіти в управлінні національним розвитком. Ради народної освіти стали фактичним відродженням у ХХ ст. історичної традиції існування такої системи у ХІХ ст. та найбільшим вираженням спроб децентралізації та загальної демократизації освіти в Болгарії [1, с. 226].

Особлива увага у монографії приділяється етнічному аспекту організації шкільної освіти в Болгарії у 1945 – 1989 рр. Болгарія лише на перший погляд виглядає достатньо монолітною в національному плані, оскільки більша частина населення була етнічними болгарами. Проте п'ять століть османського панування змінили етнічну мапу країни. Для аналізу етнічних аспектів шкільної справи було обране найбільш складне і делікатне питання, пов'язане зі станом турецького населення. Авторка справедливо вважає, що ця проблема у тому вигляді, у якому вона існувала в середині 40-х рр. ХХ ст., вирішена [1, с. 125]. Освіта національних меншин була складовою національної політики правлячої Болгарської комуністичної партії. Злиття на початку 60-х рр. болгарських і турецьких шкіл як частина цієї політики не усунуло напруги у відносинах турецької та болгарської спільнот [1, с. 133]. Рівень освіти турецької меншини на середину 80-х рр. ХХ ст. все ще залишався нижчим за рівень освіти титульної нації. Дослідниця обґрунтовано пояснює це такою специфічною рисою політичного життя країни, як занижене значення національних інтересів на протигагу політичним.

Безсумнівно, увагу читача приверне перший розділ монографії, у якому подано скорочений нарис розвитку болгарської педагогічної теорії та практики від перетворення Балкан у ІХ ст. на колиску слов'янської писемності (просвітницька місія Кирила та Мефодія) до середини 40-х рр. ХХ ст., коли в країні відбувався процес історичного вибору подальшого розвитку. Такий підхід дає змогу з'ясувати співвідношення політики та історичної традиції в галузі освіти.

Розглядаючи минуле освітньої традиції Болгарії, авторка обґрунтовує свою позицію щодо одного з найбільш складних і суперечливих питань болгарської історії – про співвідношення загальноєвропейської та балканської регіональних ліній Відродження і Просвітництва, що у болгарського етносу збіглися в часі. Обґрунтовується думка про зміни в освіті як найвиразніший вияв відродженсько-просвітницьких процесів в етнічному колективі [1, с. 28]. Найвідоміший представник цього періоду Петро Берон (1800 – 1871), автор першої болгарської навчальної книги "Рибен буквар" (1824), закономірно вважається культурним посередником між Європою нового часу та Болгарією під владою Османської імперії. Основні ідеї П. Берона – світське навчання рідною мовою, організація системи взаємного навчання – почали реалізовуватися ще в 1835 р. Отже, у цій частині Балканського півострова фактично набувала поширення белл-ланкастерська система організації і методів навчан-

ня у початковій школі, згідно з якою старші учні й ті, хто добре вчаться, виступали помічниками вчителя і під його керівництвом вели заняття з рештою учнів. На кінець 70-х рр. ХІХ ст. завдяки зусиллям кращих представників болгарського народу, насамперед учителів, була створена за умов відсутності власної державності, всупереч численним перепонам розгалужена система навчальних закладів: на кожні 2 000 болгар припадала одна школа [1, с. 34].

Як епохальну подію для життя освіти та освітній розцінює авторка звільнення від османського гніту у 1878 р. У дослідженні переконливо доведено, що на момент повалення турецького іґа "рівень освіти серед болгар був достатньо високим порівняно з іншими країнами Центрально-Східної Європи" [1, с. 37]. Не викликає заперечень теза про новоболгарську школу, тобто школу доби створення та розвитку власної національної держави до середини 40-х рр. ХХ ст. як передумову подальших освітніх перетворень. Саме тоді "сфера освіти отримала можливість державного піклування і формування власної освітньої педагогічної системи як на теоретичному, так і на практичному рівні" [1, с. 37]. Дослідниця наводить факти, що засвідчують розуміння передовими громадськими діячами та урядами важливості освіти у процесі модернізації країни. Теоретичні та практичні надбання болгарських освітян, орієнтованих на активне використання нових методик, справедливо оцінюються на рівні кращих європейських та світових учень і шкіл, таких, як белл-ланкастерська система, школи Д. Дьюї, Е. Клапареда, В. Вундта [1, с. 48].

На всіх етапах розвитку болгарської школи головним носієм та вирішальним фактором її трансформацій був і залишається Вчитель.

Сорокарічний досвід Болгарії (1945 – 1989) показав неможливість поєднати національні традиції цієї країни, засновані на демократизмі та повазі до освіти, з варіантом соціалістичної школи, коли освітяни перетворюються із активних суб'єктів освітнього простору на фактично його спостерігачів.

Однак на відміну від решти країн "соціалістичного табору", у Болгарії хоча б робилися спроби врахувати національні традиції, наслідком чого стала державно-громадська система керівництва освітою.

Сучасна освіта Болгарії прагне відтворити повною мірою традиції болгарського вчительства щодо реальної, активної змістовної взаємодії із суспільством.

Рецензована монографія спонукає до роздумів про вітчизняну школу та систему підготовки вчителя. Глибокі традиції національної освіти слов'янських країн, зокрема Болгарії, на жаль, не відбито у підручниках з історії педагогіки. Але саме вони є близькими до національної освітньої традиції та сприяють збереженню національної ідентифікації у глобалізованому світі.

Стаття надійшла в редакцію 20.04.2010 ■

У редакцію надійшли нові книги

Омельяненко Л. А.
Опішнянська іграшка.
Практичний посібник
/Людмила Андріївна
Омельяненко. – Пол-
тава : Графітекс,
2006. – 56 с.

РЕЦЕНЗІЯ НА ПОСІБНИК Л. А. ОМЕЛЬЯНЕНКО "ОПІШНЯНСЬКА ІГРАШКА"

О. В. Щербань

Тема народної іграшки завжди була в полі зору науковців. "Опішнянська іграшка. Практичний посібник" опішнянського технолога-кераміста, педагога і майстра-іграшкаря Людмили Омельяненко – перший посібник, присвячений виготовленню опішнянських глиняних іграшок. На її сторінках вміщено ряд цікавих матеріалів стосовно історії української іграшки, зрозумілі схеми, яскраві ілюстрації. Книга наочно демонструє, що виготовлення гончарних виробів, зокрема іграшок, вимагає певних умінь, навичок, зосередженості. Незважаючи на те, що видання не може достойно конкурувати в зовнішньому оформленні з іншими методичними посібниками стосовно роботи з глиною, прикладом, російськими перевиданнями книг: Буббико Джованна. Крус Хуан. Керамика: техніки, матеріали, изделия/Буббико Джованна. Крус Хуан /Пер. с итал. – М. : Ниола-Прес, 2006. – 128 с.: ил. та Эткін Джеки. Керамика для начинающих. Создание, декорирование и обжиг изделий из глины / Эткін Джеки. – Москва : Арт-родник, 2006. – 128 с. [1, 3], але в змістовому наповненні вони майже на рівних.

Практичний посібник Людмили Омельяненко користується популярністю, адже порушена тема надзвичайно цікава й актуальна. Його охоче купують і використовують у своїй роботі насамперед ті, для кого він призначений: учителі, вихователі, наставники, методисти навчально-виховних закладів. Про опішнянську глиняну іграшку трапляються згадки чи не в кожному виданні, присвяченому гончарству Опішного. Але тема виготовлення опішнянської глиняної іграшки, зокрема півника-свистунця, досі залишається не дослідженою. Вперше детальний опис двох найпоширеніших способів виготовлення глиняних півників-свистунців у Опішному було опубліковано у 2003 році в журналі "Постметодика" [4]. Наразі маємо досі єдиний практичний посібник Людмили Андріївни з виготовлення опішнянської глиняної іграшки.

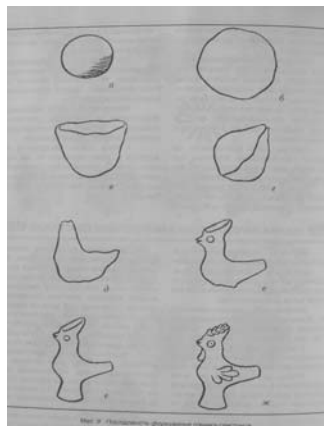
Не маючи на меті прискіпуватися до викладеного матеріалу в книзі, оскільки в результаті текстовий обсяг рецензії міг би дорівнятися до її обсягу, і, врешті-решт, існує авторське право на формулювання власного бачення, все ж висловлю кілька дружніх зауваг, які ніяким чином не применшують вагомості праці, що розглядається.

Назва книги багатообіцяюча, оскільки іграшка, якщо вона навіть опішнянська, може бути виготовлена з дерева, тканини, тіста, лози... Насправді ж, видання присвячене лише глиняній іграшці, здебільшого виготовленню свистунців, тому, на мою думку, найменування "Опішнянська іграшка. Практичний посібник" "згубило" прикметник "глиняна".

Структура видання складається з 19 позицій, які я умовно називатиму розділами, оскільки, на мою думку, їх варто було б оформити саме в розділи.

Вступ видався мені перевантаженим фразами загального характеру. Мова йде взагалі про глиняну іграшку, яку виготовляють в Україні, не наголошується на особливостях саме опішнянської. У текст посібника варто було б додати посилання на використані джерела, оскільки трапляються доволі знайомі цитати з відомих наукових видань. До речі, важливо прискіпливіше перевіряти список використаної літератури, оскільки в списку "Цитованої літератури", який складається з 11 найменувань, в одному не вказано автора широковідомого видання, в іншому – неправильно зазначено прізвище відомого дослідника (С.53).

У розділі "Народні майстри Опішні" згадано лише трьох – Олександру Селюченко, Гаврила Пошивайла та Анастасію Білик-Пошивайло. Якщо авторка мала на увазі лише майстрів-іграшка-

*Ілюстрації посібника
Л. А. Омельяненко
"Опішнянська іграшка"*

рів, то в назві варто було б зазначити про це. Але окрім названих, в Опішні є ще чимало відомих іграшкарів. Серед них брати Василь та Петро Омеляненки, Ганна Діденко, Галина Грипич, Віра Важнича, Анастасія Радченко, Микола Пошивайло, Іван Порохівник та багато інших.

Матеріали розділу "Добування глини", на мою думку, позбавлені послідовного викладу, тут змішано і властивості глини, і способи її добування в кустарних умовах та в промислових масштабах. Можливо, варто було б виокремити окремі підпункти.

Розділ "Приготування глини для формування глини" характеризується неузгодженням дієслів за особами: "глину готували влітку" (С.11), потім "гончар ... додавав пісок" (С.11), знову – "на поміст викидали глину" (С.12), а тоді "глину переберіть" (С.12), пізніше "глина очищається" (С.12) – тобто говорити бажано від однієї особи. Опис приготування глини в кустарних умовах непогано було б відокремити від приготування глини на виробництві, показати спільне і відмінне. Принагідно зазначу, що авторці слід було б використовувати народну термінологію для означення, наприклад, основних частин глиняного свистунця.

Короткий, але важливий підрозділ "Обладнання робочого місця", на мою думку, логічніше було б розмістити на початку книги.

У розділі "Техніка виготовлення найпростіших свистунців", який міг би передувати розділам "Агобування виробів" та "Оздоблення виробів", поверхово описано саме техніку. Зокрема, потрібно конкретизувати найскладніший етап – проколювання готового виробу. Було б дуже добре подати фотоярід поетапного виготовлення глиняної іграшки.

Наступні розділи майже однойменні з поданими для кожного з них схемами-проектами:

"Послідовність формування півника-свистунця" (С.22),

"Послідовність формування іграшки "Поросятко"" (С.24),

"Послідовність формування іграшки "Козлик"" (С.25),

"Послідовність формування іграшок "Коник" і "Вершник"" (С.26),

"Послідовність формування скульптурки "Жінка з куркою"" (С.27),

"Формування скульптурки "козак"" (С.29), які також, як і тексти розділів, дають уявлення про алгоритм виготовлення іграшок різних форм.

Наступний розділ "Виготовлення капів і робочих форм" виявляє практичний досвід авторки. Виклад матеріалів дещо сумбурний, але свідчить про те, що вона неодноразово власноруч виготовляла гіпсові форми, що проявляється через конкретні поради. Безперечно, про існування способу виготовлення іграшки шляхом виливання у гіпсових формах дітям цікаво дізнатися, але варто було наголосити, що традиційно опішнянську глиняну іграшку ліпили або виготовляли на гончарному крузі.

П'ятнадцятий розділ "Випалювання іграшки" починається ліричним відступом-вступом про теракоту. Продовжується екс-

курсом про хімічні процеси, які відбуваються під час нагрівання глиняного виробу і завершується практичними рекомендаціями для побудови горна вдома та нечіткими поясненнями щодо його завтаження.

Розділ "Виготовлення монетки" знайомить із приготуванням шлікеру на виробництві для відливання монетки в гіпсових формах. Цей розділ виказує багаторічний досвід роботи авторки на керамічному підприємстві. Але чомусь вона не згадала про традиційне виготовлення опішнянськими гончарями монетки на гончарному крузі. Цей та два попередні розділи містять специфічні фрази, терміни, притаманні технічній кераміці. Можливо, в цьому контексті їх і не варто було б використовувати.

Заклучна частина, як і вступ, складається із загальних фраз, які, на жаль, не підсумовують викладене в попередніх розділах.

Значно доповнюють і прикрашають книгу кольорові "Зразки орнаментів для розпису монетки та іграшки" (С.17–19), "Зразки елементів "квіточка"" (С.20), а також додатки, подані окремим розділом під назвою "Д1–Д13" наприкінці книги. Втім, до ілюстрацій не зайве було б подавати більш повні підписи.

З огляду на позитивні відгуки тих, кому ця книга справді необхідна, на мою думку, вона потребує доопрацьованого та доповненого перевидання.

P.S. При підготовці будь-яких видань, а особливо навчальної літератури, ніколи не будуть зайвими консультації фахівців відповідного профілю. Конструктивна критика сприяє покращенню якості дослідження. Але автори не завжди дослухаються до неї, про що свідчать не враховані побажання в рецензії на рукопис книги Людмили Омеляненко, написаної керамологом Олесем Пошивайлом та опублікованої ще в 1995 році [2].

ЛІТЕРАТУРА

1. Буббико Джованна. Крус Хуан. Керамика: техніки, матеріали, изделия./Буббико Джованна. Крус Хуан. / Пер. с итал. – М. : Ниола-Прес, 2006. – 128 с.: ил.

2. Пошивайло О. Рукопис книги Людмили Омеляненко "Опішнянська іграшка" / Олесь Пошивайло // Українське гончарство: Національний культурологічний щорічник, 1994. – Опішне: Українське народознавство, 1995. – Кн. 2. – С. 517 – 518.

3.Эткин Джеки. Керамика для начинающих. Создание, декорирование и обжиг изделий из глины. / Эткин Джеки. – Москва : Арт-родник, 2006. – 128 с.

4. Щербань Олена. Техніка виготовлення півників-свистунців у Опішному / Олена Щербань // Постметодика. – 2003. – №5 – 6 (51 – 52). – С. 26 – 28.

Стаття надійшла в редакцію 09.10.10 ■

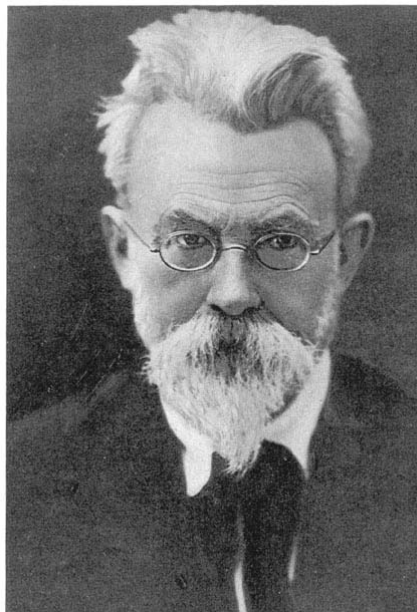
Наведено текст рекомендацій, прийнятих за підсумками роботи Перших всеукраїнських Моргунівських читань з міжнародною участю "Вернадськiанська ноосферна революція у розв'язанні екологічних та гуманітарних проблем сучасності". Рекомендації передбачають заходи у галузях екології та сільськогосподарського виробництва, у галузях науки і культури, а також заходи з увічнення пам'яті Ф. Т. Моргуна.

Приведен текст рекомендацій, прийнятих по итогам работы Первых всеукраинских Моргуновских чтений с международной участием "Вернадскийская ноосферная революция в решении экологических и гуманитарных проблем современности". Рекомендации предусматривают мероприятия в областях экологии и сельскохозяйственного производства, в областях науки и культуры, а также мероприятия по увековечению памяти Ф. Т. Моргуна.

First Ukrainian Morhun readings with international participation "Vernadsky noosphere revolution for solving environmental and humanitarian problems of our time", was held 13-14 May, 2010 in Poltava State Agrarian Academy. Its participants were about 60 scientists and practitioners from Kazakhstan, Poland, Russia and Ukraine. In this issue Postmethods publishes recommendations of this conference.

РОЗВ'ЯЗАННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ТА ГУМАНІТАРНИХ ПРОБЛЕМ СУЧАСНОСТІ. СПАДЩИНА В. І. ВЕРНАДСЬКОГО ТА Ф. Т. МОРГУНА

13-14 травня 2010 р. у Полтаві на базі Полтавської державної аграрної академії відбулися Перші всеукраїнські Моргунівські читання з міжнародною участю "Вернадськiанська ноосферна революція у розв'язанні екологічних та гуманітарних проблем сучасності", що присвячені 86-й річниці від дня народження відомого українця. У роботі читань взяли участь близько 60 вчених і практиків з Казахстану, Польщі, Росії та України.

Перед учасниками виступили заступник голови Полтавської облдержадміністрації В. В. Замикула, ректор Полтавської аграрної академії В. М. Писаренко, генеральний директор асоціації "Полтавацукор", першоцілник, Герой Соціалістичної Праці Є. М. Золотарьов, засновник ПП "Агро-екологія" (с. Михайлики Шишацького району Полтавської обл.), Герой Соціалістичної Праці, Герой України С. С. Антоненко, проректор з науково-педагогічної, наукової роботи Полтавської державної аграрної академії М. М. Опара, дійсний член НАПН України В. Р. Ільченко, шеф-редактор газети "Селянська правда" І. С. Бокий (Київ), доктор психологічних наук В. В. Рибалка (Київ), ректор Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені

М. В. Остроградського В. В. Зелюк, доктор філософських наук, проректор з наукової роботи Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського С. Ф. Клепко, голова Громадської екологічної ради Полтавщини, дійсний член Інженерної академії України Ю. С. Голік, голова ради Харківської обласної організації Союзу юристів України, заступник голови Союзу юристів України В. В. Кривобок (Харків), засновник товариства "Рос-тагро" М. В. Вернадський (Київ), кандидат педагогічних наук М. П. Лебедик, завідувач кафедри психології Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка В. Ф. Моргун та ін.

За підсумками роботи були прийняті рекомендації, що наведені нижче.

РЕКОМЕНДАЦІЇ
учасників Перших всеукраїнських Моргунівських читань з міжнародною участю "Вернадськiанська ноосферна революція у розв'язанні екологічних та гуманітарних проблем сучасності"

Виходячи з загрозливих тенденцій, які склалися на межі ХХ-ХХІ століть у галузі екології взагалі та екології людини зокрема, учасники Перших всеук-

раїнських Моргунівських читань звертаються до правлячої еліти і всіх громадян України, країн СНД, Європи і світу з такими пропозиціями:

1. Спіратися на вчення про ноосферу (сферу розуму) видатного природознавця з України Володимира Вернадського і антрополога з Франції П'єра Тейяра де Шардена, реально оцінити антропогенні й техногенні загрози планеті Земля й вжити невідкладних заходів для збереження довкілля, для чого довести витрати на екологічні програми до 7 % валового національного доходу розвинених країн. Ці кошти можна віднайти за рахунок згорання військових (особливо ядерних) програм та штрафних санкцій за отруєння землі, води і повітря.

Кожна нова підприємницька чи виробнича програма повинна проходити соціально-екологічну експертизу. Зокрема, якщо будівництво у Кременчуцькому районі металургійного комбінату "Ворскла-сталь", 13 % викидів якого роза вітрів понесе на Полтаву, не буде супроводжуватися своєчасною підготовкою місцевих кадрів, а ставка робитиметься на "човників-прибульців", то це матиме негативні наслідки для регіону (як екологічні, так і соціальні).

Інвестиційні пріоритети віддавати енергозберігальним, безвідходним, самовідновлюваним технологіям, до яких належать, зокрема, й енергозберігальні, маловитратні, ґрунтозахисні технології нульового обробітку ґрунту, вагомий внесок у розробку яких зробив відомий аграрій та еколог України, доктор сільськогосподарських наук Ф. Моргун та його послідовники й однодумці С. Антонець (Полтавщина), С. Прокаєв, В. Хорішко (Дніпропетровщина) та інші.

2. Ризики техногенних та антропогенних катастроф загострює непродумана урбанізація та автомобілізація. Трагічні події останніх років у Нью-Йорку, Новому Орлеані, передмістях Парижа – серйозне попередження людству. На жаль, Україна у багатьох випадках повторює помилки світових мегаполісів. Перший дзвінок під час аварії каналізаційної мережі пролунав в українському Харкові.

Необхідно припинити непродумані вирубки дерев (особливо в містах), які сприяють забрудненню і пересушенню повітря, збільшують загрозу зсувів на крутих схилах, руйнації будинків.

Автопробки за відсутності мережі автобанів та віадуків породжують стрес запізнення, техногенні шуми і загазованість повітря великих міст країни. Проживання на верхніх поверхах також викликає вестибулярний невроз, спричинений коливаннями або вібрацією житлових чи робочих будівель.

Проблему "неперспективних сіл" і "перспективних мегаполісів" треба збалансувати, враховуючи появу швидкісного транспортного сполучення, телефонного зв'язку та Інтернету. Останній має також загрозливі антропологічні тенденції, пов'язані з комп'ютерною залежністю як психічним захворюванням.

3. Екологічні проблеми сучасного землеробства складаються з низки загроз: порушення сівозмін, надмірним науково необґрунтованим внесенням синтетичних, мінеральних добрив, пестицидів, гербіцидів, плужною оранкою, що знищує біоту і зменшує вологість ґрунтів, несе загрозу їх вітрової та водної ерозії.

Необхідно приділити увагу відновленню замулених джерел і малих річок України та держав-сусідів.

Окремою проблемою є нищівна вирубка лісів України, швидке розв'язання якої в масштабах країни запропоноване в останніх працях Ф. Моргуна. Без поновлення природовідповідних площ лісів, без утворення заповідних зон не можуть бути чистими повітря і води України. Прикладом у розв'язанні цих проблем є система органічного землеробства С. Антонця. Необхідно невідкладно віднайти дотації логовим будинкам, дошкільним і шкільним закладам освіти для харчування дітей екологічно чистою продукцією вітчизняного виробництва.

4. Історія, культура і освіта України торує свою дорогу до незалежності й подолання "комплексу меншовартості". У розвідках Ф. Моргуна з історії Української республіки у складі СРСР ХХ століття та незалежної України кінця ХХ – початку ХХІ століть знаходимо приклад такої патріотичної історії в усі ці періоди розвитку країни. Викликами історичного пізнання є діалектичне поєднання ролі особистості і народу в творенні історії, поєднання історії перемог з історією поразок, історії героїв й історії жертв суспільного поступу.

5. Реформування освіти не повинно перетворитися на підрахунки кредитів і

рейтингів, натомість треба враховувати визнані світом надбання трудової педагогіки А. С. Макаренка у с. Ковалівка під Полтавою та в освітньо-виховних закладах Харкова. Саме трудова педагогіка (від повернення практичної форми дії під час вивчення навчальних дисциплін до підприємницької діяльності школярів разом з дорослими в "єдиних різновікових колективах" з реальним економічним ефектом) є запорукою світового рівня нашої освіти як для сільської, так і міської молоді.

Враховуючи виховну цінність наукових і публіцистичних творів Ф. Моргуна для молоді, рекомендувати основні його праці до навчальних програм шкіл і вищих закладів освіти з агрономічних, екологічних, історичних та культурологічних дисциплін.

Беручи до уваги вагомий внесок Ф. Моргуна в розвиток аграрного сектору економіки, екології, культури і соціальної сфери України (на прикладі Полтавщини), в носферну методологію природничого та гуманітарного пізнання В. Вернадського, створити при Комітеті з увічнення пам'яті Ф. Т. Моргуна Полтавську обласну громадську організацію з вивчення і розвитку спадщини Ф. Моргуна "Земля і злагода". Основними перспективними її завданнями разом із Комітетом з увічнення пам'яті Ф. Моргуна є такі заходи.

1. Заходи у галузях екології та сільськогосподарського (аграрного) виробництва:

1.1. Продовжити періодичні науково-практичні Моргунівські читання на базі Полтавської державної аграрної академії.

1.2. Запровадити щорічну (міжнародну) премію Федора Моргуна за кращі досягнення науковців і практиків у вдосконаленні та впровадженні маловитратної ґрунтозахисної системи землеробства.

1.3. Встановити на Полтавщині пам'ятний знак Українському чорнозему.

2. Заходи у галузях освіти, науки і культури:

2.1. Дозволити будівництво Кременчуцького приватного закладу освіти "Навчально-виховний комплекс імені Федора Моргуна".

2.2. Сприяти впровадженню інтегрованих курсів природничо-наукових дисциплін "Довкілля", що підготувала лабораторія інтеграції освіти Інституту педагогіки НАПН України на чолі з академіком В. Р. Ільченко, в загальноосвітні навчальні заклади країни.

2.3. Підготувати під егідою Полтавського краєзнавчого музею постійно діючі експозиції спадщини Ф. Моргуна:

- у Полтавській державній аграрній академії;

- у Кременчуцькому приватному закладі освіти "Навчально-виховний комплекс імені Федора Моргуна".

2.4. Видати друком:

- зібрання вибраних творів Ф. Моргуна;
- збірник документів і матеріалів, пов'язаних зі спадщиною Ф. Моргуна;

- літопис життя та творчості Ф. Моргуна.

2.5. Регулярно висвітлювати аграрно-екологічну, освітньо-наукову та культурну спадщину Ф. Т. Моргуна у ЗМІ.

3. Заходи з увічнення пам'яті Ф. Моргуна:

3.1. Вийти з клопотанням перед Президентом України про присвоєння Ф. Моргуну звання Героя України (посмертно) – за відродження історичної правди про долю українського народу в ХХ-ХХІ століттях у циклі суспільно-патріотичних праць останніх років ("Безсмертна душа України" (1994, 1995), "Задовго до салютів. Правда про генерала Кирпоноса" (1994), "Переорані покоління" (1998, 1999, 2001), "Прокляття війні" (2001, 2004, 2005), "Куди йдеш, Україно?" (2003, 2005), "Хто і де зірвав бліцкриг?" (2006), "Сталінсько-гітлерівський геноцид українського народу: факти і наслідки" (2007, 2008, 2010).

3.2. Встановити пам'ятник (погруддя) Ф. Моргуну в м. Полтаві (наприклад, у сквері на розі вулиць Фрунзе і Монастирської).

3.3. Встановити меморіальну дошку на будинку по вул. Ф. Моргуна, 16.

3.5. Створити фонд "Захисту степу" імені Ф. Моргуна для надходження пожертвувальників на реалізацію вказаних заходів.

3.6. Звернутися до Президентів Російської Федерації та Республіки Казахстан з пропозицією взяти участь у заходах з увічнення пам'яті Федора Моргуна, життєвий шлях якого був тісно пов'язаний з двома братніми країнами.

3.7. Звернутися до Полтавської обласної ради народних депутатів з пропозицією прийняти "Програму підтримки на Полтавщині аграрно-екологічної, освітньо-наукової та культурної спадщини Ф. Т. Моргуна на 2011-2021 роки".

Полтава, 13-14 травня 2010 р.

Стаття надійшла в редакцію 10.09.2010 ■

КУРАТОР І ВИХОВНА РОБОТА У КОЛЕДЖІ

В. М. Ніколенко

Система освіти в Україні повинна бути зорієнтована на особистість, а результатом навчально-виховного процесу має стати творча, активна і, зрештою, щаслива людина. Цього не можливо досягти без підвищення компетентності, відповідальності, загальної ділової культури куратора, вдосконалення його педагогічної майстерності. Адже виховує дітей перш за все приклад педагога. Тому куратор, виховуючи студента, сам повинен постійно самовдосконалюватися як людина, як особистість, прагнути до вершин педагогічної майстерності, бути на греблі педагогічних технологій.

Мудрий, далекоглядний наставник на життєвій ниві, невтомний, відданий аж до самопожертви працівник і безкорисливий слуга народу, свідомий громадянин, мужній воїн і борець за ідеї виховання – таким у нашій уяві постає куратор.

Куратор на сучасному етапі розвитку суспільства повинен спрямувати зусилля на становлення і розвиток такої особистості, яка б могла успішно вирішувати складні проблеми, досягати індивідуальних та суспільних цілей, керуючись при цьому моральними нормами.

Щоб досягти високих показників, виховна робота в Хорольському агропромисловому коледжі Полтавської державної аграрної академії проводиться за такими напрямками:

- *громадянське та патріотичне виховання* – проведення виховних годин кураторами груп з тем: "Таланти Полтавщини", "Історія рідного краю", "Голодомор 1932-1933 рр.", "Дзвони Чорнобиля", "Ніщо не забуте, ніхто не забутий"; також проводяться тренінги з формування у студентів почуття патріотизму та гордості за свою країну.

- *естетичне виховання* відбувається як у навчальний, так і в позанавчальний час, зокрема у вигляді виховних годин: "Роки натхнення і творчості полтавських поетів", "Поезія і музика рідного краю", "Книга – джерело знань, людської мудрості". Проводяться тренінги: "Кохання, закоханість", "Етика, естетика", "Традиція святкування Нового року: історія походження Діда Мороза та Снігуроньки" (була представлена у "Новорічному серпантині", який кожного року проводиться Радою студентського самоврядування) тощо.

При Хорольському агропромисловому коледжі створено гурток технічної та народної творчості під назвою "Молоді майстрині" – студенти залюбки виготовляють вироби народної творчості власними руками (див. фото). Велика увага приділяється в коледжі оглядам аматорського мистецтва. Кожна група в новому навчальному році бере участь у конкурсній програмі, де представляє 5 номерів художньої самодіяльності. Також щороку проводяться загальноколеджівські виховні заходи: "День працівника сільського господарства", "Новорічне свято", "День закоханих", "8 Березня", "День захисника Вітчизни", "КВК" тощо, на яких з творчою програмою виступають не тільки студенти, а й викладачі навчального закладу.

Одним із методів естетичного виховання в Хорольському агропромисловому коледжі є проведення екскурсій. Так, група О-11 в 2009-2010 н. р. з'їздила до міста Київ (студенти відвідали чотири музеї, виставку ВДНХ, виставку в смт. Чубин-

Висвітлено особливості виховної роботи в Хорольському агропромисловому коледжі Полтавської державної аграрної академії, зроблено спробу пов'язати образ ідеального куратора з сучасними педагогічними реаліями.

Освещены особенности воспитательной работы в Хорольском агропромышленном колледже Полтавской государственной аграрной академии, сделана попытка связать образ идеального куратора с современными педагогическими реалиями.

Paper tells about features of moral education in Khorol Agroindustrial Colledge of Poltava State Agrarian Academy, it also gives emotional portrait of curator as person and teacher.

ське), насолоджувалися красою Софіївського парку (м. Умань), знайомилися з театрами та музеями Полтави.

Дуже важливе значення мають фізичне, морально-правове, трудове, професійне, інтелектуальне, сімейно-родинне виховання молоді, яке проводить куратор разом з викладачами дисциплін "Фізичне виховання", "Правознавство", "Етика" у вигляді виховних годин, тренінгів, "круглих столів".

Сучасна педагогічна наука відводить педагогічній техніці окрему роль і не зводить до неї сутність педагогічної майстерності. Слід пам'ятати, що володіння педагогічною технікою перетворюють її в інструмент вирішення важливих педагогічних завдань, які на сьогодні стоять перед куратором. Педагогічна техніка – один із елементів педагогічної поведінки куратора.

В Хорольському агропромисловому коледжі куратори застосовують такі методи дослідження поведінки молоді: бесіди, систематичні спостереження, тестування. Важливу роль відводять спеціальним вмінням мобілізувати студентів на інтенсивну діяльність, уміння ставити питання, спілкуватися з колективом і окремою дитиною, вести спостереження, організувати колектив.

Сучасні студенти постійно самовдосконалюються, цікавляться ІКТ, природою, культурою, спортом, екологією. І тому куратори та викладачі повинні підтримати молодь у її позитивних намірах, виховувати, наставити на вірний життєвий шлях. Щоб цього досягти, куратор повинен володіти на високому рівні педагогічною майстерністю і перш за все людяністю, адже, як говорив А. С. Макаренко: "Вихованець сприймає Вашу душу і Ваші думки не по тому, що знає, що у Вас на душі, а по тому, що бачить Вас і слухає Вас...". Тому куратор, викладач, педагог повинні володіти всіма рівнями педагогічної майстерності, знаннями, розвитком здібностей, технічними засобами. Кожен куратор повинен навчитися педагогічній техніці, знайти інструменти вирішення важливих педагогічних завдань. Адже йому довіряють 25-30 студентів, які з часом стають однією сім'єю, а куратор для них – мамою і татом.

Куратор – це організатор взаємодії в студентській групі, організатор різних програм. Він повинен уміти залучити студентів групи до різних видів виховної діяльності.

Сьогодні вимагає від нас – кураторів, викладачів, батьків – виховати конкурентоздатну молодь, яка зможе успішно долати перешкоди на своєму шляху.

Нині ситуація у суспільстві диктує нові завдання духовного розвитку майбутнього фахівця. Становлення духовної особистості передбачає соціокультурний процес впливу суспільства на людину, тому формування духовних потреб особистості є найважливішим завданням виховання.

На завершення хочу сказати, що ми всі є кураторами – бабусі, дідусі, мами, тата, викладачі. Ми повинні ставитися до молоді, як до своїх дітей; стати мудрими порадиниками; стимулювати бажання самовдосконалюватися, навчати юнаків та дівчат прагнути до ідеалу. "Талант виховання – талант терплячої любові, повної відданості", – писав Герцен О. І.

Виховна діяльність в Хорольському агропромисловому коледжі знаходиться на високому рівні, студенти не тільки навчаються, але і відпочивають влітку на морі, займаються прикладним мистецтвом, беруть участь у художній самодіяльності, відвідують спортивні секції, танцювальні гуртки, їздять на екскурсії.

Така система активного навчання і виховання дає можливість досягти бажаних результатів у вихованні сучасної молоді.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І. Д. Концепція виховання особистості / І. Д. Бех // Рідна школа. – 2004. – № 1.
2. Вислови мудрого вчителя // Позакласний час. – 2002. – № 20. – С. 50–51.
3. Виховна робота в навчальних закладах / За ред. М. П. Хоменко. – К., 2009. – № 13, 14.
4. Зязюн І. А. Основи педагогического мастерства / И. А. Зязюн, И. Ф. Кривонос. – М.: Просвещение, 2008. – 302 с.
5. Стельмахович М. І. Народна педагогіка / М. І. Стельмахович. – К.: Радянська школа, 2005. – 308 с.

Стаття надійшла в редакцію 10.02.10 ■

На фото – виставка виробів народної творчості групи О-11 Хорольського агропромислового коледжу, куратор Ніколенко В. М.

ОКРИЛЕНА СЛОВОМ (до 55-річчя О. П. Коваленко)

6 жовтня 2010 року свій ювілейний рік народження зустріла Ольга Павлівна Коваленко – завідувачка відділу гуманітарних дисциплін Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського, відмінник освіти України, лауреат обласної премії імені І. П. Котляревського, відомий в Україні методист, Педагог за покликанням серця і душі.

Засади людяності, професійного сумління, чесності й добропорядності, які визначили її життєвий шлях, варті наслідування. Вражають працездатність, енергія, інтелект, доброзичливість, щирість, жіноча чарівність шанованої на Полтавщині та в Україні ювілярки.

Корінна полтавка, Ольга Павлівна увібрала у своє ество неповторну красу рідного краю; диво-джерела щедро напували її цілющою водою незрадливої і вічної любові до Слова.

У навчанні та трудовій діяльності О. П. Коваленко постає як творча й цілеспрямована особистість.

Полтавська школа № 27: незмінна ведуча мовно-літературних вечорів та конкурсів, відмінниця навчання.

Ніжинський державний педагогічний інститут імені М. В. Гоголя: комсорг факультету, стипендіат Всесоюзної центральної ради професійних спілок. Займаючись парашутним спортом, зустрілася у небі зі своїм судженням.

Сільська школа на Чернігівщині (пізніше – на Сумщині): будні і свята молоді сім'ї філологів.

Полтавська загальноосвітня школа № 31: учитель української мови та літератури, педагог-організатор.

З 1985 по 1988 рік – інструктор відділу пропаганди та агітації Октябрського райкому партії. Наступні 7 років – заступник директора Полтавської школи-новобудови № 34. З 1995 року Ольга Павлівна працює методистом Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського. З 1996 року – завідувачкою відділу гуманітарних дисциплін, а з 2003-го – за сумісництвом старший викладач кафедри методики змісту освіти нашого інституту.

33 роки на педагогічній ниві, 15 з них віддано методичній роботі у Полтавському ОШПО.

Ольга Павлівна – висококваліфікований методист, викладач, творчий учитель, добрий фахівець своєї справи.

Понад 30 статей із методики викладання української мови й літератури, літературного краєзнавства; збірник диктантів на краєзнавчій основі для 9 класу, упорядковані у співавторстві літературні карти Полтавщини, зошит для робіт з української літератури для 5 класу, методичний посібник "Сучасний кабінет української мови і літератури", виданий спільно з методистами Сумської та Харківської областей методичний посібник "Упровадження нових педагогічних технологій на уроках української мови та літератури" – ось неповний перелік матеріалів, які використовують понад дві тисячі вчителів-словесників області. Ольга

Павлівна організувала збір казок рідного краю для всеукраїнського видання "Казки Полтавщини". Досвід словесників Полтавщини щорічно презентується нею у фахових виданнях "Українська мова й література в середніх школах, ліцеях, гімназіях, колегіумах" та газеті "Вивчаємо українську мову та літературу".

Насичену різноманітними заходами роботу проводить Ольга Павлівна з творчо обдарованими вчителями та учнями. Щорічно організовує більше десятка мовно-літературних конкурсів. Активно залучає учнів до участі у Міжнародному конкурсі з української мови імені Петра Яцика, Всеукраїнської учнівської олімпіади. Учнівська молодь Полтавщини за досягнення на олімпіадах та конкурсах з української мови відзначена стипендіями Кабінету Міністрів України. Ольга Коваленко ініціатором проведення обласних заходів для вчителів, зокрема фестивалю поетичної майстерності, параду-конкурсу "Літературні герої І. П. Котляревського", конкурсу української пісні "Барви української мови".

Ольга Павлівна гуртує навколо себе людей, заряджає присутніх енергією свого серця. Біля неї всім нам, її колегам і друзям, завжди затишно, комфортно і тепло.

Щедро ділиться методистка досвідом із освітянами України: із Кіровоградщини, Миколаївщини, Харківщини... Вагомий доробок нашої колеги було активно використано на Всеукраїнському науково-практичному семінарі методистів української мови та літератури обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти з проблеми "Компетентнісний підхід до мовно-літературної освіти школярів" (2008 р.) та під час міжнародної акції "Екологія спілкування" Навколосвітнього каравану "Інтеркультура", ініційованого в рамках проекту ООН та ЮНЕСКО "Десятиліття культури миру" Міжнародним Молодіжним Творчим Об'єднанням "GAUDEAMUS" (Швеція).

Учителі та керівники освітніх закладів Полтавщини, колеги з Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського щиро здоровлять ювілярку з 55-річчям.

Хай же не міліє душі криниця, множаться Ваші сили, дорога Ольго Павлівно! Бажаємо Вам міцного здоров'я, невичерпних творчих сил, натхнення, щастя!

*Ректорат і колективи ПОППО та
Головного управління освіти і науки
Полтавської облдержадміністрації*

*Вітальне слово для Ольги Павлівни
долучає її колега
Валентина Василівна Чирка,
методист зарубіжної літератури ПОППО:*

Я так "шукаю слів, як молитов". То ж, Жовтне милий, прошу, зачекай! Щоб встигла я сказати добре слово.

Моя молитва, сповнена любові, нехай до тебе, друже мій, прилине. І благодатною росою щедро зрсить твоє прекрасне щире серце.

Ми знаємо з тобою силу Слова, що піднімає з попелу, з руїни, що оживляє навіть "мертві" душі.

А пам'ятаєш, друже мій і сестро, як ми Тарасове пізнали вкупі слово:

"Ну що б, здавалося, слова... Слова та голос – більш нічого. А серце б'ється – ожива. Як їх почує!"...

Не кожному дав Бог другого чути, і не щодня Він милує дарами; коли лиш думка лине поміж нами, то ми вже чуємо – уста мовчать, а серце промовляє.

Почуй же голос мій і слово, бо знаю я, як ти його чекаєш...

Нехай здоров'ям, радістю і щастям ущерть наповнюється келих повноліття тієї жінки, що вродилася "в сорочці".

І вечір був, і був рожевий ранок, і понад вік продовжується день...

Вітаю, сестронько, вітаю! І Небо прихилить благаю, про тебе Господа молю.

*Дорога Ольго Павлівно!
Нехай Господь щедро винагороджує Вас за добре серце Ваше, а Пресвята Богородиця покриває Вас Своїм Чесним Омофором на довгій і прекрасній стежині життя Вашого! Многії Вам і благії літа!*

Щиро, Валентина Чирка ■

НАШІ АВТОРИ

Бейлінсон Валентин Григорович,
педагог, журналіст (Німеччина)

Валєєв Руслан Гельманович,
заступник начальника кафедри конституційного та міжнародного права Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка

Дудка Людмила Георгіївна,
учитель-методист, учитель історії Кременчуцького ліцею економічної, правової та лінгвістичної освіти № 11

Клепко Сергій Федорович,
доктор філософських наук, доцент, проректор, завідувач кафедри філософії і економіки освіти Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського

Колодій Олена Сергіївна,
старший викладач кафедри філософії, психології та педагогіки факультету обліку та фінансів Полтавської державної аграрної академії

Ніколенко Валентина Миколаївна,
куратор групи О-21 Хорольського агропромислового коледжу Полтавської державної аграрної академії

Помогайбо Валентин Михайлович,
кандидат біологічних наук, доцент Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

Процай Людмила Петрівна,
асистент кафедри природничих і математичних дисциплін психолого-педагогічного факультету, аспірант Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

Самойленко Наталія Іванівна,
кандидат історичних наук, доцент Полтавського національного технічного університету

Сухенко Яна Валеріївна,
методист центру практичної психології і соціальної роботи Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського

Хілліг Гьотц,
d. phil. habil, приват-доцент історії педагогіки Марбурзького університету, керівник лабораторії "Макаренко-реферат"; віце-президент Міжнародної Макаренківської асоціації (Полтава), Іноземний член Академії педагогічних наук України (Київ) та Російської академії освіти (Москва)

Щербань Олена Василівна,
керамолог, старший науковий співробітник Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, молодший науковий співробітник Інституту керамології - відділення Інституту народознавства НАН України

На 1 стор. обкладинки: Картина "Дволикій Янус", автор Віталій Єрмолаєв, зображення із сайту http://www.artlib.ru/index.php?id=11&idp=75&fp=2&uid=10588&iid=142881&idg=0&user_serie=0

На 3 стор. обкладинки: Щербань Олена Василівна, керамолог із Опішного.

CONTENTS

ABOUT AUTHOR AND READER

PHILOSOPHY OF EDUCATION

Genetic Rules of the Development of Notion 'Patriotism' In the History of Pedagogical Thought.
O. Kolodiy

PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES

Use of e-Learning Didactic Approaches In Legal Education for the Development of Learning Independent Activities of Subjects of Education.
R. Valeev

Distinctive Features of Expert Activities In Psychological Service.
Ja. Sukhenko

UKRAINIAN CIRCE

Science&educational Conference for Polish and Ukrainian Teachers of Social Subjects In the 'Ideal Town'.
S. Klepko

The XX-th Century In the National Consciousness of Polish and Ukrainian People: Dialogue of History Education Conceptions.
L. Dudka

Life and Creative Work of H. Pysarenko

RETROMETHODS

Moscow Contra Leningrad. Coming Back to the Theme: Anton Makarenko and Natalia Girei (Part II).
Goetz Hillig.

Makarenko: Two Last Years.
V. Beilinson

V. Yevtushenko's Editorial Work.
L. Protsai

READING ROOM

Review of Monograph "Traditions of Education: Experience of Slavonic Country".
N. Samoilenko

Review of Manual by Omelianenko Liudmyla "Opishnia Toy".
O. Scherban

REFERENCES

Solving Ecological and Humanitarian Problems of Modern Time. Vernadsky's and Morhun's Heritage.

WORD IN TEACHER HONOUR

Pedagogical Mastery, Curator, Student....Multidimensional Portraits.
V. Nikolaenko

ANNIVERSARIES

Her Poetical Wings (to the 55-th anniversary of O. P. Kovalenko)

Ціль на вершину - попадеш на середину

Г. Сковорода

ДОВІДКА «ПМ»: ПОСТ... (лат. *POST – ДАЛІ, ЗА, ПІСЛЯ*) — префікс, що означає наступність.

ПОСТМЕТОДИКА — це журнал Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, адресований усім, хто виховує і вчить, вчиться чи любить освіту або просто цікавиться проблемами школи.

ПОСТМЕТОДИКА — це журнал, який прагне розвивати «ДАЛІ» методики полтавських педагогів: Г. Сковорода, Я. Козельського, І. Котляревського, М. Остроградського, В. Короленка, П. Юркевича, А. Макаренка, Г. Ващенко, О. Астряба, В. Сухомлинського.

ПОСТМЕТОДИКА — це журнал, який бажає виразити те, що знаходиться «ЗА» методикою й акумулювати в собі новий досвід хоча й однієї, але надзвичайно важливої верстви нашого суспільства — батьків і педагогів.

ПОСТМЕТОДИКА — це журнал про те, що потрібно вчителю «ПІСЛЯ» вузівської методики — таємниці його особистісного знання та фаху, які не віднайти в численних методичних книжках.

ПОСТМЕТОДИКА — це журнал, який спільно з усією педагогічною громадою вирішує, що є знання, і шукає тих, хто знає, що дає можливість це вирішувати.

ПОСТМЕТОДИКА — це журнал, що прагне вчити вміння читати і слухати, вміння жити і робити справу.

ПОСТМЕТОДИКА — це журнал, несумісний з уявленням про сучасну педагогіку як мішанину різнорідних елементів у шкільній навчальній програмі — економіки та еротики, електроніки та східної містики, латини та біоенергетики, астрономії та астрології, щоб відразу одержати прищестя нової ери й Апокаліпсису.

ПОСТМЕТОДИКА — це журнал перш за все не пісний, а тому в ньому змішуються жанри і стилі мовлення, з іронією підкреслюється нестабільність і умовність усіх методичних систем і педагогічних технологій.

ПОСТМЕТОДИКА — це журнал не антиметодики, бо неможливо відкинути методику як розділ педагогіки, а журнал, який відмовляється від методик, що нівелюють особистість та орієнтовані на так званого “середнього” учня.

ПОСТМЕТОДИКА — це журнал з єдиною стратегією: на базі плюралізму педагогічних ідей та концепцій відшукувати суть чужого досвіду, передавати його нашим читачам у тісному поєднанні з усіма фактами життя Полтавщини, з її місцевими й національними традиціями.

ПОСТМЕТОДИКА — це журнал, який не лише констатує розлад концептуальних структур, що визначали методику недалекого минулого, але й бачить у цьому шанс нового: різноманітність конкретних педагогічних технологій, конкуренцію різних парадигм педагогічної творчості.

ПОСТМЕТОДИКА — це журнал, який усвідомлює, що ми всі опинилися в тому пункті історії педагогіки, коли в ній стали можливими радикальні зміни, про які заявлено в державній національній програмі “Освіта “УКРАЇНА ХХІ СТОЛІТТЯ”, і можливість ця тісно пов’язана з **ПОСТМЕТОДИКОЮ**.

Те, що робиться сьогодні, — це питання досвіду і **МЕТОДИКИ**.

Те, що може робитися, — це питання **ПОСТМЕТОДИКИ**.

Кожний свідомий громадянин мусить матеріально й духовно підтримувати свої рідномовні журнали як головні двигуни наукового вивчення й збільшення рідної мови.

Іван Огієнко

Для отримання “Постметодики” поштою у 2011 році достатньо оформити передплату журналу (вартість одного комплекту (6 номерів) на рік -120.00 грн) у будь-якому поштовому відділенні.

Передплатний індекс у всеукраїнському каталозі періодичних видань - 98670.
Редакція “ПМ”

Журнал призначається для

Для всіх ціна вільна, а для Вас